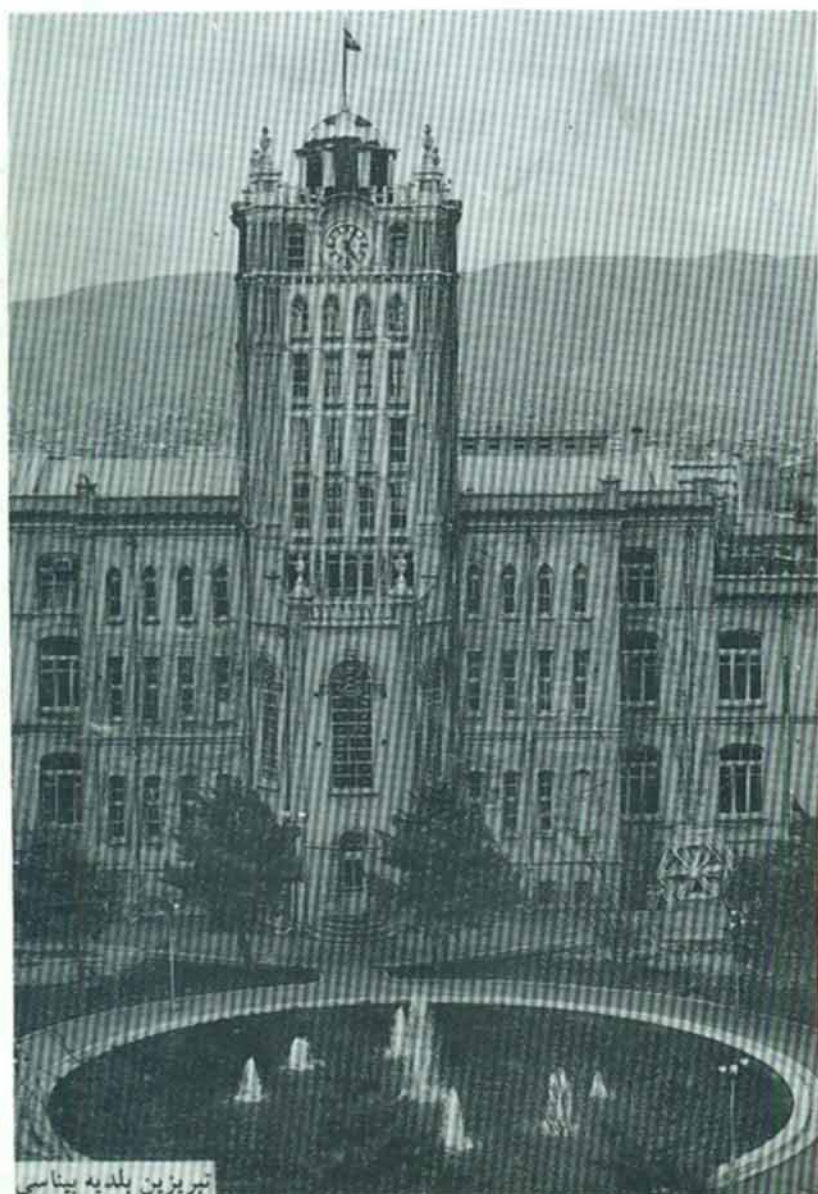

ISSN 1023 - 7186

وارلیق

فصلنامه فرهنگ، ادبی، هنری
تورکجه - فارسجا فرهنگي درگی

۲۲ - جی ایل، قیش ۱۳۷۹، سایه: ۴ - ۱۱۹، صحیفه: ۹۶

تبریزین بلدییه بیناسی

قیمت: ۳۰۰ تومن

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
ایچینده کیلر

- کاشغرلی محمودا گۆره ۱۱- یوز ایلده تورک دونیاسی (۴)/ دوکتور جواد هیئت ۳
- قومیت‌ها و دموکراسی در ایران/ یوسف عزیزی بنی طرف ۱۲
- دده قورقود کیتابی نین یازیلیشی و داستانلارین یارانما تاریخی/ م. ه. حصاری ۲۱
- درآمدی بر مسئله قومی در ایران و آذربایجان/ مهندس م. ت. ستاری ۲۷
- زبان‌های احیا شده/ ترجمه: فیروز میر رضوی ۳۶
- به مناسبت درگذشت پروفیسور بارنارد/ دکتر جواد هیئت ۴۲
- دده قورقود کیتابی نین در سِدِنِ نوسخه‌سی کؤچورولمه‌دیر/ ح. م. گونئیلی ۴۸
- آذربایجان - آمازون، اسکندر - آتروپات/ دکتر احمد فروغ ۵۵
- جنبش دانشجویی آذربایجان گذشته، حال، آینده/ ح. م. جعفرزاده ۵۸
- بازگشت فاشیسم آریایی و پان فارسیسم/ ج. علیزاده ۶۳
- تکمله‌ای بر فرهنگ ترکی نوین/ اسماعیل هادی ۶۸
- نکاتی چند درباره فرهنگ نوین ترکی/ دکتر جواد هیئت ۷۴
- چاپ سوم کتاب سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی/ عزیز محسنی ۸۱
- آبونه فورمو ۸۴
- نگاهی به کتاب مقایسه‌اللغتين/ محمدرضا هیئت ۸۵
- توضیحی بر کتاب نام‌آوران آذربایجان/ ح. جعفرزاده ۸۸
- بیلگه خاقانین خزینه‌سی تاپیلدی ۸۹
- «توتقون بویالار» فیلمی نین مونتاژ مرحله‌سی تاماملاندی ۹۰
- گۆرکملی عالیمه فخری دیپلوم ۹۱
- جشنواره سراسری نشریات دانشجویی آذربایجان/ ارکین موسوی ۹۲
- «آتا یوردو» درسلیگی ۹۲
- ۲- جی تورک دیلی اورتوقرافی سمیناری ۹۳
- آجی بیر ایتگی ۹۳
- قره‌باغ مهد تمدنی کهن و باشکوه/ صمد سرداری نیا ۹۴

کاشغرلی محمودا گۆره

۱۱ - جی یوز ایلده تورک دونیاسی^(۱)

(۴)

دُر کتور جواد هیئت

طب:

میلادی ۱۱ - جی یوز ایل یاز چیلا ریندان بیرونی اوغوزلارین طب حکیم لری نین و داوا - درمانلاری نین مشهور اولدوغونو یاز میشدیر.^(۲) البیرونی به گۆره تورکمنلرین (اوغوزلارین) چشیدلی اؤت و اونا اوخشار ماده لری قاریشدیریب اله گتیردیکلری مومیا چوخ مشهور ایدی. بو مومیا دان سینیق لاری ثابتلشدیریب باغلاما قدا فایدالانار میشلار.

تورکلر ساغلیق معناسیندا ساغ سۆزونو ایشله در میشلر. بیبری - بیریندن ساغلیغی حاقیندا

۱- قاینق: کاشغرلی محمودا گۆره ۱۱- جی یوز ایلده تورک دونیاسی، پروفیسور رشاد گنج، تورک کولتور و آراشدیرما انستیتوسو، آنکارا ۱۹۹۷.

۲- البیرونی، کتاب الجماهر فی معرفت الجواهر، حیدرآباد ۱۳۵۵، ص ۶- ۲۵۵.

سوروشاندا يېنينگ ساغمی؟ دئيرميش.

خسته (مريض) كيمسه يه سوكل (اوغوزجا) و ايگلىك و خسته ليگه ايگ دئيرديلر. ايگلىك خسته لىك و سوكل ايگدن ساواردى خسته خسته ليكدن ياخشى اولدو.

داوا - درمانا اوت - ام دئيلير. ام بعضاً عيني معناني و ثرن سم سوزويله برابر ايشله نيردى ام - سم. يشنه عيني معناني و ثرن اغير سوزو ده ايشله نير و اغير سه مك ده درمان ايچمك، داوا يشمك معناسيندا ايشله نيردى.

حكيمه اوتاچى - امچى و آتاساغون دئيرديلر.

طبباطه اوتاماق و يا امله مك سوزلرني ايشله ديرديلر.

يارايا باش و بالىغ دئيرديلر. يارا موعاليجه سينه باش امله مك و يا بالىغ امله مك دئيرديلر. ياراني بعضاً داغلا ياراق موعاليجه ائدير و بونا باش توكنه مك دئيرديلر.

بیر ده حاضیر درمانلارلا یاقی یارالاری موعالیجه ائدير و بونا یاقی یاقماق دئيرديلر.

نتشتر وورماق و قان آلماق اوچون ايشلتدیکلری آلتنه قانا قو و قان آلانلارین قان آلماق اوچون مخصوص آلتینه سوزقو و ميله بلیك دئيرديلر.

بو عصرده تانییدیقلاری خسته لیكلری بئله آدلاندیریردیلار:

آنومی: جوزام خسته لیگی، Lepre و یا یامان ایگ.

ایستمه: قیزدیرما و مالاریا. ساریقلىق: یرقان، ساریقلىق. تیرسك: ایت دیرسگی. اوزوز و یا اویوز: قال (گال) و یا جرب خسته لیگی. بو خسته لیگین وجودون بیر یشریندن باشقا یشره كئچمه سینه توشماق و باشقا آدانا سیرایت ائتمه سینه یوقماق دئيرديلر. اوزوزون موعاليجه سینه اوزوزلاماق دئيرديلر.

اوجوق: اوجوق، زوكام دئمكدير. اوم قارين شيشمه سی و معده - باغیرساق پوزوقلوغو دئمكدير. بئله قارين آغریلارینا اغير كوكو (بیر چئشید اوت) وئردیلر.

كاتاراکت خسته لیگینه اونچ و موعاليجه سینه اونچله مك، زیگیله سوگول و اونا داوا سورتوب موعاليجه سینه سوكنه مك دئيرديلر.

داوانین خسته لیگی تۇختاماسینا توشوقماق و یا توشولماق دئيرديلر. خسته لیكدن ياخشىلاشماغا ساوراماق و یا اونقولاماق دئيرديلر: سوكل ساورادی، سوكل اونقولدی. يارانين ياخشىلاشماغينا پوتورمك دئيلردى: اوت باشیغ پوتوردى (داوا يارانی تۇختاندی).

جين چارپماسينا اينانان توركلر جين چارپان آدامين اوزونه سويوق سو سپندن سونرا قوووج - قوووج دئيب اوزرلىك اوتو و اود آغاجى ايله توستولردیلر. خسته ليك يايلىديغى زامان (اپيدمی) تگمه

تۆرلۈغ ايگ ايگلهدى دئيرديلر.

غربى قاراخانلىلاردان تامقاچ بوغراخان ابراهيم يىن ميلادىن ۱۰۶۵- جى ايلينده سمرقندده تىكىدىردىگى خسته خانانين وقفيه سى بيزه بو عصرده توركلرده طيبى خيدمتلر بارهده اطرافلى معلومات وئيرىر. بو خسته خانانا يوخسول و كيمسه سيز خسته لرى موعاليجه ائتمك مقصديله قورولموشدو.

اويونلار و ايلنجه لىر:

بورادا ان اؤنملى اويونلاردان قيساجا بحث ائده جگيك.

آشيق اويونو: آشيق اويونو بوگون كندلريميزده و بعضى شهرلرده اويناتماقدادير.

آشيقا آشوق دئيرديلر. آشيق اويونوندا آشيق يان ياتماسى، يعنى سؤرتوله رك دوژلديلميش اولان يان طرفى اوزرينه دؤرماسى و يا سيئرت اوستو دؤروب چؤخور طرفى نين يوخارى گلهمسى حاللارينا جيك تۇرماق و چؤخور طرفى نين يترده سيئرتى نين يوخارى گلهمسى حالينا بؤك و يا جيك بؤك دئيلردى.

اوتوش اويونو: اوشاقلار حلقه شكلىنده اوتورالار. بير اوشاق يانينداكىنى اونون ساعينداكى اوشاغي اوستونه ايتهلر او دا عىنى ايشى يانينداكى ايله گؤرر و اوتوش - اوتوش دئيه سؤيلر.

تپوك: اوشاقلار بير نوع آياق تۇپو اويونو دا اوينارميشلار.

قۇز (جويىز) اويونو: بير چوخور قازارق قۇزلا بوگونكو مازى (تيله) اويونونا بنزر بير اويون. بونلاردان باشقا قاياق (زوبولداق اويونو) و ياريشماسى، چليك - چوماق و يا پيل دسته اويونو دا اويناناردى.

ياريشلار و ايدمان اويونلارى:

آت ياريشلارى: آتين توركلرده و اونلارين ياشايشيندا قديمدا چوخ مۆهؤم يئرى اولموشدور. ياريش آتلارى قوشو يئرىنى ايفاده ائدن قۇشاقدا يئتىشىدريلىردى. ياريش آتى يابان ارلك آتلا اهلى ديشى ماديان (قيسراق) ين جؤفتلشمه سيندن عمله گليردى و بونا آرقون دئيليردى. آت ياريشماسينا آت اوزوشمك و اؤچشمك ده دئيليردى.

آت ياريشلاريندا وارش يئرینه (هدفه) بير ايپ كئچيريلير و تالاس و يا تاسال دئيلين بو ايپه ايلكه دفعه كؤكسو دَين آت بيرينجى اعلان ائديلىردى. كاشغرلى آت بارهده بير آتالار سؤزونو ده قيد ائتميشدير: آت توركون قانادىدير.

گؤلشمك (كؤرشمك): ديواندا گولشمك بارهده آتالار سؤزو موناسيبتيله صؤحبت گئدير: قيز بيرله كؤرشمه، قيسراق بيرله ياريشما. بو آتالار سؤزو، قاراخانلىلاردان بير قيزين تۇى گئجهسى

سولطان مسعودا (غزنوی) آیاغیله توخوناراق اونو ییخدیغی اوچون سؤیلمیشدیر. گولشمگه بیر ده چلیشمک و گولشمکده ایلدیک وورماغا باغداماق دئیردیلر.

چوگان: چوقان اویونو بارهده چوخ ایضاحات و ثریلمهسی و بو اویونون او زامان داهی تورکلر آراسیندا چوخ یاغین اولدوغونو گؤستیریر.

ار تویکنی آزری بیله تولدی = آدم توپا هاچا دیه نکلده ووردو. بو اویوندا هرکس داهای قوتلی وورسا اویونا باشلاما حاقی اونا وئریلیر. بو هاچا دیه نکلده چوکن ده دیلیردی. توپو وورارکن بللی بیر مسافه دن اوته یه کئچیرمک گزکیردی. آت یاریشلاریندا اولدوغو کیمی بو مسافه نی تعیین ائتمک اوچون بو مسافه ده بیر ایپ چکیلیردی. اویوندا توپو بو ایپدن کئچیره بیله نه هدیه اولاراق تانگوک دئیلن بیر ایپک قوماش وئریلیردی. چوقان اویونو ایراندا ساسانیلر دؤرون دن بری تانیندیغی و اویناندیغی بیلمکده دیر. فقط تورکلرده بو اویون آتسیز دا اوینانیردی. چوقان اویونو یاریشیندا، آت یاریشلاریندا اولدوغو کیمی موکافات (جایزه) دا وئریلیر و حتا قومار دا اوینانیردی و کاشغرلی بو باره ده اولمشو سؤزونو ایشله دیر. یعنی اوم (شالوار) اورتایا قویاراق چوقان اوینادی.

دیواندا توپ ایله باشقا اویونلار مثلاً بسکیتبالا بنزر بیر اویونون دا اویناندیغیندان بحث ائدیلمکده دیر.

اوخ آتما و یای قورما یارشمالاری: اوخ تورکلرده بیر ایدمان واسیطه سی اولماقلا برابر هم ده بیر ساواش آلتی کیمی ده ایشلمیشدیر.

تورکلر اوخ آتماقدا یاریشماغا اوقتاشماق و یا اوق آتیشماق دئیردیلر. تورکلر چوخ یاخشوی اوخ آتانلارا آتیم ار (نیشانچی) بعضاً ده آتیم دئیردیلر. آنجاق اوخ دوزلدن و ساواشدا اوخ آتان کیمسه یه اوقچو دئیردیلر. تورکلر اوخ آتماقدا ایشلنن هدف تاختاسینا آماج دئیردیلر. اوخ هدفه دیمه ییب یانیندان کئچدیگی زامان اوق آماجکا کئیرچادی دئیردیلر.

قوناقلیقار و ایلنجهرلر: تورکلرده قوناقلیق وئرمه عادتی چوخ قدیمدیر. اونلار خصوصیله قیش گنجهلرینده دوست و قوهوملار آراسیندا سیرا ایله قوناقلیق وئریر و بونا سوغدیچ دئیردیلر. سوغدیچ دئیلن بو قوناقلیقار صفویلر دؤورونده ایران تورکلری آراسیندا داهی دب ایمیش. بو قوناقلیقاردا تورکلره مخصوص اولان قیشمز (آت سؤدوندن دوزلمیش بیر ایچکی)، اوغوزلارین سؤچیک، قاراخانلیلارین دا چاقیر دئیکلری شراب وئریلیردی. بو زامان مئیخانایا کپییت، سرخوشا اسروک دئیلیردی. بو دؤورده قوناقلارا ایریلمیش قوناق اوتاغی و یا قونوقلوق ائو و یا کلیشلیک - باریشلیق ائو دئیردیلر.

بو قوناقلیق‌لاردا بیر - بیرینه تاپماجالار دا سوروشور و بونا اؤل مانگا سۆز تاپۇزدی (او منہ تاپماجا سؤیله‌دی) شکلینده ایفاده ائدر دیلر.

بیر ده گنجہ توپلانتیلاری وار ایدی کی، بونا سۆچرؤک دئیر دیلر.

کاشغرلی بزم (بایرام) بارده بئله ایضاحات وئیر: بزم خالق آراسیندا گۆلمک و سئوینمکدیر. بیر یئر ایشیق‌لارلا و چیچکلرله بزندگی زامان بزم یئر دئییلر کی، کۆنول آجان یئر دیر. اوغوزلار بونا بزم دیرلر. (ز سسی ی سسینه چئوریلیر). بو دؤورده ایپ اوسته اویناماق دا بیر ایلنجہ ساییلیر و بونا ار یئیلادی (آدام ایپ اوزرینده اوینادی) دئییلر دی.

هابئله یئلنجک (سالینجاق) اوینو دا جاریه و قیزلار آراسیندا یاغین ایدی. بو اوینو یالینتو، قیز یالینتولادی دئیر دیلر.

قۇمار: بعضی اوین و ایلنجہ‌لرین قومار شکلینی آلدیق‌لاری دا معلوم‌دور. کاشغرلی بونا اؤل منینگ بیرله یارماق اوتوشدی (او منیمله قومار اوینادی) دئیر.

موسیقی و چالغیلار: دیواندا تصنیف، ترانه و ماهنی یئرینه ائر سۆزو ایشلنمیشدیر: اؤل یئر یئرلادی. یعنی او ماهنی و یا غزل سؤیله‌دی. ماهنی اوخویانا ییراقو دئیر دیلر. بیر ده بو معنادا کۆگله‌مک سۆزو ایشله‌نیردی. اوخوجولار داها چوخ سازلا اوخویاردیلار. ان چوخ یاغین اولان سازا قۇپوز (قۇبۇز) دئیر دیلر. قۇپوزو قادیلار دا چالاردیلار.

قوپوزدان باشقا بیرده ایکمه و یا اکمه دئییلن و عئیناً قۇپوز کیمی چالینان بیر چالغی وار ایدی. بیرده بۇچی دئییلن بیر نوع تئللی ساز وار ایدی.

نفسلی سازلاردان بۇرقۇی دئییلن و پوفله‌یهرک چالینان بیر چالغی آلتیندن سؤحبت گئدیر. بیر ده سببیزقو = تۆتک (دۆدۆک) - دن بحث ائدیر.

گئیم (پالتار) و قۇشام: تورکلرین گئیم‌لری ده اسکیدن بری داوامیلیق گۆستریر. دیواندا یازیلانلارا گۆره موختلیف تورک ائلرینده پالتارلارین بیر - بیرینه بنزه‌دیگی و عئینی زاماندا بعضی فرقلرین ده اولدوغو معلوم‌دور. کاشغرلی نین اوغوز، قارلوق، قیبجاق، اوغراق، چیگیل قیلیغیندان بحث ائتمه‌سی بو فرقلری گۆستر مکه‌دیر.

پالتار ملزمه‌لری:

الیف) پارچا (قوماشلار): تورکلر ایپک پارچالارینی خاریجدن گتیرر دیلر. بو زامان بازار و دوکانلاردا یابانجی مالی پارچالارین باشیندا چین ایپکلری گلیردی. بونلاردان چوخونون ناخیشلی، زلی (بالدیزی)، خاللی و موختلیف رنگلرده اولدوغو آنلاشیلماقدادیر. آما عئینی زاماندا تورکلرده داهی

ايپك پارچا تۇخوماجىلىغى مۇجود ايدى. سلجوقلار بىزانسلاردان دا ايپك پارچا آلاردىلار. بو دۇردە ايپك پارچالاردان باشقا پامىقدان دا موختىلف پارچالار توخوباردىلار. بو پارچالاردان خرقە و كافتان و پالتار تىكىلر و پامبىق و ايپگىن قارىشىغى پارچالاردان دا پالتار تىكىدىرىدىلر. اونلار بۇزىن ايكى قاتى آراسىنا پامبىق قويوب تىكمكلە بىر چىشىد خرقە حاضىرلاردىلار كى، اونا كۆپىك دىيىلدى.

توركلر يۇنلو پارچادان داها چوخ چادىر، چكمە، بۇرك، قۇشاق و يىرە سىرلن اۇرتو (بايقى) و يا ياغىشلىق (بارانى) و كىچە اوچون اىستىفاده ائدردىلر. يۇن پالتارىن غولاملار طرفىتدن گىيىلمەسى دە اونون چوخ مقبول اولماماسىنى گۇستىرىر. توركلردە كۆرك دە ياىغىن ايدى. كۆركلر قۇزو درىسىندن تىكىلر و بونا ايچمك دىيردىلر. بوندان باشقا سنجاب و سمور درىسىندن دە كۆرك تىكىلرەدى. سنجابا توركلر تىگىن، سمورا دا كىش دىيردىلر، بونلاردان تىكىلن كۆركلرە اىچۆك دىيىلدى. اونلار باشقا حىوانلارىن درىسىندن دە كۆرك تىكىدىرىدىلر.

توركلر پالتارا تۇن - دۇن دىيردىلر، اۆستدن گىيىلن پالتارا تاش تۇن دىيردىلر. توركلرىن بعضىلر پالتارا كزۆت = گىيىت دىيردىلر. عومومى اولاراق گزۆگۆ = گىيىكى و گۆزل پالتارا دا كۆركلوك تۇن دىيىلدى.

پالتارىن ياخاسىنا كۆنچوك، اتگىنە اتك و قۇللارى قىسا اولانا قۇلاق تۇن دىيردىلر. كاشغرلى نىن: اۇزونو سئودىرمەسىنى بىلسە قادين قىرمىزى، ناز اتمگى سئون قادين ياشىل گىيىنر دئمەسى بو رنگلرىن قادينلار آراسىندا سئويلىدىگىنى گۇستىرىر.

توركلر بايراقلارىنى قىرمىزى (آل) رنگدە سىچمكلە بو رنگى چوخ سئودىكلرىنى گۇستىرىلر. اىرىجا سارى رنگ دە پالتارا اوچون سئويلىن بىر رنگ ايدى. گىيىم اشىيالارى پالتاردان باشقا بۇرك، كافتان، خرقە، كۆينك، شالوار و چكمە - آياق قابى و بعضاً دە ياغمورلوق و كپەنكدن عىبارت ايدى.

باش اۇرتولرى و بۇرك ايله اتك و بىر چىشىد بۇلوزدان باشقا كىشىلرلە قادينلارىن پالتارلارى تقريباً عىنىنى اولموشدور. آنجاق قادين پالتارلارى گىن و كىشى پالتارلارى وجودنا ياپىشىق تىكىلدى. بۇرك توركلردە چوخ اهمىتلى سايلىرىدى. بعضى بۇركلر اۇزون اولوردو. بونلارا سۇكۇرلاچ بۇرك دىيىلدى. سولطان آلپ آرسلاتىن بۇركو اۇزونموش.

توركلر بۇركون دوشمەمەسى اوچون اونو ايپكدن هۇرولموش بىر قىتائلا چنەلرى نىن آلتىندان باغلاردىلار و اونا ساكال دۇروك دىيردىلر.

سارىق (عمامە): توركلرىن بعضىلرى باشلارىنا سارىق ساراردىلار و بونا ساولوق و يا سۇلوق

دئىردىلەر. عىنى سۆزلىرى دىسمال اوچون دە ايشلەدەيدىلەر. پروفىسور فاروق سومر توغرىل (طغرىل) بگىن م. ۱۰۳۸ - جى ایلدە ئىشباورا گىردىگى زامان باشىندا سارىق اولدوغونو قئىد ائتمىشىدیر.

باش اۇرتوسو: قادىتلارین باش اۇرتولرىنە ساراقوچ، تۆلفىر، ائشوک دئىلردى.

كافتان: توركلرىن گىدىكلرى پالتارىن ان اۆنملىسى كافتان ایلە شالوار ایدى.

خرقه: توركلر كافتانى خىرقەنن اوستونە گئىردىلەر. خىرقە يە برت دئىردىلەر. خىرقە دۆيمەلى اولوردو. كۆينك: كۆينك خىرقەنن آلتىندان گئىلردى و اونا كۆنگلك دئىردىلەر. قادىن كۆينگىنە دە آرتىغ

دئىلردى.

شالوار: توركلر شالوارا اۆم دئىردىلەر.

چكمە: مىلادى ۱۱ - جى يۆز ایلدە چكمە يە ائتۆك و يا ائدۆك دئىردىلەر. چكمە درىدن و يا كئچەدن

دۆزەلردى.

چارىق: چكمەدن سونرا ان چوخ گئىلن آياق قابى چارىق (چاروق) ایدى. چارىق حئوانلار

درىسىندن تىكىلردى.

باشماق و باشاق: چكمە و چارىقدان باشقا عادى آياق قابى يا اوغوزلار باشماق و دىگر توركلر باشاق

دئىردىلەر.

دۆلاق - دىزلىك: توركلر او زامان دا دولاق و دىزلىك گئىردىلەر. دۆلاغا يۇرگنچۆ و سۆيوقد گئىلن

دىزلىگە يىشىم دئىردىلەر.

ياغمورلوق (ياغىشلىق): ياغمورلوقو كئچەدن ياپار و اونا ياكۆ و بعضى ائللردە كئنزوك و كئىوك

دئىردىلەر. اونلار پالتارا اۆتو چكمك اوچون اۆتو ايشلەدەيدىلەر.

قۇشاق: توركلر قۇشاقى داها چوخ كافتانىن اۆزرىنە باغلايدىلار. اونلار قوشاغا قۇر (كۆر) و قوشاق

قوشانماغا قۇرشاق دئىردىلەر.

كمر: كمر عومومىتلە درىدن ياپىلار و توققالى اولاردى. توققايا نۇقو و باقان دئىردىلەر كى، بعضاً

قىزىل و بعضاً گۆموشدن قايرىلاردى.

تۇمان باغى (اۇققور): تۇمان باغىنا قوشاق كلمەسىندىن آلىناراق اىچ قۇر دئىردىلەر.

دىسمال: دىسمالا سۇلوق دئىلەر، بو كلمە سارىق - عمامە معناسىنا دا گلىردى. دىسمالا ايسلاتو دا!

دئىلردى.

الجك: الجگە الگلىك دئىلردى. بىر دە يۇل تۇرباسىنا يانچوق دئىردىلەر.

متندە كىچىن سۆزلەرنى دىزىسى (فەرستى):

ايگلىنمك: خىستەلنمك	آناساغون: حكيم
ايگلىك: خىستە (اوغوزجا)	آتىم ار: نىشانچى
بارىشلىق ائو: قوناق اوناغى	آرقون: يارىش آتى
باش: يارا	آشوق: آشيق
باش املهك: يارا موعالىجەسى	آماچ: هدف
باش تۆكنەك: يارانى داغلاماق	آنۇمى: جوزام
باغداماق: ايلدىك وورماق	ائتوك - ائدوك: چكەمە
باليغ: يارا	اسروك: سرخوش، مست
برت: خىرقە	اگير: بىر چىشىد اوت درمانى
بوزم، بىرم: بايرام	اگير سەك: داوا - درمان ايچمك
بلىك: مئىل	الىگلىك: الچك
بۇچى: چالغى	ام، سەم: داوا - درمان
بۇرقوى: پوقلە يەرك چالينان چالغى	انۇچ: كاتاراك
پۆتورمك: يارانين تۇختاماسى	انۇچلەك: كاتاراك موعالىجەسى
تالاس: هدف ايپى	اۇتاچى، امچى: حكيم
تاناقو: نىشتىر	اوت، ام: داوا - درمان
تۇپىك: تۇپ	اۇتاماق، املهك: حكىملىك
تۇسوقماق: درمانين خىستەلىگى تۇختاماسى	اۇچقور: تومان باغى
تۇسولماق: درمانين خىستەلىگى تۇختاماسى	اۇچقور: اۇچوق، زوكام
تۇقو: تۇققا، كمر تۇققاسى	اۇزور: قال (گال)، قۇتور
تۇقوشماق: بو خىستەلىگين وجودون باشقا	اۇزورلاماق: اۇزورون موعالىجەسى
يىرىنە كىچمەسى	اۇل يىر يىرلادى: او ماهنى اوخودو
تۆمروك: دۆمبەك	اۇم: قارين شىشمەسى
تۇن: پالتار	اۇم: شالوار
تيرسك: ايت دىرسكى	اير: ماهنى
تىگىن: سىنجاپ	ايسىتمە: قىز دىرما
چاقىر: شراب (قاراخانلىجا)	ايكەمە - اكهەمە: چالغى
ساراقوچ، تۇلفىر، ائشوك: باش اورتوسو	ايگ: خىستەلىك

ياقى ياقماق: يارابا درمان سۆرتمك
ياكو: ياغمورلوق، بارانى
يالىتقو: يىللنچك، سالىنچاق
يانچوق: پول كيسهسى
يايقى: يىره سريلىن اورتو
يوقماق: باشقا آداما سيرايتى
يىيلادى: ايپ اۆسته اوينادى
يىراقو: ماهنى اوخويان
يىشىم: دىزلىك
يىنينگ ساغ مى: وجودون ساغ مى
يۇرگنچو: دولاق

■ آردى گلن سايدا

سارىقلىق: سارىلىق
ساوراماق، اۇنغولاماق: تۇختاماق
ساولوق، سۇلوق: سارىق، عمام
سۆچرۈك: گىجە توپلانتىلار
سۆچىك: شراب (اوغوزجا)
سۇغدىچ: نوبتى قوناقليق
سۇرقو: قان آلماق آلتى
سۆكل: خىستە
سۆكل ايگدن ساورادى: خىستە خىستە ليكدن
قورتولدو
سۆگنەمك: زىگىل موعالىجهسى
سۆگۆل: زىگىل
سۇلوق: دىسمال
سىيىقو: تۆتك
قاياق: زۇيولداق
قۇبوز: قۇبوز، ساز
قۇر: قوشاق
قۇنوقلوق ائو: قوناق اوتاغى
قىسراق: مادىان
قىمىز: آت سۇدوندىن عملە گلن ايچگى
كئزوت: پالتار
كئزۆك - كئىپۆك: ياغمورلوق
كپىت: مئىخانا
كۆرۈك: طبىل
كۆنچۈك: پالتارين ياخاسى
كىش: سمور
كۆكلەمك: ماهنى اوخوماق
كۆيۈك: كۆيۈك
گنۇگۆ: پالتار
ياقى: يارابا سۆرتمك اوچون درمان

قومیت‌ها و

دموکراسی

در ایران^(۱)

با سلام و درود به دوستان و همشهریان گرامی که در این گردهمایی جمع شده‌اند تا سخنان مرا درباره قومیتها و دموکراسی در ایران گوش بدهند.

و یا سپاس از جبهه مشارکت اسلامی در خوزستان که مرا که عضو این جبهه هم نیستم به عنوان یک فرد مستقل دعوت کرده‌اند تا در این زمینه صحبت کنم.

من ابتدا تعریفهایی از قومیت و دموکراسی ارائه خواهم داد و سپس ساگر فرصتی بود - گریزی به صحرای کرپلا یعنی موضوع اعراب خوزستان هم خواهم زد.

تعریف قومیت چیست؟ قومیت یا *nationality* به لاتین از واژه عربی القومیه گرفته شده است. خود قومیت از لفظ قوم مشتق شده که قوم در فارسی در برابر واژه *people* نهاده شده است. البته بیشتر واژه‌هایی مثل مردم یا خلق هم در برابر *people* به کار رفته که معادل دقیق‌تری است چون کلمه قوم به نوعی یک معنای آرکاییک و قدیمی دارد. مثل قوم مغول یا قوم تاتار که بیشتر اقوام کوچ‌نشین قدیمی تاریخی و قبیله‌ای را به ذهن متبادر می‌کند. از نظر علمی مردم یا خلق معنای دقیق‌تری در برابر *people* هستند که متأسفانه در سالیان اخیر به سبب بار خاص سیاسی که از آن مستفاد می‌شد

۱- متن سخنرانی آقای عزیزی در گردهمائی جبهه مشارکت اسلامی در خوزستان.

● یوسف عزیزی بنی‌طرف
محقق و نویسنده عرب ایرانی

کمتر به کار گرفته می‌شود.

هر قوم یا قومیتی دارای ۴ ویژگی است، قوم گروهی از انسانهاست که اصولاً ۴ ویژگی دارند: زبان مشترک، جغرافیای مشترک یا سرزمین مشترک، تاریخ مشترک و فرهنگ و ویژگیهای روانی مشترک. اگر گروهی از انسانها این چهار ویژگی را داشته باشند می‌شود صفت قوم یا قومیت را به آنها اطلاق کرد.

اما فرق قوم و ملت چیست؟ از ملت که در زبان لاتین به آن nation گفته می‌شود تعریفهای فراوان و مختلفی شده است و در مورد تعریف ملت اختلاف وجود دارد. برخی ملت را به گروهی از انسانها اطلاق می‌کنند که آرمانهای مشترک دارند. این تعریف کلی ملت است. برخی هم معتقدند ملت می‌تواند مجموعه‌ای از قومیتها را دربرگیرد. تسامحاً به این تعریف هم رسیده‌اند. مثل ملت ایران که مجموعه‌ای از قومیتهای ترک و عرب و کرد و بلوچ و ترکمن و... را دربر می‌گیرد.

و اما یک اصطلاح دیگر هم داریم به نام nation - state که در واقع همان ملت - دولت یا در واقع قومیتی است که به حاکمیت رسیده. تعریف مدرنی هم از ملت وجود دارد که اصولاً خاص دوران مدرن و پست مدرن است. در تعریف جدید زبان، نژاد و دین مبنای تعریف ملت نیست، بل دموکراسی، جامعه مدنی، حقوق شهروندی و حقوق بشر مبنای تعریف یک ملت

را تشکیل می‌دهد. حال این تعریف در مورد همه قومیتهای ایران نظیر ترکها، کردها، عربها، ترکمنها و بلوچهاست. مثلاً عربها در خوزستان زبان عربی مشترک، فرهنگ و تاریخ و جغرافیای مشترک دارند.

اما چه عاملی اقوام مختلف ایرانی را به هم پیوند می‌دهد. من در پژوهشهای خودم به دو عامل رسیده‌ام که اقوام یا خلیقهای ایران را به یکدیگر پیوند می‌دهد: یکی عامل ایرانیت و دیگری عامل اسلامیت.

اینها ذهنی نیستند بلکه تعاریف عینی دارند. مقصود از ایرانیت، تاریخ و جغرافیای مشترک بین اقوام ایرانی است. یعنی این اقوامی که از آنها نام بردم در ایران بخش عمده از تاریخ و زندگی مشترک تاریخی را باهم گذرانده‌اند و در یک جغرافیای به هم پیوسته زندگی می‌کنند که به شکل ایران کنونی درآمده که یک زمانی وسیعتر بوده و یک زمانی کوچکتر بوده تا به این مرحله رسیده است و در آینده معلوم نیست به چه شکل خواهد بود.

اینها تعاریف خلاصه و موجزی بود از این مقوله‌ها. و اما اسلامیت:

اسلامیت یعنی تمدن و فرهنگ اسلامی که دین هم بخشی از این تمدن و فرهنگ است. فرضاً عرب خوزستانی را با ترکمن صحرا چه چیزی به هم پیوند می‌دهد؟ زبان مشترک که ندارند. تاریخشان نیز اغلب نامشترک است. سرزمین با

جغرافیاییشان از هم دور است. لهذا مهمترین عاملی که اینها را به یکدیگر پیوند می‌دهد ایرانیّت و اسلامیت طبق تعریفی است که ارائه دادیم.

درباره دموکراسی که بخش دوم این سخنرانی است ساده‌ترین تعریفی که داده شده حکومت مردم بر مردم است.

دموکراسی هیچ نوع خط‌کشی بر نمی‌دارد. یعنی دموکراسی شامل همه انسانها چه سیاه باشند چه سفید، چه عرب باشند چه فارس، چه ترک باشند و چه کرد. در دموکراسی شهروند درجه اول و درجه دوم و سوم وجود ندارد. ضمناً دموکراسی بدون احزاب مخالف و اپوزیسیون هم معنی ندارد و اگر چنین چیزی باشد ادای دموکراسی است.

ملزومات دموکراسی چیست؟ یکی جامعه مدنی یعنی نهادهای واسطه بین دولت و ملت مثل مطبوعات، احزاب و انجمنهای صنفی و حرفه‌ای برای همه قومیتها بدون هیچ فرقی. یکی دیگر از ملزومات دموکراسی انتخابات برای تعیین رئیس جمهور و مجلس شورا و پارلمان و شوراها و دیگر نهادهای انتخابی است.

از دیگر مقوله‌های مهم دموکراسی تربیت دموکراتیک است که باید در نظام آموزشی به کار گرفته شود. یعنی در یک نظام مردم سالار در مدارس باید روشهای دموکراتیک و انسان دوستانه جایگزین آموزه‌های استبدادی و

نژادپرستانه شود.

نقد و انتقاد به مثابه خون جامعه مردم سالار است که از آن مقوله آزادی مخالف بیرون می‌آید و این شعار زیبا و مهم آقای خاتمی را در ذهن تداعی می‌کند که «زنده باد مخالف من».

حال که صحبت از نقد شد بد نیست در اینجا اشاره‌ای بکنم به سخنان یکی از سخنرانان که چند شب پیش در همیم مکان ایراد شد. آقای عباس عبدی گفته بودند در درجه اول مسأله دموکراسی مهم است و مسأله قومیتها پس از آن می‌آید. به نظر من این نوعی خلط مبحث است. زیرا مسأله قومیتها در بطن مقوله دموکراسی است. هم در سطح جهانی و هم در سطح ایران. اصولاً مسأله قومیتها به عنوان عضوی از بدن و پیکره دموکراسی است و نمی‌شود این دو را از هم تفکیک کرد.

در ایران طی صد سال اخیر یعنی از جنبش مشروطیت به این سو مسأله خلقها یا ملیتها و قومیتهای ایرانی در دوره‌های مختلف مطرح بوده است. در خود انقلاب مشروطیت که به شکل انجمنهای ایالتی و ولایتی در قانون اساسی مشروطیت نمود پیدا کرد. مشارکت گسترده مردم ترک آذربایجان در آن انقلاب باعث شد تا این ماده در قانون اساسی گذشته گنجانده شود، اما این ماده هیچگاه به اجرا در نیامد. اکنون ظاهراً اصل ۱۵ قانون اساسی نیز دارد به همان سرنوشت دچار می‌شود. سپس در نهضت ملی

شدن نفت که به دوره ما نزدیکتر است جنبشهای اقوام ایرانی هم بروز و نمود پیدا کرد. پس از پیروزی انقلاب شاهد طرح مطالبات این قومیتها بودیم. بعد از دوم خرداد بار دیگر اقوام ایران مطالبات و ادبیات سیاسی و فرهنگی شان را به اشکال گوناگون مطرح نموده‌اند. اساس این مطالبات دستیابی به حقوق برابر در یک جامعه مردم سالار است که شعار آن داده می‌شود.

در اینجا می‌خواهم به نکته‌ای اشاره کنم و آن تفاوت میان دموکرات و اصلاح طلب است. اکنون از واژه اصلاح طلب و اصلاح طلبان استفاده فراوان می‌شود. به نظر من هر اصلاح طلبی دموکرات نیست ولی هر دموکراتی اصلاح طلب است. و ما باید دموکراسی واقعی را در میان اصلاح طلبانی که دموکرات نیستند ترویج دهیم. ضمناً دموکراسی بدون انسانهای دموکرات تحقق ناپذیر است. یعنی ما باید اول انسانهایی داشته باشیم که دموکرات منش باشند که در آن صورت می‌توانیم به یک جامعه مردم سالار برسیم. انسانهای دموکرات هم در جامعه دموکرات هستند و هم در محل کار و نیز درون خانواده و در برخورد با همسر و فرزندان خود.

همچنین دموکراسی بدون آزادی و استقلال بدون دموکراسی معنی ندارد. این بحثی بود که در اوایل انقلاب هم مطرح بود. در آن هنگام برخی از گروهها مسأله استقلال و مبارزه ضد امپریالیستی را عمده کردند و از قضیه دموکراسی

و آزادی در داخل غافل شدند یا آن را ندیده گرفتند. اما رویدادهایی که طی بیست و دو سال گذشته رخ داد فکر می‌کنیم اغلب آن گروهها به این نتیجه رسیدند که نمی‌شود استقلال داشت اما دموکراسی نداشت و عکس آن هم صادق است.

ضمناً شعار عمده انقلاب بهمن ۵۷ استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی بوده است. یعنی استقلال و آزادی رکن عمده شعار توده‌های مردم ایران بود.

نکته دیگری که در مورد دموکراسی وجود دارد اینست که وقتی این مردم سالاری یا دموکراسی در ایران محکم و استوار می‌شود که نقش نهادهای انتخابی توسط مردم بر نهادهای غیر انتخابی بچربد و بیشتر شود. تا زمانی که عکس این هست دوگانگی منفی در قدرت وجود خواهد داشت. ضمناً دموکراسی پسوند هم نمی‌گیرد چون یک مفهوم جهانی است مثل سرمایه‌داری، سوسیالیسم، انترناسیونالیسم و غیره. اگر بخواهیم بگوییم مردم سالاری دینی احتمالاً منظور اسلامی بودن یا مذهبی بودن نظام یا به نوعی ملت ایران است. با این مفهوم شاید بتوان چنین اصطلاحی را به کار گرفت اما کلاً دموکراسی پسوند نمی‌گیرد.

جامعه ایران اکنون در مرحله گذر از یک جامعه سنتی به جامعه مدرن است و سعی می‌کند از ساختار غیر انتخابی و نیمه دموکرات

به یک جامعه با ساختار دموکراتیک وارد شود. این آزمون بسیار دشوار و به یک زایمان سخت می‌ماند. ضمناً مردم سالاری وسیله است یعنی هدف نیست، دموکراسی در هیچ جامعه‌ای هدف نیست دموکراسی وسیله‌ای است برای رسیدن به یک نهضت همه‌جانبه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در ایران و جهان اسلام. نهضتی که جهان اسلام فقط در پنج قرن اول بعد از اسلام شاهد آن بوده است. تجزیه عظیم دوران اولیه تمدن و فرهنگ اسلامی. در دموکراسی وحدت در کثرت نمود پیدا می‌کند. من فکر می‌کنم عرب‌های خوزستان در طول تاریخ خودشان و زندگی مشترکشان با سایر اقوام ایرانی برای میهن خود و برای وحدت ملی جان فشانی‌های فراوان کرده‌اند. نمونه‌های تاریخی زیادی در این زمینه هست که در گفتگوها و صحبت‌های قبلی‌ام آنها را گفته‌ام. اما این مردم فقط جانفشانی کرده‌اند و در زمان صلح و به هنگام سهم سهمی و سهم بری نادیده گرفته شده‌اند.

ضمناً معنی دیگر دموکراسی آن است که ما به رأی اکثریت گردن بنهیم، چه در سطح روستا و چه در سطح محله و چه در شهر و استان و کشور. این امر درباره مسائل عرفی جامعه صدق می‌کند مگر مسائل دینی و عقیدتی که معیارهای خاص خود را دارد. اکثریت هر قوم و ملت و مردم نیز حق دارد نام کشور، استان، شهر و نام

روستا یا محله خود را طبق آنچه که خودش می‌پسندد انتخاب کند. این حق دموکراتیک اکثریت مردم هر شهر مثلاً مردم خرمشهر است که اسمی را که خود می‌خواهند برای شهرشان انتخاب کنند. این یکی از اصول دموکراسی است. یا فرضاً مردم شهرستان دشت آزادگان یا شادگان یا جاهای دیگر این استان. لذا هر نوع تحمیل نام دیگری غیر دموکراتیک و استبدادی است. از آن بدیهی‌تر حق انتخاب نام نوزادان است. این نه تنها یک حق دموکراتیک بلکه یکی از حقوق اولیه هر انسان است که حق دارد نام نوزاد و فرزند خود را طبق آن چیزی که دوست دارد و می‌پسندد انتخاب کند. اما متأسفانه در اینجا - در خوزستان - شاهد برخوردهای تحمیلی هستیم و یا حق بدیهی را هم از مردم عرب دریغ می‌کنیم.

نظام‌های دموکراتیک در دنیا یا مشارکتی هستند یا فدرالی. نمونه مشارکتی لبنان است که مشارکت بر اساس تنوع دینی و مذهبی و قومی صورت می‌گیرد نمونه فدرالش هم سوئیس و هند و بلژیک.

در دوره قاجار نوعی فدرالیسم سنتی در ایران وجود داشت که بعد از به قدرت رسیدن رضاخان و ایجاد حکومت متمرکز شاهنشاهی پهلوی آن فدرالیسم سنتی از میان رفت. در دوره قاجار در واقع در هر ولایتی و در هر ایالتی مردم به زبان خودشان درس می‌خواندند و مکتب می‌رفتند و

از یک سری آزادی‌های فرهنگی و اجتماعی برخوردار بودند. بی‌گمان استبداد سیاسی وجود داشت اما حکومت کاری به زندگی فرهنگی و اجتماعی اقوام مختلف نداشت. و حتی برخی از ایالات از نوعی خودمختاری برخوردار بودند. در واقع حکومت مستبد پهلوی حقوق ابتدایی بیش از ۵۰٪ از مردمان جامعه ایران را - که همان قومیتها باشند- نادیده گرفت. البته بعد از انقلاب امور قدری بهبود پیدا کرد و بی‌انصافی است اگر تحقق پاره‌ای از حقوق قومیتها را نادیده بگیریم.

بنظر من نظام پهلوی در ایران یک عارضه بود یعنی یک مقوله خطرناک و نامتجانس با تکامل و تطور تاریخی مردم این مرز و بوم. البته عارضه‌ای که ۵۵ سال طول کشید و آسیبهای فراوان به جامعه ایران وارد کرد. مسأله دیگری که مایلیم به آن اشاره کنم عقب‌ماندگی قومیتها در یک نظام غیر دموکراتیک است. پرسش اینست که نطفه عقب‌ماندگی قومیتها از نظر زبانی، فرهنگی و اجتماعی کجا بسته می‌شود؟

به نظر من نطفه عقب‌ماندگی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی قومیتها در سن ۷-۶ سالگی کودک وابسته به این قومیتها بسته می‌شود. یعنی وقتی کودک وارد مدرسه می‌شود و مجبور می‌شود زبان دیگری - و فقط همان زبان را- بیاموزد. در نتیجه کودک هم زبان

مادری‌اش را فراموش می‌کند و هم زبان دوم را خوب یاد نمی‌گیرد. علم نوین جامعه‌شناسی برای این مسأله راه حل پیدا کرده و گفته است که نباید با کودک - بخصوص کودک دو زبانه - به این شکل برخورد کرد. این علم می‌گوید که در کنار زبان رسمی هر کشوری زبان مادری آن کودک را هم باید تدریس کرد. این را نخبگان ملت ایران در مجلس خبرگان در قانون اساسی آورده‌اند که اصل ۱۵ قانون اساسی نمود بارز آن است که متأسفانه تا این لحظه این اصل به اجرا در نیامده است.

و ما همچنان شاهد عقب‌ماندگی این قومیتها هستیم.

به گمان من این به سود هیچ یک از ما نیست که یک قوم در همه زمینه‌ها پیشرفت کند و اقوام هموطن دیگری عقب بمانند. این امر باعث اختلال در آسایش یک کشور یا یک استان می‌شود. اصولاً پیشرفت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی باید در یک کشور یا یک استان میان همه اقوام متعادل و متوازن باشد و همه را بدون استثنا در برگیرد. اگر ما به کودک در کنار زبان رسمی آموزشهای لازم و آموزشهای ابتدایی را ندهیم این باعث می‌شود که کودک در همان دوره ابتدایی مدرسه - یا حداکثر در دوره راهنمایی یا دبیرستان - درس را ترک کند. و اساساً کودکان دوزبانه نمی‌توانند در مقابل افرادی که با زبان مادریشان درس می‌خوانند به طور برابر و

متعادل رقابت کنند و پیشرفت کنند. در واقع چنین افرادی که بتوانند مرحله دبیرستان را طی کنند در قیاس با تک زبانه‌ها بسیار کم‌ترند و در مرحله دانشگاه این نسبت کمتر و کمتر می‌شود. این امر باعث غیاب نسبی نخبگان قومیتها در حاکمیت و مناصب دولتی می‌شود.

لذا دوستان توجه کنند که این مسأله مهم و قابل بررسی است. من پارسال دعوتی داشتم از دوستان اهوازی برای سخنرانی در هلند و آلمان. و در هلند یک دوست مسجد سلیمانی داشتم که سالهاست در آن دیار زندگی می‌کند و در آنجا دیدم که با فرزندشان که ۱۸ ساله بود و متولد هلند بود فارسی صحبت می‌کردند. خیلی تعجب کردم و از آنها پرسیدم که آیا فقط در اثر صحبت در خانه است که ایشان فارسی را یاد گرفته؟ گفتند نه، طبق قوانین هلند مهاجران خارجی حق دارند زبان مادری خود را در کنار زبان هلندی بیاموزند و این فرزند ما طی دوره ابتدایی زبان فارسی را در کنار هلندی آموخته است. این امر درباره ترکها و غریهای مقیم هلند یا آلمانی هم صدق می‌کند.

حال فکرش را بکنید اقوامی که ۴ - ۳ هزار سال سکونت دارند و بومی این مرز و بوم هستند حق ندارند به زبان مادری خودشان درس بیاموزند. این قضیه باعث ناهنجاریهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی فراوان می‌شود که در استان خوزستان شاهد آن هستیم و به نوعی

به ضرر همگان است. از همه جالبتر عدم اجرای ماده خاصی است که قانون‌گذار در قانون اساسی به این مسأله اختصاص داده است. در نتیجه تقاضای من از برادران و خواهران غیر عرب در استان و بویژه نیروهای اصلاح طلب و دموکرات اینست که نسبت به خواسته‌های - فی الواقع - ابتدایی هموطنان عربشان که اصولاً از چهارچوب قانون اساسی خارج نیست توجه کنند. این صحبت متوجه مسئولان سیاسی و فرهنگی و امنیتی استان هم هست، باید برای رفع نابرابری در حقوق شهروندی تلاش کنیم، این به سود وحدت ملی ماست.

من بارها درباره تبعیض قومی در اعطای مجوز نشریه و دادن امکانات به گروههای تئاتر، موسیقی و نظایر آن صحبت کرده‌ام. البته مشکلات خوزستان خاص قومیت عرب نیست. من فکر می‌کنم عربها با دشواریهای بیشتری روبرو هستند. اما واقعیت اینست که تمرکز در سطح تهران باعث شده که اصولاً خوزستان در برنامه‌های کلان توسعه کمتر دیده شود.

در اینجا لازم میدانم به عدم اهتمام به آثار باستانی استان خوزستان اشاره کنم. نمی‌دانم آیا این بی‌اعتنایی هم ریشه قومی دارد یا اشکال در جای دیگری است. ببینید آثار مهمی چون قصر شیخ خزعل در «فیلیه»، خرمشهر یا آثار تاریخی شهر عسگر مکرّم یا بندقیر در بالاتر از ملاثانی و از همه مهمتر آثار ایلامیان - که مربوط به ۴ تا ۵

هزار سال پیش است - نادیده گرفته شده و در حال نابودی است. هیچ توجهی به این آثار نمی‌شود و به امان خدا رها شده‌اند. اینها بخشی از میراث فرهنگی کشور ماست که اعتنایی به آنها نمی‌شود و من نمی‌دانم چه کسی مسئول این کارهاست. مشکلات قومیتها فقط مشکلات فرهنگی نیست. دوستان و فرهیختگان و روشنفکران این جمع توجه کنند که برای درمان بیماری باید خود بیماری را شناخت. نشان دادن بیماری می‌تواند زمینه را برای علاج بیماری آماده کند.

در نبود دموکراسی قومیتها علاوه بر عقب‌ماندگی فرهنگی از عقب‌ماندگی اقتصادی نیز رنج می‌برند. من به بلوچستان و کردستان نمی‌پردازم. نمونه عینی این عقب‌ماندگی هین جاست و از آن میان کمربند فقر عربی دور تا دور اهواز، آبادان و خرمشهری که به بندر نیمه متروک تبدیل شده است. خرمشهر این عروس زیبای ایران اکنون شکل و شمایل یک بیکار معتاد را بخود گرفته است. در شادگان و دشت آزادگان و شوش و اغلب مناطق عرب‌نشین (و حتی غیر عرب‌نشین در هفت‌گل و مسجد سلیمان) چهره اقتصادی عقب‌ماندگی برجسته و هویدا است.

این مسأله ناشی از آنست که هنوز فرهنگ عدم تمرکز که جزئی از دموکراسی است در کشور ما جا نیافتاده است. باید کاری کرد و این وظیفه اصلاح طلبان و دموکراتهای این کشور است

وگرنه کار از دست می‌رود.

درباره طرح توسعه نیشکر در حوزه کارون نیز خیلی صحبت شده است و من زیاد به آن نمی‌پردازم اما از جنبه دموکراسی اگر به قضیه نگاه کنیم می‌بینیم که نظرات و دیدگاههای مردمی که این طرح ظاهراً برای آنها ایجاد شده هیچ توجهی نشده است و از بالا طرحی را به صرف این که گفته می‌شد اقتصادی است اجرا کردند که متأسفانه آثار مخربی داشته است.

از نظر اجتماعی هم نبود مردم سالاری و نادیده گرفتن حقوق قومیتها و عقب‌نگه‌داشتن آنها آثار زیان بار اجتماعی بر جای نهاده است. میزان بالای سرقت و دزدی و جنایت و اعتیاد در استان نمونه‌هایی از این امر است.

بلوچ یا عرب ذاتاً دزد یا قاچاقچی نیست. این رویکرد ناشی از یک سری نابرابری‌های اقتصادی و فرهنگی است که این اوضاع ناهنجار را پدید می‌آورد و باید چاره‌هایی برای این مشکلات حاد پیدا کرد. در اینجا حتی داد مسئولان استان هم از این پدیده‌ها بالاست.

بنابراین نظام متمرکز سیاسی، اقتصادی و اداری کشور دچار دگرگونی شود و به سوی یک نظام نا متمرکز پیش برویم. یکی از ابزارها همان شوراهاست، البته شوراهایی که اختیارات کافی داشته باشند نظیر شورای شهر و روستا و محله تا برسد به شورای شهرستان و استان که متأسفانه انتخابات آن هنوز اجرا نشده است.

در اینجا بی مناسبت نمی‌دانم به وضع زنان عرب و بافت عشایری عربهای خوزستان هم اشاره‌ای بکنم.

تراژدی زن عرب جدای از تراژدی کل مردم عرب خوزستان نیست. البته سنت‌ها - سنت‌های انباشته شده تاریخی - و فرهنگ در این عرصه کارساز و مؤثرند. اما من فکر می‌کنم با گشایش فضای سیاسی و گسترش مردم سالاری و مشارکت طلبیدن زنان عرب - در کنار خواهران غیر عرب - شاید بتوان این قشر رنج‌دیده و ستم‌دیده را که از ستم مضاعف ملی و جنسی رنج می‌برد به عرصه‌های فعالیت سیاسی و اجتماعی و فرهنگی کشاند. متأسفانه در این زمینه خود روشنفکران عرب نیز کم کار می‌کنند.

بافت عشایری مردم عرب خوزستان هنوز در روستاها و در حاشیه شهرها به شدت محسوس است. شیخ روابط عشایری بر خود شهرها هم سایه انداخته است. ولی با گسترش آگاهی‌های سیاسی و ایجاد نهادهای مدنی (حتی خاص خود قومیت عرب) می‌توان به تضعیف این بافت آرکاییک و قدیمی کمک کرد. نیز می‌توان بافت نهادهای جان سخت عشایری را به نوعی دموکراتیزه کرد.

چرا می‌گوییم جان سختی می‌کنند زیرا از دوران جاهلیت تاکنون وجود داشته‌اند. و گرچه در حال حاضر زیربنای این روابط به دوران پیش از روابط زمینداری و خاص دوران کمون‌های

اولیه زندگی انسان هاست. اما به رغم گذشت همه مراحل تاریخی معروف که آخرینشان روابط سرمایه‌داری است - که در خوزستان زودتر از همه جای ایران گسترش یافت - اما این روینای عشایری در میان عربهای خوزستان وجود دارد. تا آنجا که به خاطر دارم حدود ۱۰ - ۱۵ سال پیش شماری از روشنفکران یکی از این عشایر - که اغلب لیسانس به بالا بودند - کوشیدند طایفه و عشیره خود را با شورا بگردانند و نقش شیخ سنتی بی سواد یا کم سواد را کم کنند یا کلاً از بین ببرند ■

بیلدیری

وارلیق درگیسینه مقاله، شعر
و شکیل گؤندر مک ایسته‌ین
وطنداشلاریمیز یازیلارینی
درگی نین پؤست آدرسیندن
علاوه آشاغیداکی
الکترونیک آدرسه ده گؤندر
بیلرلر:

E Mail:

Varliq@journalist.com

دده قورقود کیتابی نین یازیلیشی و داستانلارین یارانما تاریخی

دده قورقود کیتابی نین موقدیمه سینده داستانلارین اصلینده میلادی ۷- جی عصرده (۱- جی هیجری) یاراندىقلاری ایديعا اولونور. چونکی اورادا دده قورقودون رسول علیه السلام زامانینا یاخین بايات بۇيوندان قويدوغو سۇيله نیر. کیتابین متنینده ده بو ایديعا یا تأکید ائدیلیر. چونکی «بوغدور - امن» پیغمبری گۇرموش و اوغوز ایسه پیغمبرین اوغوزلار ایچینده اولان صحابه سی دیر. بیر حالدا کی مستنده گلن بعضی معلوماتلار بو ایديعانی قطعیتله رد ائدیر.

عومومی بیر نظر بو دور کی، بو داستانلار عصرلرجه دیلدن - دیله گزه رک خالق آراسیندا یاییلمیش و زامان کئچدیکیجه اونلاردا تحریفلر عمله گلmiş، نهایتده کیمسه و هانسی تاریخده ایسه اونلاری یازیب، کاغیذ اوسته گتیرمیشدیر. بیلدیگیمیز کیمی الیمیزده اولان ایکی الیازما نۆسخه اوریزینال بیر اثر اولماییب، بلکه اونلاردان اۇنجه یازیلیمیش بیر اثرین اۆزوندن کۆچورولموشدور. لاکین او اوریزینال اثرین هانسی تاریخده یازیلدیغی آیدینلاشمایمیشدیر. ایندی ده بو مسأله نی آرتیق اینجه له مک اوچون بیر پارا تاریخی فاکتلالری و سیبیلری گۇزدن کئچیریریک:

۱- هیجری ۴ - جو عصره دک تورکلر عرب الیفباسیندان فایدالانما میس و غالباً اویغور الیفباسیندان استفاده ائدرمیشلر. الیمیزده اولان

● میرهدایت حصاری

ایلک تورکجه سند هیجری ۵ - جی عصرده
(هق ۴۶۲ - جی ایلده) یازیلان «قوتادغو بیلیک»
آدلی بیر اثر دیر. هله اونون دا دونیادا اولان اوچ
نوسخه سیندن بیر ی او یغور ایقباسی ایله دیر.

۲ - اوندان بیر - ایکی یوز ایل سونرایادک ده
عرب ایقباسی اعرابسیز (حرکه سیز)
یازیلمازدی. بیر حالداکی، «درسلین» نوسخه سی
حرکه سیز یازیلمیشدیر.

۳ - مؤقدیمه ده عوثمان نسلی نین آخیر
زاماندا قیامت قو پونجا حاکیمیتده قالا جاغینا
ایشاره اولونور.

بو، ایکی معنا و ثره بیلر: بیرینجی
عثمان بن عفان اسلامین اوچونجو خلیفه سی.
ایکینجیسی تورکیه ده عوثمانلی ایمپریاسی نین
تمل داشینی قویان «ار توغرول» اوغلو عثمان
دیر کی، هیجری ۶۹۹ - جو ایلده شاهلیق تاختینا
چیخمیشدیر. لاکین گورونور کی، بورادا ۳ - جو
خلیفه نظره آلمیشدیر.

۴ - اثرده یازیلان هیجری ۹۴۰ و ۹۹۳
تاریخینی داشسیان یادداشتلار (درسدن
نوسخه سینده) واتیکان نوسخه سینده هیجری
۹۱۸ و ۹۵۶ تاریخلی یادداشتلار. بو اثرلرین او
زامانلاردان قاباق کو چورولدو یونو گوستریر.

۵ - دده قورقوددا گلن و ایندی ده عثینی آدلا
یاشاماقدان اولان توپونیملر (یئر آدلاری):
گورجستان، گنجه، بردع، طرابوزان (دره بوزان)،
آلینجا، دمیر قاپی دریند و ایستانبول اثرین بیزیم

زامانندان چوخ اوزاغا عایید اولماماسینی
گوستریر. بورادا اوزلیکله ایستانبول کلمه سی
آرتیق موباحیثلی گورونور. بونا گوره ده
ایستانبول شهری و اونون تاریخی باره ده آزجا
بحث ائتمک گرکلی اولایلر.

ایستانبول شهری نین ایلک آدی بیزانس
ایدی. بورا میلاددان اونجه ۶۶۸ - جی ایلده
یونانداکی «مغاره» حوکمداری اولان بیزانس آدلی
حاکیمین سارای اطرافیندا سالدیردیغی کیچیک
بیر شهرچیک ایمیش.

بورا تاریخ بو یو دفعه لرله تورک ائللری و
ایران شاهلاری طرفیندن آیینیب، تخریب
اولونوب، یثنی دن آبادلاشمیش و بیر زامان دا
اطرافی ایله بیرلیکده مؤستقبل بیر کیچیک
جومهوریت تشکیل ائتمیش و سونرا
روملولارین تصروفونه کئچیب و روم ایمپراتورو
«آنتونن» - ین آدی موناسبتینه «آنتونیا» آدلانیمش
و سونرالار دا بیر نئجه دفعه تخریب اولوب،
اهالیسی قیریلدیقدان سونرا نهایت بیزانسلیلار
طرفیندن یثنی دن تیکلیمیشدیر. بیر زامان دا
اسکیتلر طرفیندن یاغمالانمیشدیر.

میلادی ۳۳۰ - جو ایلده روم امپراتورو
بؤیوک کونستانتین (قسطنطین) اورایا گلیب
خوشلادیقدا اوزون مؤدت اورادا قالیب، اورانی
اوز دؤلتی نین مرکزی ائدرک گوزل و بؤیوک
شهر شکلینه سالمیش و سونرا دا روم
بؤیوک لرینی و دؤلت قوللو قچولارینی اورایا

پولیش) آدلاندیرمیش و
 گوندن - گونه اونون
 گوزلیگینی و آبادلیغینی
 آرتیرماغا چالیشمیشدیر.
 بئله کی، اورا حتا روم
 شهریندن ده آرتیق آباد
 اولموشدور. بو تاریخده
 هله سلجوقلو تورکلرین
 آفاقلاری اورایا
 چاتمامیشدی. اوتبا گوره
 ایران سیاحی ناصر خسرو
 اورانسین اهالیسیندن
 دانیشارکن تورکلره ایشاره
 ائتمه میشدیر. ۳۶۱ - ۳۳۷ -
 جی ایللده حوکومت ائدن
 قونستانس زامانی شهرین
 آبادلیغی داها دا
 تکمیللشمیشدی. بو یوک
 بیر سو بندی باغلاناراق
 شهره کیفایت قدر سو
 گتیریلیمیشدیر. ۳۹۵ - جی
 ایلدن سونرا بوزا روم
 شهرینین یئرینه روم
 اولکھسی نین پایتختی
 اولموشدور.
 لاکین میلادی ۶ - جی

اناك يرنې بهشت اولسون . قاديمني نامرد

• محتاج ایتسون . اغ لئوكد •

• بیش كلنه دعا تلوق •

• قبول اولسون . امین •

• امین دینلر دینار کورسون •

• یقشدرسون . دورنشدرون •

• کما هکزی محمد صغایه •

• بنشائسون خاتم •

• • •

• • •

• • •

• • •

• • •

درسدن نوسخه سی نین سون صحیفه سی

عصرده دهشتلی بیر یانغین نتیجه سینده شهر یانیب تخریب اولموش «یوستینیانوس» زامانیندا یثنی دن تیکلمیشدیر. ایسلامدان سونرا دفعه لرله ایسلام قوشونلاری طرفیندن موخاصیره یه آلینب، موخاریبه یه گیرمیش، مینلرجه ایسلام دؤیوشجوسو اورادا تورپاغا تۆکولوب جانلارینی الدن وئرمیشدیلر.

میلادی ۱۲۰۳ - جو ایلده صلیبی لر (خاچ پرستلر) طرفیندن باسقین ائدیلدیگده شهر تخریب اولوب داش اوسته داش قالمامیشدیر. بئله کی، روملولار اورانی یثنی دن آلدیقدا شهرین تعمیری مومکون اولمامیش و یثنی بیر شهر سالینمیشدیر.

عوثمانلی دۆلتی قورولدوقدان سونرا بو شهرین اطرافینا ال تاپدیلا. لاکین هق ۷۹۷ - جی ایلده بیلدیریم بایزید و ۸۲۵ - جی ایلده ایکینجی سولطان مرادخان شهری موخاصیره ائدیلسه اورانی آماغا ناییل اولمادیلار. نهایت ۸۵۷ - جی (میلادی ۱۴۵۳) ایلده ایکینجی سولطان محمد (فاتح) شهری دنیزدن و قورولوقدان موخاصیره یه آلاق یثنی ایجاد اولموش بؤیوک توپلارلا شهری وورموش و ایبتیکاری تاکتیکلرله جمادی الثانی آیی نین ۲۰ - سینده مای (مه) آیی نین ۲۹ - ندا شهری فتح ائتمیش و دنیا بویو بیر دییشیکلیک توره دیب و اورتا عصرلر آدلانان دوره سون قویموشدور. بیر پارا تاریخچیلر ایذیعا ائدیر کی، او زامان

قسطنطنیه اطرافیندا اولان کندلیلر شهره گئدرکن «ایس - تثن - بول» یعنی (شهره ساری) دئدیکلرینی، تورکلر او شهرین آدی ساناراق اورانی ایستامبول و یسا ایستانبول آدلاندیرمیشلار.

بئله لیکله دهه قورقود کیتابیندا ایستانبول یازیلماسی سببیه (قام پوره اوغلو بامسی بئیرک بویو) بعضیلری بو اثرین هیجری ۸۵۷ - جی (میلادی ۱۴۵۳ - جو) ایلدن سونرا یازیلماسینی ایذیعا ائدیرلر.

لاکین الدّه اولان بیر چوخ مؤعتبر تاریخ کیتابلارینا گؤره ایستانبول کلمه سی اوندان چوخ قاباق دا واریمیش. ایندی ده بو باره ده بیر نئچه شاهد گتیریریک:

۱- مثلاً یاقوت حموی نین ه ۷- جی عصرده یازدیغی «معجم البلدان» آدلی کیتابیندا قسطنطنیه دن آد آپاردیقدا «ایستانبول» کلمه سینی ده گتیرمیشدیر.

۲- ه ۸- جی (م. ۱۴- جو) عصرده ایسپانیادان امیر تئیمورون سارایینا ائلچی گؤندریلن «کلاویخو» قسطنطنیه دن کئچرکن یادداشتلاریندا یازیر کی، «یونانلیلار اؤز شهرلرینه بیزیم کیمی قسطنطنیه دئمزلر، بلکه ایستانبول دئیرلر.» (سفرنامه کلاویخو ص ۹۷).

بئله لیکله معلوم اولور کی، تورکلردن هله چوخ قاباق یونانلیلار بو شهره ایستانبول دئیرمیشلر. تورکلر و آوروپالیلار بعضاً بورایا

ایستامبول و مؤسلمانلار ایسه ایسلامبول (ایسلام شهری) دئمیشلر. لاکین تورکیه ده ۱۹۳۰ - جو ایله بورانین آدی رسمی اولراق ایستانبول کیمی تانیتمیشدیر.

۳- ابن بطوطه هـ ۸- جی عصرین بیرنجی یاریسیندا قسطنطنیه ده اولموش و اؤز سفرنامه (رحله) سینده یازیر کی، قسطنطنیه نین شرق حیصه سینه ایستانبول دئییلیر. (سفرنامه ابن بطوطه ص ۴۲۴).

هیجری ۸- جی عصرین تاریخ چیسی سوریه لی «ابوالفدا» دا اؤز «تقویم البلدان» ادلی اثرینده بو باره ده یازیر کی: «بیلین کی، قسطنطنیه همان استنبول دور و خلیجین غربی طرفینده واقع اولموش دور.»

بئله لیکله ایستانبول کلمه سی نین تورکلرین او شهری آلماقلاریندا قاباق موجود اولدوغو و نتیجه ده دده قورقود داستانلاری نین دا او زاماندا ان ایره لی باش وئرمه لری ایثبات اولونور.

ایستانبول آدینی باشقا قایناقلاردا او جو مله دن مقالات شمس تبریزی و ۴- جو عصرده یاشایان مسعودی نین اثرلرینده ده گوئرمک اولار. بئله لیکله دده قورقود کیتابی نین یازیلیش تاریخی هر نه اولورسا، بعضی داستانلارین یارانما تاریخی هـ ۴- جو عصردن قاباغا چاتیر. حتا بعضی داستانلارین کوکو ایسلامدان قاباغا چاتا بیلر.

بیر آیری مباحیثه لی مسأله ده بو دور کی،

اوغوز بیلری نئچه دفعه کافیرلر اولکه سینه هوجوم آپاردیقدا اولارین «ایاصوفیه» لرینی یعنی کیلیسالارینی آلیرلار (یا یول اوسته کافیرلرین ایاصوفیه لرینی گوورورلر).

بیر حالدا کی، بورادا «اسم عام» کیمی ایشله نن ایاصوفیه کلمه سی ایندی ده ایستانبولدا قالماقدا اولان بیر جامعتین اؤزل آدیدیر. بو مؤحتشم بینا بیزانس دورونده سن صوفی آدلانان بیر کیلیسایدی. اما ابن بطوطه نین سفرنامه سینده گووروروک کی، بو کیلیسانین آدینا «ایا صوفیه» دئییلیر. بئله لیکله آیدین اولور کی، بو آد دا تورکلردن قاباق اورادا واریمیش. (سفرنامه ابن بطوطه ص ۴۲۵).

کئچمیشده بئله بیر رسم وار ایدی کی، مؤلفلر کیتابین اولینده آلاها سیتایش و پیغمبره «نعت» دئدیکن سونرا عصرین پادشاهینی دا مدح ائدر و کیتابین سونوندا دا اونون یازیلیش تاریخی عدد یا ابجد حسابی ایله وئردیلر. لاکین دده قورقود کیتابیندا بو قایدا گوؤزلنیلمه میشدیر. آنجاق کیتابین سون صحیفه سینده «تمت» (تامام اولدو) کلمه سیندن سونرا کاتب قلم اوچو ایله ناخیشلار چکمیش، او جو مله دن بیر - بیر نین آلتیندا ۴۶۶ - کیمی اوخونان اوچ علامت قویموشدور. بونو دا کیتابین تاریخی سانساق چوخ یئرسیز اولماز.

تورکیه عالیملریندن خلوق گور اوغلو، کیتابین آدی نین ابجد (جمل) حسابی ایله اونون

یازیلیش تاریخی گؤستمه سینه نظر وئرمیشدیر. بو دوغوردور کی، کئچمیشده هر مؤهۆم واقعه نین تاریخی ساخلاماق اوچون او واقعه یه موناسیب اولان بیر کلمه یا عبارت دوزلدردیلر کی، او واقعه نی یئتیردیکدن علاوه اونون حرفلری ابجد حسابی ایله واقعه نین تاریخی ده بیلدیرسین. او جومله دن کیتاب تألیفینده کتایین باشلانغیج تاریخی نظره آراق اونا موناسیب آد تعیین ائدریلر.

مثلاً حاجی حسین آقا نخجوانی «تاریخ ماده سی» بارده یازدیغی کیتایین آدینی «مواد التواریخ» (تاریخ ماده لری) قویموشدور. بو آد کیتایین مضمونونو بیلدیردیگی حالدا، ابجد حسابی ایله کیتایین یازیلیش تاریخی یعنی ۱۳۰۸ - جی ایلی گؤستیریر. بعضاً کیتایین سونوندا تألیفین باشا چاتدیغی تاریخین ده ماده سی وئریلیر.

فتحعلیشاه دؤرو شاعر لریندن «ناطق» تخلص ائدن محمد صادق اصفهانی ده همان موضوع بارده یازدیغی کیتایین آدینی «بحر الفاظ» قویموشدور کی، معنای یئتیردیگی حالدا ابجد حسابی ایله ۱۲۲۲ (تألیفین تاریخی) اولور.

همان مؤلیف هق ۱۳۲۱ - ده یازدیغی بیر آیری کیتایین آدینی «نسخة الاعداد» قویموشدور کی، همان ۱۳۲۱ اولور. بو میثاللارین تایی چوخدور.

بورادا داکیتایین آدی «کتاب دذم قورقود» قویلموشدور کی، ابجد حسابی ایله حسابلاتسا «۸۸۷» م. (۱۴۸۲) تاریخی اله گلر. لاکین یوخاریدا گتیردیگیمیز دلیلله گؤره بو تاریخ دوغرو اولایلمز. دم قورقود کیتایین نین انشا طرزى و بیر پارا نشانلر اونون قدیم زامانلاردا عایید اولدوغونو گؤستیریر. عینی حالدا داستانلارین باش وئرمه تاریخی اونلارین یازیا آیینمالاریندان (کیتابلارین یازیلیش تاریخیندن) قدیم ده اولاییلر. هر حالدا بو تاریخ ه ۴ یا ۵- جی (م. ۱۱- جی) عصر دن گئج اولمامالیدیر ■

دیقت

درگیمیزین البیزده اولان سایندا یئر محدودلوغر اوزوندن بعضی بؤلوملری او جومله دن کیتاب تانییمی، بیزه گلن مکتوبلار و شعرلری گله جک سایمیزا بوراخمالی اولدوق.

تانیدا جاعیمیز کیتابلار بونلاردان عیبارتدیر: آذربایجان موغاملاری، ایروان یک ولایت مسلمان نشین بود، سوال اشاره سی، محمد حسین شهریار، تورشا - شیرین، باشلانیش آنا دیلینده ایلک درسلیک، دده قورقود، فرهنگ واژگان ترکی در فارسی، ایران از دیده سیاحان اروپایی، فیلولوژی آراشدیرمالار، کیتاب - فاطیمه، آرنندگان تزاریسیم به آذربایجان، کیتاب - دده قورقودون فلسفی ایدراکی، حیاتین غمینه ستونج ناپردیم، دنیز آنامدیر منیم، آذربایجان و هویت، زنگان لوحه لری، یاخیشلار، دوشونجه لر، آرزولار، اکیز ته سن ده داتیش، بالاحا قارا بالیق، سیجانلا پیشیک، فسه های شیرین آذربایجان و مشاهات آنها در اروپا، گؤزل آدلار سؤزلوبو، دوندورماجی، کیریتجی قیز، شاعیر و شعر، زبان ترکی قشقای و شیوه نگارش آن، واژگان زبان ترکی در فارسی

۰۰۰۰

درآمدی بر

مسئله قومی در ایران و آذربایجان

مقدمه:

مقوله وحدت ملی در کشورهای در حال توسعه بویژه پس از دوران جنگ سرد علیرغم وجود مشکلات فراوان در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی از مسائل عمده مورد توجه دولتها بوده است. اغلب این کشورها با شکافهای قومی، مذهبی و زبانی مواجه بوده و درگیر چالشی جدی برای حفظ وحدت ملی خویش هستند.

به عقیده توماس فریدمن (Thomas Friedman) نویسنده نیویورک تایمز «تهدید اصلی برای ثبات بین‌المللی و ساختار درن مدرن ناشی از منازعه بین دولتهای ملی نیست، بلکه تهدید اصلی ناشی از ناآرامی قومی در درون دولتهای ملی است که به ویژه با خاتمه جنگ سرد و در نتیجه تضعیف برتری ابر قدرتها تشدید شده است»^(۱)

حرکت به سوی توسعه سیاسی - اقتصادی بدون توجه به مسائل اقلیتهای قومی و به رسمیت شناختن وجود آنها همراه با ویژگیهای خاص خود و مطالباتشان، عقیم مانده، در نتیجه همچنان تهدیدات قومی، مخالفت اقلیتهای شورش بر علیه اقتدار ملی دولتها به قوت خود باقی خواهد ماند. شاید به زعم بعضی سرکوب و بی‌توجهی به مطالبات قومی - ملی اقلیتهای به‌بانه ایجاد وحدت ملی و توسعه، در کوتاه مدت

● مهندس محمد تقی ستاری
کارشناس ارشد دانشگاه تبریز

1. Thomas L. Friedman. Nations at war with themselves. New York Times (2 June 1991).

تهدید به تجزیه ملی را کاهش دهد. اما واقعیت اینست که تنها در بلند مدت و آنهم از طریق تقویت بنیادهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اقلیتهای قومی و رعایت عدالت در توزیع منابع اجتماعی و اقتصادی و سهم نمودن اقلیتها در قدرت سیاسی می‌توان به آرمان وحدت کمک کرد. استراتژی بلند مدت کسورهای در حال توسعه مانند ایران بایستی تشویق یکپارچگی ملی اقوام مختلف ایرانی با لحاظ نمودن تنوع زبانی و فرهنگی آنان باشد. بسی شک فعالیت آزادانه نهادهای سیاسی - فرهنگی اقوام مختلف و سعی دولت در شریک نمودن اقوام در قدرت سیاسی، اقتصادی میتواند بعنوان شاخصی مهم در تست و ارزیابی دموکراسی دولتها باشد. بایستی سیاست «یکپارچگی ملی» جایگزین سیاست «مشابه سازی قومی» گردد. در واقع وجه تمایز میان «مشابه سازی قومی» و «یکپارچگی ملی» در حل و فصل دراز مدت و صلح‌آمیز مناقشات ناشی از تنوع فرهنگی - زبانی و ارتقاء وحدت ملی است. آنچه از اصطلاح «یکپارچگی ملی» برداشت می‌شود اینست که حکومت ملزم به رعایت حقوق همه اقلیتهای قومی و به رسمیت شناختن، حفظ و پرورش ویژگیهای هویتی آنها همچون زبان و فرهنگ است و بایستی از نحلیل قوانین و مقررات مغایر با خواست و علائق فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی

آنها خودداری نماید.

بر عکس «مشابه سازی و یکسان سازی» اغلب به معنای تلاش برای استحاله ارزشها و ممیزه‌های هویتی گروههای قومی و محو آنها در داخل گروه قومی غالب است. این در واقع همان سیاستی است که بعد از به قدرت رسیدن خاندان پهلوی در ایران بکار گرفته شد که اثرات سوء آن در سیستم اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه ایران قابل رؤیت است. طبیعتاً تحت چنین شرایطی اقلیتهای قومی به مقاومت در برابر مشابه سازی و ادغام در جریان اصلی فرهنگی تمایل داشته و اغلب موجب ناآرامی‌های سیاسی و اجتماعی می‌شوند.

استراتژی بلند مدت
کشورهای در حال توسعه‌ای
مانند ایران بایستی تشویق
یکپارچگی ملی اقوام
مختلف ایرانی با لحاظ نمودن
تنوع زبانی و فرهنگی آنان
باشد.

بنابراین بایستی سیاست یکپارچگی و به رسمیت شناختن تنوع فرهنگی، قومی و زبانی بعنوان چالش مهم در رأس اهداف توسعه. در روابط دولت - جامعه برای حکومت کشورهای در حال توسعه نگریسته شود.

علل پیدایش ناسیونالیسم قومی

ناسیونالیسم قومی که در واقع با تأکید بر خصوصیات قومی اعم از زبان، فرهنگ و... و پاسداری از آنها در مقابل گروههای قومی غالب مطرح می‌شود پدیده‌ایست که با ظهور دولت ملی و تلاش گروههای مختلف قومی برای بدست گرفتن قدرت بوجود آمد. همزمان با پیدایش دولت مدرن آن گروههایی که در آغاز موفق شدند کنترل دولت را در دست بگیرند به تدریج خود به فرهنگهای سیاسی - اجتماعی مسلط تغییر وضعیت دادند و برای همه گروههای قومی که در داخل مرزهای دولت - ملت مستقل قرار داشتند بر اساس فرهنگ ملی تعریف شده توسط اکثریت (بعضاً اقلیت غالب) به جعل «هویت ملی» پرداختند و بدین ترتیب دولتها به ناچار تحت سلطه قومی واقع شدند. در این فرآیند بقیه گروههای قومی که خارج از دستگاہ حکومت بودند به نوعی خودآگاهی و شعور ملی دست یافته و برای احقاق حقوق خود لاجرم به سیاست روی آوردند و ناسیونالیسم قومی را به عنوان یک راه حل برای دفاع از کیان فرهنگی خود برگزیدند. و بدین سبب هرگونه منازعه برای تصاحب حکومت به سیاسی شدن گروههای قومی محروم از مشارکت در دولت جدید انجامید. در ایران نیز همزمان با پیدایش دولت مدرن و تغییر سیستم حکومتی در دوران

رضاخان، خاندان پهلوی اقدام به جعل هویتی تحت عنوان ایده «آریائیسم = فارسیسم = ایرانیسم» پرداخته و زبانهای ملی و قومی دیگر گروههای قومی از جمله ترکها را غیر رسمی اعلام نمودند. روند توزیع ناموزون منابع قدرت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی از زمان رضاخان شروع شد و پسرش محمدرضا پهلوی نیز دنباله‌رو سیاست پدرگشت. آنها با سرمایه‌گذاری کلان اقدام به هدایت افکار عمومی موهومات تاریخی نموده و به زور نهادهای نظامی و امنیتی و با شعار «زبان واحد، پرچم واحد» سعی در ایجاد وحدت ملی در ایران نمودند. بطوریکه در طی این سالها هرگونه جنبش مردمی و خودجوش اقوام ایرانی برای احقاق حقوق حقه خود را منسوب به قدرتهای خارجی نموده و با استفاده از این حربه نخبگان قومی را مورد آزار و اذیت قرار دادند.

در واقع در چنین شرایطی است که ناسیونالیسم قومی یک اعتراض بزرگ به سیاست «مشابه سازی قومی» و تنها ابزار دفاع از هویت مطرود اقوام و در عین حال عامل همگرایی نخبگان قومی در بازسازی هویت ملی شان است. و نکته قابل توجه اینکه بر خلاف عمده نظر لیبرالها و مارکسیستها مدرنیاسیون و روابط اقتصادی هم نمیتواند مانع از سیاسی شدن قومیتها گردد. اگر چه در توصیف لیبرالی استدلال می‌شود که «با ظهور مدرنیته و توسعه

سیاسی، قومیت بشدت سیاسی شده تحلیل رفته و محو می‌شود یعنی هنگامی که همه مردم نوگرا و خودگرا میشوند هویت زبانی، دینی و قبیله‌ای اهمیت خود را از دست میدهد و یا در تبیین مارکسیستی نیز با تقلیل اهمیت قومیت استدلال می‌شود که قومیت، فرهنگ، زبان و سیاست همگی بخشی از روبناهای جوامع سرمایه‌داری‌اند که بوسیله زیر بناهای روابط طبقاتی تعیین می‌گردند و بدین ترتیب روابط اقتصادی شیوه تولید سرمایه‌داری کنش متقابل اجتماعی را نه بر مبنای قومیت و یا دیگر متغیرهای فرهنگی بلکه بر مبنای طبقه تعیین می‌کند.^(۱)

اما با گسترش اطلاع‌رسانی از طریق فناوری مدرن مثل اینترنت و دسترسی وسیع به آموزش و پرورش، دانشگاهها و منابع مختلف علمی باعث پدید آمدن شعور ملی بین اقوام تحت سلطه شده و زمینه برای ایجاد جنبشهای هویت‌خواه به رهبری نخبگان قومی فراهم می‌شود. تحقق جامعه مدنی در کشورهای در حال توسعه نیز به نوبه خود باعث بالا رفتن انگیزه آزادیخواهی، دموکراسی و اتحاد فراملی از طریق دسترسی به قدرت سیاسی و منابع اجتماعی - اقتصادی برای فرد - فرد شهروندان، انجمنها و گروههای قومی می‌گردد.

در آموزه‌های مبتنی بر جامعه مدنی «اعضاء گروههای قومی باید از همان سطح از آزادی فردی و دسترسی به قدرت برخوردار باشند که دیگران

در جامعه از آن بهره‌مندند و این تفاوتهای قومی را در میان همه گروههای اقلیت اشاعه دهند نه اینکه آنرا حذف کنند، به این ترتیب یکپارچگی اقلیتهای قومی در جریان اصلی نظم اقتصادی - اجتماعی و سیاسی جامعه می‌تواند به انگیزه تکثرگرایی هم در مورد افراد برای مثال دموکراسی سیاسی و هم در خصوص گروهها کمک کند. به عنوان نمونه گرایش به همکاری اجتماعی و انواع مشابهی از ترتیبات که در آن تقسیم قدرت به جای انحصار قدرت، هنجار ناشی از کنش متقابل در میان گروههای قومی، غیر قومی و اقلیت است.»^(۲)

در واقع گسترش نهادهای جامعه مدنی و ایجاد سازمانهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی اقلیتهای قومی علاوه بر تأثیر مثبت در ارتقاء سطح دموکراسی، در نهایت میتواند به وحدت ملی کمک نماید. «یکی از ویژگیهای عمده جامعه مدنی عدالت در تقسیمات کشوری است.»^(۳) که به نوبه خود باعث گسترش مشارکت مردم در اداره کشور و تقویت بنیانهای وحدت ملی می‌گردد. عمل به بعضی از اصول قانون اساسی

۱- دکتر علی ابوطالبی، استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه Wisconsin دیدگاههای چند درباره یکپارچگی و وحدت ملی، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۲ و ۳، زمستان ۷۸ و بهار ۱۳۷۹.

۲- منبع شماره ۱

۳- دکتر محمد رضا مجیدی، «درآمدی بر شناخت جامعه مدنی و جامعه دینی» پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸

آنچه از اصطلاح «یکپارچگی ملی» برداشت می‌شود اینست که حکومت ملزم به رعایت حقوق همه اقلیت‌های قومی و به رسمیت شناختن، حفظ و پرورش ویژگی‌های هویتی آنها همچون زبان و فرهنگ است و بایستی از تحمیل قوانین و مقررات مغایر با خواست و علائق فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آنها خودداری نماید.

فردی نیز تکیه دارد. ساختار حقوقی و قانونی طوری است که دولت را ملزم میکند بدون توجه به نژاد، مذهب، زبان و جنسیت برای محافظت از حقوق شهروندان و ایجاد رفاه تلاش نماید. در واقع رعایت حقوق سیاسی و مدنی شهروندان بدون توجه به ویژگی‌های قومی و عقاید آنها از وظیفه مهم دولت است. خطر تجزیه ملی در کشورهایی که گروه قومی مسلط به توزیع نابرابر منابع قدرت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مبادرت می‌ورزد بصورت جدی مطرح است. وقتی سیاست‌های ملی دولت آشکارا در

در جمهوری اسلامی ایران از جمله اصول ۱۵، ۱۹، ۴۸ که زمینه را برای از بین بردن تبعیض‌های فرهنگی، زبانی و اقتصادی - سیاسی مهیا می‌سازد، در راستای تقویت وحدت و یکپارچگی ملی قابل ارزیابی است.

اگر به طور اجمالی به نقشه صنعتی ایران نگاه کنیم می‌بینیم در مناطق خاصی تمرکز صنایع و امکانات وجود دارد. به عبارتی توزیع درآمدها و منابع ملی به نحو دقیق انجام نشده است و چنین احساس می‌شود بخشی از کشور مرکزیت دارد و بخشی دیگر پیرامونی است. من حیث المجموع این تبعیضات اقتصادی - فرهنگی - زبانی و سیاسی نسبت به اقوام این دهمب را بوجود می‌آورد که آنها شهروندان درجه دو هستند و بدین ترتیب انگیزه مشارکت و حرکت بسوی وحدت ملی در آنها کاهش می‌یابد.

نابرابریهای قومی و مسئله قدرت

بسته به وضعیت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی اقلیتها تنوع و گونه‌گونی می‌نواند منبع قدرت و غرور ملی و یا منبع شکاف و منازعه در ساختار یک کشور باشد. نوع برخورد و سیاست حکومت در قبال اقلیت‌های قومی در این خصوص حائز اهمیت است. غرب در مواجهه با اقلیت‌های قومی ضمن احترام به وابستگی قومی، به حقوق

راستای نابرابری بین اقوام باشد نارضایتی عمومی نسبت به اقتدار سیاسی در سطح ملی و فرا ملی افزایش پیدا کرده و بسیج گروههای قومی - ملی راحتتر می شود.

تحت این شرایط تقاضاهای گروههای قومی مبنی بر نوعی خودگردانی در چارچوب مرزهای موجود ضرورتاً نمی تواند غیر منطقی و یا خلاف منافع ملی و حاکمیت دولت ارزیابی گردد. زیرا که ناسیونالیسم قومی و جنبشهای هویت خواه ملی نتیجه طبیعی و محصول تبعیضات اعمال شده و سیاسی شدن آنها در طی فرآیند نوسازی است و الزاماً به مفهوم توطئه بر علیه نظام با هدف براندازی نیست.

با توزیع عادلانه منابع قدرت در بین اقوام مختلف میتوان بر اختلاف و رقابتهای قومی و مذهبی چیره شد.

همچون تجربه کشورهای توسعه یافته ایجاد امکان رقابت سالم بین گروههای قومی از طریق نهادهای قانونی و رسمی متضمن ایجاد وحدت ملی است. تنها بنا مشارکت سیاسی همه گروههای قومی میتوان مردم سالاری قومی را تعمیق بخشید. مسئله حقوق اقوام و اقلیتها در ارتباط با موضوع حقوق سیاسی و مدنی شهروندان در داخل مرزهای ملی دولتهاست. ابتدا بایستی حقوق مشروع گروههای قومی - ملی به عنوان شهروندان یک جامعه به رسمیت شناخته شود و سپس سیاستهایی در جهت ایجاد

یکپارچگی خود خواسته نه یکسان سازی و حل و همضم گروههای قومی در درون قوم و فرهنگ غالب اعمال گردد تا ضمن حفظ تنوع فرهنگی - زبانی وحدت ملی نیز ارتقاء یابد.

جریانات روشنفکری و مسئله قومی در ایران متأسفانه تمام جریانات روشنفکری در ایران به نوعی متأثر از پان فارسیسم رضاخانی بوده و هستند.

جریانهای روشنفکری در ایران هرگز به تبیین علمی و بیطرفانه مسئله قومی در ایران نپرداخته اند.

عمده نظریه ها و تحلیلها نیز مغرضانه و در راستای یکسان سازی در ایران بوده است.

جریانات چپ و مارکسیستی تنها با توصیه مسکو و جهت بهره برداری از پتانسیل اعتراضی اقوام و تنها برای خدمت به اندیشه جهان وطنی کمونیستهای روس تا حدودی از مطالبات اقوام حمایت نمودند. هدف آنها نه از بین بردن تبعیض علیه قومیتها بلکه جمع آوری نیروی نخبگان قومی و تقویت اردوگاه کمونیسم بوده و هست. بقیه جریانهای لیبرالی، ملی و مذهبی نیز صرفاً به پاک کردن صورت مسئله پرداخته حتی شاخه های افراطی آنها در دامن شوونیسم فارس غلطیدند. آنها زبان فارسی را به عنوان یک زبان ملی و عامل وحدت مردم ایران می دانستند. «افکار میرزا ملکم خان در واقع نطفه اصلی

جریانات چپ و مارکسیستی
تنها یا توصیه مسکو و جهت
بسه‌ره‌برداری از پستانسلیل
اعتراضی اقوام و تنها برای
خدمت به اندیشه جهان‌وطنی
کسمونیستهای روس تنها
حدودی از مطالبات اقوام
حمایت نمودند. هدف آنها نه
از بین بردن تبعیض علیه
قومیتها بلکه جمع‌آوری
نیروی تسخیرکنندگان قومی و
تسکویت‌زدگان کسمونیسم
بوده و می‌باشد.

بعضی از زورنالیستهای ظاهراً اصلاح‌طلب
مركززین هم‌چون دكتر حمید رضا
جلائی‌پور^(۴) ادعا می‌کند که گفتمان قومی
ظرفیت گفتمان مدنی را ندارد و ادبای آن غیر

۱- دكتر صیاء صدر «كثرت قومی و هویت ملی ایرانیان»

۱۳۷۷

۲- مصاحبه با نشریه دانشجویی جاعری

۳- مصاحبه دكتر صادق ربیاء کلام با نشریه دانشجویی سن

۴- مصاحبه با نشریه دانشجویی سن و روزنامه

توقیف شده دوران امروز

ملی‌گرایی قومی متکی به وحدت زبانی کشور و
تبدیل زبان مشترک فارسی به زبان جانشین را در
بر دارد. جهت ایجاد ملیت تصویری نوین بر مبنای
زبان فارسی بجای ملی‌گرایی قومی متکی به
وحدت دینی آن دوران او و پیروانش تا به امروز
نتوانستند میان ملی‌گرایی قومی متکی به زبان و
ملی‌گرایی نوین متکی به منافع ملی شهروندان برابر
و آزاد و نه رعایا تمایز اساسی قایل شوند. افکار
میرزا ملکم خان بعدها توسط محمود افشار و به
عنوان مؤسس نهضت پان‌فارسسیم پرورده شد و
بدست رضاخان سردار سپه به عنوان ژاندارم آن
نهضت پیاده شد که هدایت آنرا اردشیر رییورتر به
عنوان پیغام‌آور پان‌فارسسیم و پان‌آریانیسم تا
سقوط رضاشاه بر عهده داشت»^(۱)

حتی بعضی از جریانات چون جبهه ملی و
اعقاب آنها چون دكتر پرویز ورجاوند^(۲) اصلاً
وجود عصر ترک در ایران را قبول ندارند تا چه
رسد حقوقی نیز برای آن متصور باشند.
جریانهای ملی و مذهبی نیز دیدگاههای نزدیک
به جبهه ملی داشته و اگر چه راه حیل
دموکراسی^(۳) را برای ایران توصیه می‌کنند ولی
جسه و گریخته در اظهاراتشان زبان فارسی را
عامل وحدت ملی دانسته و سعی در تحلیل اقوام
غیر فارس در درون قوم فارس را دارند در حالیکه
رهبر جمهوری اسلامی ایران با وجود آنهمه
خدمت و علاقه به زبان و ادبیات فارسی، اسلام را
رمز وحدت ملی می‌دانند.

بهداشتی است و یا محسن سازگارا^(۱) که ادعا میکند از لحاظ تئوریک روی شانه‌های دکتر عبدالکریم سروش و مکتب او قرار دارد ترکهای ایران را نه ترکهای اصیل و به اصطلاح خودش نژادی بلکه آذری (به عنوان شاخه‌ای از زبان فارسی) می‌داند زیرا به نظر ایشان هویت ملت ترک ایران متمایز با هویت اصیل، متمدن و به اصطلاح برتر ایرانی است.

عباس عبدی^(۲) ادعا میکند که زبان فارسی زبان ملی همه ایرانیان است و مصداقشان نیز مرحوم استاد شهریار است. چرا که اگر شهریار زبان فارسی را زبان مادری و ملی خود نمی‌دانست، در آنصورت نمی‌توانست به زبان شیرین فارسی شعر بسراید!!! حتی نویسنده‌ای چون دکتر احمدی در کتاب ناسیونالیسم قومی در ایران از افسانه تا واقعیت از تحلیل علمی، واقع‌بینانه و بیطرفانه مسئله ملی خودداری ورزیده و عمده جریانات نخبه‌گرای ملی آذربایجان و ... را منسوب به قدرتهای خارجی می‌کند.

همه این موارد بیانگر خلاء شدید تئوریک و بینشی واقع‌بینانه و علمی در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی و جامعه‌شناسی اقوام در ایران می‌باشد. جریانهای روشنفکری دموکراسی و آزادی و جامعه مدنی را ظاهراً تنها برای هموطنان عزیز فارس‌زبان پایتخت می‌خواهند. و بی‌سبب نیست که استانهای حاشیه‌نشین و غیر

فارس در هشتمین دوره ریاست جمهوری کمترین مشارکت را در انتخابات داشتند.

بطوریکه در آذربایجان شرقی تنها ۵۳٪ از واجدین شرایط در انتخابات شرکت نموده پس از آن استان کردستان، آذربایجان غربی، اردبیل، زنجان و خوزستان قرار دارند.^(۳)

حتی جبهه مشارکت در بیانیه‌ای تحلیلی یکی از عمده‌ترین شکافهای موجود در ایران را شکاف مذهبی و قومی دانسته و مدعی است که تنها مردمسالاری آنهم تا حدودی می‌تواند تخفیف دهنده این شکاف باشد.^(۴)

متأسفانه جریانهای اصلاح طلب علیرغم امید فراوانی که به آنها میرفت تاکنون از ارائه یک راه حل اصیل علمی و عملی برای مقابله با مسئله قومیتها در ایران خودداری نموده‌اند و تنها جبهه مشارکت صرفاً اقدام به طرح شعار «ایران برای همه ایرانیان» بدون توجه به پشتوانه اجرایی و عملی آن پرداخته است.

نگاه حاکمیت به جریانهای قوم‌گرا صرفاً نگاهی امنیتی بوده و نخبگان قومی را از عوامل اقوام علیه امنیت داخلی کشور می‌پندارد. رمز ایجاد وحدت ملی و حل مسئله اقوام در ایران تجدید نظر در این بینش، اجرای کامل قانون

۱- مصاحبه با نشریات دانشجویی

۲- مصاحبه با نشریات دانشجویی

۳- روزنامه ایران، ۲۳ خرداد ۱۳۸۰

۴- روزنامه نوروز، ۲۳ خرداد ۱۳۸۰

اساسی و اعطای فرصت کافی برای نهادهای مدنی با مطالبات قومی مخصوص بخود و ایجاد فرصت مشارکت و حضور در ساخت قدرت متناسب با وزن اجتماعی اش است.

در شرایطی که عمده جریانات روشنفکری در ایران قادر به ارائه راه‌حلهای مناسب نمی‌باشند این وظیفه بر عهده جنبشهای قومی در ایران بویژه جنبش ملی - مدنی آذربایجان و نخبگان آنست تا خود زمینه را در چارچوب مهین عزیز ما ایران برای ایجاد گفتمانی علمی، منطقی، بشردوستانه و صلح‌آمیز در خصوص قومیتها فراهم سازند و با تبیین اهداف و جایگاه این جنبش بقیه جریانات روشنفکری را به چالش فرا خوانند. تنها تعاملات دو طرفه بین روشنفکران ایران و نخبگان قومی در جوی دوستانه ما را به درک بیشتری از یکدیگر رهنمون خواهد ساخت.

ماهیت جریانهای روشنفکری، دوری گزیدن از عصبیتهای قومی و تحلیل علمی و واقع‌بینانه مشکلات مبتلا به کشور است. کالبد شکافی مواضع جریانهای روشنفکری در قبال مسئله قومی و ارائه ادبیات نوین از سیاستهای قومی و نقش قومیتها در سیاستهای کلان سیستم حکومتی چالش مهم جریان روشنفکری آذربایجان می‌باشد. هر جریان فرهنگی و سیاسی بایستی با توجه به وزن اجتماعی خود در ساخت قدرت سهم بوده و پی‌گیر مطالبات

طرفداران خود باشد.

جنبش ملی - مدنی آذربایجان با بیش از یک دهه فعالیت و حضور در عرصه‌های فرهنگی، علمی و دانشگاهی و علیرغم وزن اجتماعی قابل توجه خود، نتایج قابل توجهی کسب نکرده‌است. حضور در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی حق مسلم نخبگان و روشنفکران منسوب به این جنبش است. از اینرو این جنبش و بویژه شاخه دانشجویی آن بایستی با نگاه منتقدانه به خود و حاکمیت همواره از افتادن در چنبره افراطی‌گری، روزمرگی، عوام‌زدگی و فرقه‌گرایی دوری جست و با ابزارهای نوین پیگیر مطالبات اصیل مردم ترک‌زبان ایران باشد ■

زبان‌های احیا شده

● مترجم: فیروز میر رضوی

غلبه زبان دیگر.

اما پیامدهای آن ویرانگر است چرا که وقتی زبانی بدون بر جای گذاشتن اثری ناپدید می‌شود، بخشی از میراث زبانی دنیا و از این رو قسمتی از میراث فرهنگی آن نیز از بین می‌رود. زیرا یک زبان بیش از هر چیز وسیله ارتباط فرهنگی است. به گفته جوزف پات مسئول زبان شاخه آموزشی یونسکو "به راستی فرهنگهای خاموش نادرند". او همچنین معتقد است که "بدون وجود زبان رشد و دوام یک فرهنگ، آن فرهنگ پیشرفت نمی‌کند و رو به انحطاط می‌گذارد. درست مانند ماهیچه‌ای که بی‌استفاده می‌ماند و سرانجام ضعیف و ناتوان می‌شود".

برای آن که زبانی قدرتمند شود و قادر به بیان تمامی تجارب بشری باشد باید از آن استفاده کرد و کاربردهای آن را آزمود. در حقیقت در نظر مردم مرزهای زبانی نسبت به مرزهای تاریخی از اهمیت بیشتری برخوردارند. به عنوان مثال مردم سامی علی رغم این که در کشورهای چون نروژ، سوئد و فنلاند گسترده شده‌اند اما هویت فرهنگی و زبانی خود را حفظ کرده‌اند. این زبان است که پیوندها را استحکام می‌بخشد. فرهنگ و زبان زوج تفکیک ناپذیری را تشکیل می‌دهند. تا زمانی که فرهنگ مستحکم باشد زبان نیز دوام می‌یابد و هنگامیکه زبان با خطر مواجه شود، فرهنگ نیز به مخاطره می‌افتد.

خطر در همه جا کمین کرده است. زبانی که عده قلیلی به آن سخن می‌گویند، سرانجام از مجاری اداری و ارتباطی خارج می‌شود و چنانچه مورد استفاده افرادی که هنوز بدان آگاهی

زنگ‌ها هر ماه برای یکی از ۶۰۰۰ زبان دنیا به صدا درمی‌آیند، حال آنکه دیگران همچنان خود را تحمیل می‌کنند. تضعیف کردن تکثرگرائی فرهنگی و تنوع زبانی خطری برای درک و تفاهم متقابل است.

پیوند زبانی

همچون تمامی موجودات زنده، زبان‌ها نیز یک چرخه زندگی را دنبال می‌کنند. آنها به دنیا می‌آیند، رشد می‌کنند و از میان می‌روند. آنها دوره‌های رشد و زوال خود را دارند، غلبه می‌کنند و مغلوب می‌شوند. هنگامی که زبانهای قوی زبانهای ضعیفتر را از بین می‌برند، حتی آنها را آدم‌خوار نیز توصیف می‌کنند. بنابراین تردیدی نیست که چرا از میان ۶۰۰۰ زبان رایج دنیا هر سال بسیاری از آنها از بین می‌روند. علل گوناگونی وجود دارد: نیاز سخن‌گویان آن زبان، جنگ، خالی شدن یک منطقه از جمعیت و یا

دارند، قرار نگیرد، از بین خواهد رفت. چنین امری زمانی رخ می‌دهد که ملتی با برخورداری از قدرت اقتصادی، سیاسی و نظامی زبان خود را به عنوانیک وسیله ارتباطی عمومی به دیگران تحمیل کند. این زبانهای برتر اغلب به چشم

فرهنگ و زبان زوج

تشفیک نایدیری را تشکلیل

می‌دهند. تنها زمانی که فرهنگ

مستحکم باشد زبان نیز دوام

می‌یابد و هنگامی که زبان با

خطر مواجه شود، فرهنگ نیز به

مخاطره می‌افتد.

می‌خورند. در عهد باستان، ورود زبان لاتین به صحنه، سقوط و اضمحلال گل‌ها را به همراه آورد. در قرون وسطی زبان فرانسه‌ای که خاندان سلطنتی با آن سخن می‌گفتند (زبان مربوط به منطقه جزیره فرانسه) با گسترش اقتدار سلطنت اشاعه یافت و در نهایت از زبان اکسیتان Occitan فرانسه و آلمانی، به بهترین وجه استفاده کرد، به رغم این که این دو زبان در ابتدا کمتر از زبانهای محلی به کار برده می‌شدند. زبان فرانسه اغلب به مردم کشورهای مستعمره تحمیل می‌شد و اکنون زبان انگلیسی امریکایی، در روابط بین‌الملل و به ویژه در علم زبان برتر است. به نظر پات «دادن چنین اولویتی به یک زبان به منزله محدود کردن تفکر و نگرش ما نسبت به جهان است. این که افرادی که زبان مادریشان

انگلیسی نیست چقدر خوب می‌توانند با این زبان سخن بگویند، اهمیتی ندارند چرا که آنها هرگز مانند کسانی که از دوران کودکی ساختار درونی زبان را فرا گرفته‌اند، به آن تسلط نخواهند یافت.

به همین دلیل آنان همواره در مقایسه با انگلیسی زبانان از دانشمندان درجه دو خواهند بود» خطر زبان برتر این است که «سخنگویان آن گمان می‌کنند، از آنجا که زبانشان در همه موارد کاربرد دارد، نیازی به یادگیری زبان دیگری ندارند.»

چنانچه شما به وسیله فرهنگ

خود اجازه ابرار وجود نداشته

باشید، نمی‌توانید به صلح و

آرامش نسبت به خود یا دیگران

دست یابید.

باسخی به خشونت

یادگیری زبانها به این دلیل از اهمیت بسیاری برخوردار است که ذهن را به سوی راههای جدید نگرش به مسائل می‌گشاید، و طبق گفته ناپلئون «کسی که به دو زبان سخن می‌گوید به منزله دو انسان است.»

دانستن زبان دیگرما را از ارزش‌های جهانی مشترک در تمامی بتیریت آگاه می‌سازد. از این روست که طرح لینگا پاکس Linguapax (صلح زبانی) یونسکو از صلح از طریق آموزش زبان و بیوندهای نزدیک فرهنگی حمایت می‌کند.

همانگونه که پات می‌گوید این طرحی «به منظور فراهم آوردن یک پاسخ زبانی مشخص به خشونت است. تا جایی که سخن ادامه دارد، گفت و گو نیز ادامه می‌یابد». نفاق و خشونت تنها زمانی رخ می‌دهد که گفت و گو دیگر ناممکن باشد.

بنابراین دفاع از تنوع زبانی و ترویج زبانهای جوامع در اقلیت، به منزله دادن فرصت دیگری به صلح است. «چنانچه شما به وسیله فرهنگ خود اجازه ابراز وجود نداشته باشید، نمی‌توانید به صلح و آرامش نسبت به خود یا دیگران دست یابید».

اختلاف زبانی می‌تواند به تضاد فرهنگی و حتی به درگیری مسلحانه منجر شود.

این موضوع فراتر از یک مسئله محلی و منطقه‌ای است: تصمیم اتخاذ شده به وسیله مقامات الجزایر در مورد معرفی زبان عربی به عنوان تنها زبان رسمی به ویژه در منطقه بربر که در آن فرهنگ و زبان نفوذ زیادی دارد. واکنشهای آتکار را برانگیخت.

همه مدارس در مراکش دنیا باید

امکان یادگیری حداقل سه زبان

مادری ملی و بین‌المللی را برای

کودکان فراهم آورد.

بنابراین چگونه می‌توان مانع نابودی یک میراث معنوی شد که سالها و قرن‌ها زنده مانده است؟ خوشبختانه مرگ یک زبان همواره

بازگشت‌ناپذیر نیست. به عنوان مثال زبان کومی Komi، که در منطقه کوههای اورال به آن صحبت می‌شد، در سالهای اخیر بار دیگر رواج یافته است. در مطبوعات، تلویزیون، کتابخانه‌ها، سینما و در ادبیات و مدارس همه به این زبان صحبت می‌کنند. اما این آسان به دست نیامده است. سوتلانا خاشاتورووا، رئیس مرکز زبان مسکو، که به جنبه زبان شناختی موضوع توجه کرده است، می‌گوید: «مردم گمان می‌برند که برای دست یافتن به اهداف آتی خود مانند رفتن به دانشگاه و با یافتن یک شغل مناسب باید به زبان روسی صحبت کرد».

عقیده لنین این بود که وحدت جمهوریهای شوروی بر پایه روسی شدن استوار است، بنابراین «زبان با عظمت روسی» در تمامی جمهوریها مسئله‌ای اجباری بود.

زبانهای احیاء شده

در منطقه کومی، خانواده‌ها، تا حدودی به این علت که بسیاری از مردم روسیه برای کار در

نفاق و خشونت تنها زمانی رخ

می‌دهد که گفت و گو دیگر

ناممکن باشد. بنابراین دفاع از

تنوع زبانی و ترویج زبانهای

جوامع در اقلیت، به منزله دادن

فرصت دیگری به صلح است.

مناطق نفت خیز در آنجا زندگی می‌کردند، زبان خود را رها کرده بودند.

زبان کومی به تدریج تبدیل به روسی شد و چنانچه مجلس، قانونی را مبنی بر حمایت از گسترش زبانها (در روسیه ۱۵۰ زبان مختلف وجود دارد) به تصویب نمی‌رساند و بدین وسیله به گروههای مختلف مردم فرصت بازایی استقلال فرهنگی خود را نمی‌داد، این زبان به کلی از بین می‌رفت.

به نظر جوزف پات، این مسئله ثابت می‌کند که دولتها می‌توانند «در مورد خط مشی زبانی قانون وضع کنند و در نظام آموزشی، رسانه‌ای گروهی سمعی و بصری و زندگی روزمره از زبانهای خاص استفاده کنند» و بدین ترتیب به رشد آنها کمک کنند و در نبود قانون «قانون جنگل حکمفرماست که طبق آن قویترین همواره پیروز است».

احیای زبان به منزله آشتی دادن مردم با سنت‌هایشان از طریق آواز، رقص و فرهنگ عامه است. در داغستان (جنوب روسیه) که زبان اصلی زبان قفقازی است، گروه کوچکی از مردم در صدد برآمده‌اند تا با احیای زبان خود، آندیا (یک نوع زبان قفقازی که با زبان‌های دیگر تفاوت دارد) استقلال خود را نشان دهند.

این زبان که هیچ حروف الفبائی از خود ندارد، هنوز در مدارس تدریس نمی‌شود، اما ادبیات شفاهی را تحت تأثیر قرار داده است. در زمانی که بسیاری از زبان‌ها مانند زبان کِرک که تنها ۳ یا ۴ نفر از مردم منطقه به آن سخن می‌گویند از رده خارج می‌شوند، زبان آندیا زبانی است که به گفته سوتلانا خاشاتورووا احیا شده و باید کاملاً مطابق با اصول یونسکو مورد حمایت

قرار داده شود».

آنچه برخی مواقع روی میدهد این است که یک زبان دیگر مورد علاقه جوانان قرار نمی‌گیرد چراکه از آن طریق نمی‌توانند به شغل و حرفه‌ای دست یابند و بدین ترتیب دورنمایی از آینده ندارند. بنابراین آنها به زبانی روی می‌آورند که معمولاً اکثریت از آن استفاده می‌کنند، حتی اگر زبان خودشان نباشد. در نتیجه برخی زبانها تنها مورد استفاده افراد مسن قرار می‌گیرد. به عنوان مثال در مناطق شرقی ساحل عاج که از جنگلهای انبوه پوشیده شده، حدود ۳۰ سال پیش زبانهای وجود داشته که بیش از ۱۰۰ نفر با آن صحبت نمی‌کردند. این زبانها به زبان شفاهی تبدیل شده و با از بین رفتن افراد مسن، بدون برجای گذاشتن اثری از میان رفته‌اند. در اروپا، زبان مردم فرانک نیز بجز در کشور لوکزامبورگ که زبان رسمی آنست، به همان سرنوشت دچار شده است. به گفته پات یکی از بومیان منطقه فرانسوی زبان لورن «مردم از این زبان رفته رفته کمتر استفاده می‌کنند تا کهنه پرست و قدیمی نباشند. آن زمان که مردم از صحبت کردن به زبان خود شرمند شده باشند، به راستی زبان دچار خطر مهلکی شده است».

به همین ترتیب در برخی کشورهای آفریقایی جوانان از زبان مادری خود استفاده نمی‌کنند، «چراکه تمام دروس به زبان انگلیسی یا فرانسه تدریس می‌شود و زبانهای ملی دیگر در برنامه آموزشی قرار نمی‌گیرند و در مدرک تحصیلی به رسمیت شناخته نمی‌شوند».

کودکان زبان والدین خود را: «متعلق به

گذشته» می‌دانند و به این علت که این زبانها «قادر به رقابت با زبانهای وارداتی نیستند» آنها را تحقیر می‌کنند و خوار می‌شمارند و یک «خرده فرهنگ» می‌دانند. از همه بدتر آن که آنها کسانی را که به این زبان صحبت می‌کنند، مانند والدین، روستا و فرهنگ اصیل خود طرد می‌کنند و در برابر انتقال فرهنگ به زانو درمی‌آیند. آنان زبان مادری خود را به کودکانشان آموزش نمی‌دهند، چرا که به نظر آنها این زبان راهی برای زندگی مدرن ارائه نمی‌دهد.

به طور خلاصه چنانچه مدارس نتوانند زبانهای سنتی را ارتقا دهند، احتمالاً عاملی در جهت محروم کردن مردم از فرهنگ و زبان خود خواهند بود. خوشبختانه بر اساس لینگا پاکس (صلح زبانی) می‌توان به پاسخهای ملموسی در این زمینه دست یافت. با تسهیل راه آموزش زبان می‌توان فرهنگها را مورد حمایت قرار داد و بسیاری از اختلافات آتی را پیش بینی و شاید حتی از آن جلوگیری کرد.

کریستیانالوم

لینگا پاکس (صلح زبانی): حمایت از گنجینه‌های زبانی.

زبانها می‌توانند در صلح بین‌المللی مؤثر واقع شوند. این عقیده اساسی طرح لینگا پاکس (صلح زبانی) یونسکو است که در سال ۱۹۸۶ در گردهمایی زبان‌شناسان و معلمان در کی‌یف برای بررسی مسایلی چون زبان و صلح آغاز شد. هدف این طرح حمایت از تمامی زبانهای زنده دنیا به ویژه آسیب‌پذیرترین آنهاست. زبانهایی که مورد استفاده جوامع بسیار کوچک قرار گرفته و

یا در خطر نابودی‌اند. همانگونه که فلیکس مارتی، رییس کمیته بین‌المللی لینگا پاکس در بارسلون، اظهار میدارد «زبانها از گرانبهارترین گنجینه‌های بشریت‌اند». هدف دیگر این طرح گسترش برنامه‌های آموزشی برای تدریس زبانهای بیگانه و مادری و روش‌های نوین تدریس به منظور تشویق کودکان به یادگیری زبان در سنین پایین است، زیرا این کار موجب ارتباط آنها با چیزی می‌شود که فلیکس مارتی آن را «جنبه اساسی تکثرگرایی جوامع بشری» می‌خواند. به طور خلاصه می‌توان گفت که همه مدارس دنیا باید امکان یادگیری حداقل سه زبان را برای کودکان

هدف طرح لینگا پاکس (صلح

زبانی) یونسکو، حمایت از

تمامی زبانهای زنده دنیا به ویژه

آسیب‌پذیرترین آنهاست.

زبانهایی که مورد استفاده

جوامع بسیار کوچک قرار گرفته

یا در خطر نابودی‌اند.

فراهم آورند که شامل زبان مادری، زبان ملی و یک زبان بین‌المللی است. این نوع سیاست زبانی موجب ارتقای هویت‌های فرهنگی می‌شود، از میراث جهانی حمایت می‌کند، به تشویق نظام آموزشی چند زبانه می‌پردازد و به اشاعه مفهوم تسامح کمک می‌کند. برای توسعه این برنامه‌ها و مطالعه

موضوعات اصلی زبان، یونسکو از کمک شبکه دانشگاهی لینگاپاکس استفاده می‌کند که تحت نظارت بخش زبان‌شناسی یونسکو در دانشگاه مونس هینا Mons-Hainaut بلژیک است. این طرح همچنین با مشارکت نزدیک بخش زبان شبکه دانشگاهی مسکو که مسئولیت چاپ کتاب سرخ‌زبانهای نادر (به روسی) به وسیله آکادمی علوم طبیعی را به عهده داشت، عملی می‌شود. این کتاب به تشریح سی زبان در منطقه

خطر زبان برتر این است که سخنگویان آن گمان می‌کنند، از آنجا که زبانشان در همه موارد کاربرد ندارد نیازی به یادگیری زبان دیگری ندارند.

ملل وجود ندارد. در سال ۱۹۹۶ لینگاپاکس در اجلاس سیاستهای زبانی در بیلباتو (اسپانیا) متعهد شد که تا سال ۲۰۰۱ گزارش زبانهای دنیا را منتشر کند. این گزارش محصلان، سیاستمداران، دانشمندان و همه کسانی را که به مطالعه زبان می‌پردازند در نظر دارد و به تشریح زبانهای دنیا و چگونگی نوشتن آنها، البته اگر به راستی تاکنون نوشته شده باشند می‌پردازد.

هدف این گزارش راهنمایی و هدایت آنهاست تا روزی که بتوانند با کلمات سالوادور ایریو شاعر اهل کاتولونی (فرانسه) بگویند: «ما زندگی کرده‌ایم تا کلمات را نجات بختیم و نام هر چیز را زنده نگاه داریم».

● اینترنت (به نقل از مجله گزارش

گفت‌وگو، شماره دوم، اول اردیبهشت ۱۳۸۰
تهران

می‌پردازد که در خطر نابودی‌اند. لینگاپاکس همچنین سمینارهایی را در آمریکای لاتین، آسیا و اروپا برگزار کرده است و یک سمینار نیز در ماه دسامبر در بورکینافاسو درباره میراث زبانی، تدریس زبانه‌ها (آموزش معلمان و روشهای تدریس) و حفاظت از حقوق زبانی تشکیل خواهد داد. در این زمینه کانون بین‌المللی قلم (International pen club) در بارسلون یک سازمان غیر دولتی که نویسندگان همه دنیا را گرد هم می‌آورد خواستار حمایت لینگاپاکس برای تصویب بیانیه‌ای در مورد حقوق زبانی شد، زیرا هیچ توافق بین‌المللی که به گستردگی قابل اجرا باشد برای حفاظت از زبانها در ساختار سازمان

بمناسبت درگذشت پرفسور بارنارد

پرفسور کریستیان بارنارد کسیکه اولین عمل جراحی پیوند قلب را در دنیا روی انسان با موفقیت انجام داد در تاریخ ۸۰/۶/۱۱ درگذشت. پرفسور بارنارد اهل کیپ‌تاون در جنوب آفریقای جنوبی بود و از نظر تباری هلندی و انگلیسی زبان بود. بارنارد در ۱۳۰۳ بدنیآ آمده و تحصیلات جراحی بویژه جراحی قلب را در ایالات متحده آمریکا تحت نظر پرفسور لی‌لی‌های گذرانیده بود. پروفسور بارنارد بعد از تجربیات متعدد روی میمون‌ها موفق شد اولین عمل تعویض قلب را روی انسان در سوم دسامبر ۱۹۶۷ در بیمارستان گروت‌شور Groote schur در شهر کیپ‌تاون انجام دهد. او با این عمل بی‌سابقه فصل نوینی را در تاریخ جراحی و شاید تاریخ بشریت باز نمود. این عمل در روی حیوانات از ۱۹۰۵ سابقه داشت. در این سال آلکسی کارل A. Carrel پزشک فرانسوی تبار آمریکایی بعد از بیرون آوردن قلب سگی آن را به عروق گردن سگ دیگر پیوند نمود و قلب پیوند شده ۲۱ ساعت به ضریان خود ادامه داد.

تجربیات در مورد پیوند اعضا سالها بود که از طرف جراحان در کشورهای اروپای غربی و آمریکا ادامه داشت ولی مشکل اساسی طرد پیوند مهمان از طرف بدن میزبان بود. این مشکل با بررسیهای خونی و بافتی و انتخاب دهنده پیوند هم‌گروه و هم‌بافت بویژه با کشف داروهایی مانند ایسمورال و امثال آن برای جلوگیری از عکس‌العمل بافتی میزبان که منجر به طرد پیوند می‌شد تا حدود زیادی حل شد

● دکتر جواند هیئت
استاد جراحی و بنیانگذار
جراحی قلب در ایران
مدیر مجله وارلیق

لهذا از سال ۱۹۶۲ تعداد زیادی پیوند کلیه در انسان در نقاط مختلف جهان انجام شد. در ایران در آذر ماه ۱۳۴۸ در شیراز بوسیله دکتر ستاری زاده و در اسفند همان سال بوسیله اینجانب در نهران پیوند کلبه در انسان با موفقیت انجام شد.

معهدنا نظر به اعتماد خلل ناپذیریکه ایشان بکار خود و همکاران تیم خود داشت بدون اتلاف وقت و از دست دادن فرصت، عمل دوم را انجام داد و باین ترتیب کار بزرگی را که شروع کرده بود ناتمام نگذاشت و صفحه زرینی را که در تاریخ پزشکی گشوده بود بدست توانا و انگگستان

دکتر بارنارد قلب واشکانسکی را به دکتر هیئت نشان می‌دهد. فروردین ۱۳۴۷

در مورد پیوند قلب چون انتخاب پیوند فقط از مرده ممکن و مقدور بود بعلاوه اشکالات تکنیکی و حتی اخلاقی عمل جراحی پیوند قلب در انسانها مشکل و خطرناک به نظر می‌رسید. نخستین بیمار تاریخی بارنارد روز هیجدهم بعد از عمل جراحی بعلت ذات‌الریه فوت نمود.

سحرامیز و معجزه‌افزین خود یر نمود. خوشبختانه دومین عمل جراحی نیز با موفقیت انجام شد و بیمار رنجور و شجاعش که یک دکتر دندانپزشک بنام یلیبرگ بود از عمل جراحی بهبود یافت و سالیان دراز از سلامت کامل برخوردار شد و خبر پیوند قلب انسان

بلافاصله در تمام جهان منتشر شد و مدتی نقل مجالس بود از همه کشورها درباره آن قلم فرسایی کردند و بارنارد را به کشور خود دعوت نمودند. نویسنده این سطور هم بعد از اطلاع از این واقعه‌ی عظیم پزشکی ضمن تبریک به تیم جراحی کیپ‌تاون رهبر آن پرفسور بارنارد را برای

کیپ‌تاون رفتم و هفته‌ای را در اوایل فروردین ۱۳۴۷ در جوار ایشان بسر بردم و تا آنجا که میسر بود با شیوه کارشان آشنایی پیدا کردم و در محیط گرم و مهمان‌نواز گروت‌شور و کیپ‌تاون اطلاعات زیادی بدست آوردم. پرفسور بارنارد را مردی خوش برخورد، متواضع و باهوش و

دکتر هیئت همراه دکتر بوسمان در دیدار دکتر بلیبرگ
بیماری که با قلب پیوندی زندگی می‌کند. فروردین ۱۳۴۷

دیداری از ایران دعوت کردم و بعد از دریافت نلگرام قبولی مصمم شدم برای دیدار ایشان و طرز کارشان به کیپ‌تاون بروم و از نزدیک با شیوه کار بارنارد و تیم ورزیده‌اش آشنا شوم. خوشبختانه بخت یاری کرد و بعد از حل مشکلات سفر و گذر از هفتخوان رستم به

تیزبین یافتم. او در برابر اینهمه موفقیت و ستایشهای جهانی سادگی و تواضع خود را از دست نداده و با آنهمه کار و گرفتاری رفتار انسانی، صفا و ادب خود را حفظ کرده بود. در آن موقع پرفسور بارنارد دانشیار بخش جراحی بیمارستان گروت‌شور بود که استاد و

رئیس بخش آن پرفسور لو Prof. Low از کنگره جهانی جراحی وین با من آشنا بود. من در مدت اقامت کوناخ خود در کیپ تاون از چند عمل قلب باز، تعویض دریچه‌های قلب و یخس جراحی و همچنین لایراتوار تجربی جراحی دیدن کردم و تا حدود امکان با متد دکتر بارنارد بویزه در عمل پیوند قلب آشنا شدم. دکتر بارنارد در اولین روز ملاقات قلب و اشکانسکی اولین بیمارش را که فوت شده بود به من نشان داد. ضمناً از دکتر بوسمان متخصص بیهوشی اش خواست که مرا به دیدن دکتر بلبرگ برد. عصر همان روز با دکتر

انگلیسی رباعیات خیام بود! بعد از یک هفته به تهران بازگشتم و جریان مسافرت را در سه مقاله در روزنامه اطلاعات شرح دادم. در اردیبهشت همان سال بارنارد همراه همسرش به تهران آمد و چون علم وزیر دربار و رئیس دانشگاه شیراز (پهلوی) نیز از ایشان دعوت کرده بود قرار شد ایشان میزبان و من هم مهماندار بارنارد باشم. بارنارد و همسرش پنج روز در ایران ماندند. من همه جا جز در

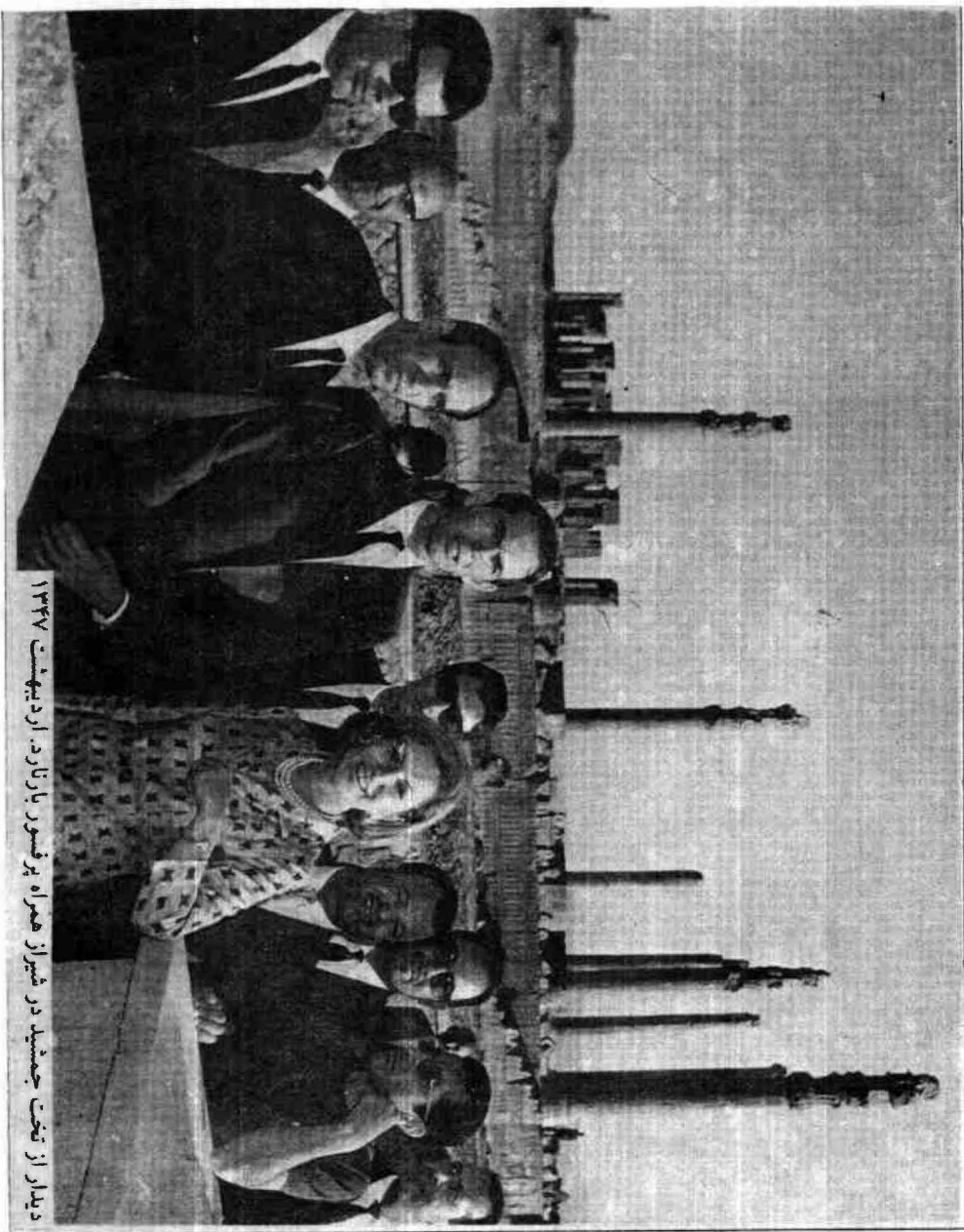

دیدار دکتر بارنارد از بیمارستان شهربانی. اردیبهشت ۱۳۴۷

در عکس دکتر هیئت، دکتر مختماری (رئیس بهداری)، دکتر احمد صدر، دکتر ابوسعیدی و... دیده می‌شوند.

زورخانه بانک ملی با ایشان بودم. علنس این بود که در آن ساعت عمل جراحی دانستم.

بوسمان به دیدن بلبرگ رفتیم. انسان در بالکن منزلش نشسته و مشغول خواندن ترجمه

دیدار از تخت جمشید در شیراز همراه پرفسور بارنارد. اردیبهشت ۱۳۳۷

در تهران با شاه ملاقات کردیم و بدستور شاه از بیمارستان قلب (ملکه مادر) که هنوز براه نیافتاده بود دیدار کردیم. بعد طبق برنامه به بیمارستان هزار تختخوابی رفتم. ازدحام بقدری بود که نتوانستیم به داخل بیمارستان برویم و ناچار به دانشکده پزشکی برگشتیم. بارنارد طبق قرار قبلی در تالار سینا سخنرانی درباره عمل جراحی خود را ایراد نمود.

یک روز هم در بیمارستان شهربانی از بخش جراحی دیدن کرد و سخنرانی در سالن بیمارستان داد. در آن موقع من وسایل جراحی قلب باز را در بیمارستان شهربانی براه انداخته و بعد از تجربه روی سگها عمل جراحی قلب باز را شروع کرده بودم. در تهران دکتر اقبال که رئیس شرکت نفت بود ما را به ناهار دعوت کرد و بدستور او در آبادان برنامه‌ای ترتیب دادند و ما روز سوم به آبادان رفتیم و از تأسیسات پزشکی شرکت نفت دیدن کردیم. از آنجا با هواپیمای سرویس شرکت به شیراز رفتیم. طیاره سرویس شرکت نفت موقع فرود کم مانده بود سقوط کند. در شیراز مهمان دانشگاه بودیم. ضمن پذیرایی و دیدار بیمارستان و تخت جمشید به بارنارد دکترای افتخاری دادند. فردای آنروز به تهران برگشتیم و شب آخر من برای خداحافظی در باشگاه شهربانی مهمانی داده و ۳۰۰ نفر از دوستان و همکاران را دعوت کرده بودم. بارنارد در مدت اقامت در تهران دوبار در تلویزیون صحبت کرد. در تمام این مدت آقای ناصر خدایار روزنامه‌نگار و نویسنده خوش قلم و سردبیر مجله امید ایران هم با ما بود. بارنارد و خانمش با خاطرات خوبی از تهران رفتند و بعداً وقتی که در آمریکا در مجمع پزشکی که دکتر زهرا هیئت برادرزاده من هم شرکت داشت در

سخنرانی اش از ایران و پذیرایی ما ستوده بود. بعد از رفتن بارنارد ما به جراحی قلب باز ادامه دادیم و دو سال بعد موفق به عمل پیوند قلب روی سگها شدیم. بعد برای انجام آن روی انسان به قم رفتم تا موافقت آیات عظام را بگیرم. متأسفانه در آن موقع با پیوند از مرده به انسان زنده موافقت نشد و کار ما هم در مورد پیوند قلب در مرحله تجربه حیوان ماند.

بعد از چند سال بارنارد را در استانبول ملاقات کردم. ایشان بنا به دعوت یکی از همکاران ترک به آنجا آمده بود. آنروز در بیمارستان چند ساعتی با هم بودیم ولی دیگر عمل نمی‌کرد. چون در اثر آرتروز مزمن انگشتان دستهایش دفورمه (کج) شده بود. همان انگشتانی که سالها قبل بزرگترین معجزه جراحی را در تاریخ بشر آفریده بودند از اعمال جراحیهای عادی نیز عاجز شده بودند!

در اینجا بی‌اختیار شعر حیدرآبایی مرحوم استاد شهریار بیادم افتاد که می‌گوید این دنیای دروغین (یا لان دنیا)

هر کیمسه‌یه هر نه وئریب آلیبدی
افسلاطوندان بییر قورو آد قالیبدی
هر چه به هر کسی داده پس گرفته!

از افلاطون فقط نام خشک و خالی باقیمانده
در این اواخر بارنار بیشتر اوقاتش در آمریکا
و کیپ‌تاون با تدریس و مشاوره پزشکی
می‌گذشت. خبر درگذشت او بسیار مرا متأثر کرد.
بدون شک بارنارد یکی از نوابع جراحی بود و
نامش در تاریخ جراحی جاودان خواهد ماند.
خداوند او را قرین رحمت فرماید ■

دده قورقود كيتابى نين درسدن نوسخهسى ده كؤچورولمهدير

● حسين م. گونئىلى

مىلى مىراثىمىز و معنوى ثروتىمىز سايبلان دده قورقود كيتابى نين تائىنماسى ۱۸۱۵- جى ايلدن باشلانمىش و او گوندن برى چوخلو اوخونوشو چتتىن اولان سؤزلىرى اوخونموش، آچىقلانمالي قۇنولارى آچىقلانمىش، همىن اثر اوزره يوزلرجه علمى اثر، مقاله، پيئىس، فيلمنامه و س. يازيلمىشسا ده، هله بير سىرا گؤرولمهلى ايشلر و آيدىنلاشمالي قارائليقلار دا واردىر كى، واختى گلدىكجه عالملىرىمىز اونلاردا دا دىقت يئتيره جكلر.

اونلارن بيرى اثرين ايلك يازارى نين كيم اولدوغونون بلىرتلمه سىدير. هله بوگونه كيمي اثرين ايلك يازارىندان هئچ بير ايز - تۇز گؤسترن اولمامىش، هئچ بير تاريخى اثرده سؤزو - ساوى گئتمه مىشدير. ايكىنجى قۇنو، اثرين يازيلما تاريخى دير. ايندىيه كيمي كيتابىن يازيلما تاريخى بارهده سؤيله نن فيكىرلرين هئچ بيرىسى عموم دده قورقودشوناسلار طرفيندن قبول اولونمامىشدير. بئله كى، بير سىرا عالملىر اثرين سون صحيفه سىنده يازيلان «تمت» و اونون آلتىندا وئرلن بلىرتىلرى «تمت - ۴۴۴» يعنى «۴۴۴- جو ايلده سونا چاتدى» سانىر، اثرين ايلك دؤنه يازيلماسىنى گوش ايلي ۴۳۱- جى و ميلادى ۱۰۵۲- جى ايلده قبول ائديرلر. حالبوكى، ۱۹۹۹- جو ايل يونسكو طرفيندن «دونيا مىقياسىندا دده قورقود ايلي» آدلاندىقا، آذربايجان جومهوريتىنده دده قورقودون ۱۳۰۰ ايللىگى قيد ائدىلدى. بونلارلا ياناشى توركيه لى عالم پروفسور محرم ارگين اثرين قلمه آينماسىنى ۱۵- جى يوز ايلين سونلارىنا گتيريب چىخاير، او بو فيكىرى نين ثوبوتو اوچون بو دىلىلى ايره لى سوروركى، اثرين يازارى اثرين اؤن سؤزونده دده قورقودون دىليندن بو جومله لرى قلمه آلمىشدير:

«آخىر زاماندا خانلىق گئرو قايبى يا دگر، كيمسه اللرىندن آلمايا، آخىر زامان اولوب قىامت قوينجا بو دئدوگى عثمان نسلى دير»^(۱) محرم ارگين ين فيكىرىنجه اثر عؤثمانلى حاكيمىتى دؤرونده قلمه آينمىش،

۱- آخىر زاماندا خانلىق بير دها «قايبى» طايفاسىنا چاتار، كيمسه بو حاكيمىتى اونلارن يىندن آلماز، آخىر زامان اولوب، قىامت باش وئرلنجه. قورقود آتائين سؤيله ديگى بو (طايفنا) عثمان نسلى دير.

بازار، دۆلتىن نظرىنى اۆزۈنە يۇنلتىمىك و بو اثرى يازدىغى اوچون حاكىمىتىن اَلقىشىنى قازانماق مقصدىلە بو سۆزلىرى قورقود اتانين دىلىندن قلمە اَلمىشىدىر.

اثرين دىلىنى ۱۶ - ۱۵ - جى يوز ايللردە يازىلان فضولى، نسىمى و ختاىى كىمى شاعىرلرین اثرلىرىنىن دىلى ایلە توتوشدوردوقدا، محرم ارگین ایلە ھىچ راضىلاشماق اولمور. بونا گۆرە كى، سۆزۈ گىندن دۆرلردە يازىلان اثرلرین دىلى، موعاصىر توركچەمىزە قات - قات ياخىندىر و اونلارى ائشىدن ھر دىنلە يىجى اونلاردا اَنلاشلىماز سۆزلرلە قارشىلاشمىر، بىر حالدا كى، ددە قورقوددا ھىمىن دىنلە يىجىلر اوچون اَنلاشلىماز سۆزلر نە قدر دئسن چوخدور.

اثرين يازىلماسى بارەدە اىرەلى سورولن چئشىدلى فىكىرلرى بان - بانا قوباراق، اونلارین اىستىناد ائتىدىكلرى قونولارا دۆتوشدوكدە، بئلە بىر سۆنوجا چاتماق اولار كى، ددە قورقود كىتابى ۱۳۰۰ ایل بوندان اۆنچە بلکہ دە عرب اليفباسىلە بوخ، باشقا بىر اليفبا يلا قلمە اَلنمىش، تخمىنأ اۆچ يوز ایل سونوا، يعنى ھق. ۴۴۴ - جو ایلدە بىر آز دا اىسلام دىنى بۆياسى اونا اَرتىر يالاراق عرب اليفباسىنا كۆچورولموش، دىلى دە بىر قدر چاغداشلاشدىرلىمىش و اليمىزده اولان دىسدىن نوسخەسى مئىدانا گلەمىشىدىر. اَنچاق بونون دا ۴۴۴ - جو ایلدە يازىلماسى ایلە راضىلاشمايانلارین ساىى اَز دئىلىدىر. اىندى كىم نە بىلىر ۴۴۴ - جو ایلدە يازىلان اثر دە سونرالار باشقا بىر كاتىب طرفىندن كۆچورولەرك، كاتىب اثرى اۆزۈ يازما دىغىنا گۆرە اۆز ادىنى اوندا وئرمەمىش، لاكىن اىلك بازارين امگى اىتمەسبن دئىە اورىژىنال گۆتوردىو نوسخەنىن سونوندا اولان تارىخى اۆز اثرىنىن سونوندا وئرمىشىدىر. اىندى بئلە بىر فىكىرلە راضىلاشا بىلسك محرم ارگینلە دە بىر آز راضىلاشماق اولار، يعنى اثر اۆنچە كۆچورولدىو كىمى، ۱۵ - جى يوز ایلدە دە باشقا بىر كاتىبىن الى ایلە كۆچورولموش و ھىمىن كاتىب اثرى كۆچورركن بعضى دىنى - سىياسى موناسىبتلرىنى دە اونا اَرتىر ياراق، دىلىنى ايسە اولدوقجا يومشالتىمىش، اما بوتونلوكلە چاغداشلاشدىرمامىشىدىر. بئلە كى، او چاغلاردا آرکاىىكلشمىش بعضى سۆزلر اولدوغو كىمى ساخالتمىشىدىر. اۆرنك اولاراق: «بۇن» سۆزۈ. بو سۆز چئشىدلى شكىل لرلە بويلاردا اىشلىنىشىدىر.

مثلاً:

«قارا باشىم بۇنالدى»، «قىزىم - گلنىم بۇنلو اولدو»، «بۇنلو يتردە قويدوم گلدىم اوتوز دو ققوز يولداشىم، اىكى آرغىشىم»، «ائلە كىم چكىرم من گۆز بونونى، ھىچ يىگىدە وئرمەسون قادىر تانرى گۆز بونونى»، بو سىطىرلردە وئرىلن جوملەلردە گۆرۈرۈك كى، بون سۆزۈ اعرى، سىخىتتى و اىضطىراب اَنلامىندا اىشلىنىر. ددە قورقود بويلارىندا اىشلىنن بو آرکاىىكلشمىش سۆز ھىمىن اثرين چوخ قدىم چاغلاردا يازىلدىغىنى گۆسترن داھا اۇنملى بىر فاك ت اولاراق، محرم ارگین و اونون فىكىرداشلارىنىن بو فىكىرىنى كى، «اثر اون بئشىنچى يوز ایلدە اىلك دۇنە اولاراق قلمە اَلنمىشىدىر»، پوزور. بونا گۆرە كى، اونلارین سۆىلە دىكلرى چاغلاردا يازىلان اثرلرین ھىچ بىرىندە بو كىمى سۆزۈ گۆرمك اولمور. «بۇن» سۆزۈنو بىز اسكى تورك اثرلرىندە يعنى م. ۸ - جى يوز ایلدە و ددە قورقود كىتابىنىن سون صحىفەسىندە گۆستىرلن تارىخ قىدى دۇرونده يازىلان اىبدەلردە گۆرۈرۈك. اۆرنك اولاراق، م. ۷۳۴ - ۷۳۱ - جو ایللردە يازىلان گول تكىن اىبدەسىندە اۆخو يوروق:

۱- «تورک قاقان اۇتوکن یش اولورسا، ائلتە «بۇن» بوق.»^(۱)

۲- «توزولتوم، آتون - کوموش، ایسگیتی کۇتای بۇنسیز آنچا پیرو.»^(۲)

ایندی بئله بیر سورغو اورتایا چیخا یلر:

– دده قورقود کیتاییندا چوخلو اسکی سۆزلی چاغداشلاشدیران کاتیب، نه اوچون «بۇن» سۆزوندن واز کئچمیشدیر؟

بو سورغونون جاوا ایندا دئمک اولار کی:

بلکه او زامان کاتیبین باشادیغی یئرده درد، آغری، سیخیتی خالق طرفیندن ایندی کی قدر منیمسنمه میشدیر. بونا گۆره کاتیب «بون» سۆز یئرینه او سۆزلی قویماقدان چکینیردی. بلکه ده سۆزون آنلامینی باشا دوشمه دیگی اوچون اونو چاغداشلاشدیرمامیش و اولدوغو کیمی کؤچورموشدور.

دده قورقود الیازمالاری نین اؤزلیکله درسدن الیازماسی نین کؤچورولمه اولماسی باره ده اونون دیلی و اوندا ایشلنن آرکاییک سۆزلردن علاوه باشقا فاکتورلار دا کؤسترمک اولار، مثلاً:

درسدن نوسخه سی نین ۱۹- جو صحیفه سینده اوخویوروق:^(۳)

«آخ ساققاللو قوجانین آغزین سؤگدی، آخ بیرچکلو قاری نین سودین تارتدی». دئمک اولار کی، همین ایکینجی جومله نین فعلی، یعنی «تارتدی» سۆزونو، اثری ایلک دفعه قلمه آلان «تاندی = داندی، اینکار ائندی» یازمیش، آنجاق اونو کؤچورن بو سۆزو اوخویا بیلمه میش و یا آنلامینی باشا دوشمه میش، نتیجه ده اونو «تارتدی» کیمی یازا بیلیمیشدیر.

یئنه ده «د. ۱- ص. ۲۴»: «اۇچاردا قوزغون تازی تۇلاشمیش یورنده قالمیش». همین عبارت «د.

ص - ۹۱»- ده بئله ایشلنمیشدیر:

اوجاردا قوزغون قالمیش، تازی تۇلاشمیش یوزینده». ایکی شکیلده اؤزوتو گؤسترن بو جومله هر ایکی یئرده «آتالار سۆزو» وظیفه سینى داشی بیر، آنجاق ایکی شکیلده یازیلما سیندان بونو دۇیماق اولور کی، بو جومله لری یازان، سۆزلرین هر بیر سینى اؤز یئرینه قویا بیلمه میش و اونلاری دالی - قاباق و قاریشیق یازمیشدیر. طبیعی دیر کی، بو کیمی اولایلار یالنین کؤچورمه ایشلرده، اؤزلیکله ده آنلاملاری کؤچورته آنلاشیلماز اولان سۆزلرین کؤچورمه سینده باش وئیر. باشقا سۆزله دئسک، کاتیب بو سۆزلی اؤز دوشونجه سیندن کاغید اوزرینه گئیرسه ییدی، هر بیر سینى اؤز یئرینده یازاردی. دئمک اولار کی، جومله نین دوغرو یازیلیشى بئله اولا بیلردی:

اوجاردا قورقون، یورورده تازی قالمیش و یا اوجاردا قوزغون قالمیش یورورده (دؤرد آیاقلی حیواندا) تازی تولاشمیش (دولاشمیش) قالمیش».

۱- تورک خاقانی اۇتوکن اورمانیندا اولورسا. ائلدە بون، آغری، سیخیتی بوخودور.

۲- دوزەلیشدم، قیزیل - گوموش، ایپک، ایپک پارچانی زحمتسبز، سیخیتی سبز وئیریر.

۳- بیرینجی بۇ، دیرسه خان اوغلو بوغاج بویو: ۴- ایکینجی بوی، سالور قازانین یاغمالاندىغی بۇی.

يشنه ده «د. ص. ۴۸»^(۱) «نه قاقيرسان بانا آغام قازان»!

بو جومله ايکينجی بويدا قازان بگين قاراجيق چوبانا ائتديگی قارغيشدان سونرا جاواب اولاراق چوبانين ديليندن قازان بگه سؤيلىنميشدير. بئله اولدوقدا، نه قاقيرسان سؤزو اصلينده، نه قارقيرسان = نه يه و نه اوچون قارغيش ائديرسن - اولماليدير. چونكى، قاقماق = قاقماق، قاخماق، قاخينج ائتمک و باشا چالماق دئمکدير. حالبوکي، قارغيش ائدنه: نييه قارغيرسان؟ - دئييرلو. بونا اساساً اثرى کؤچورن کاتيب ايلک کاتيبين «قارقيرسان» سؤزونو، نندسه «قاقيرسان» سؤزونه چئويرمىشدير، يوخسا «ر» حرفى بيرى نين قلميندن دوشموشدور.^(۲)

«د. ص. ۱۰۹»^(۳) همين سطييرلرين يازارى نين فيکرينجه سايبى وئريلن بو صحيفه نين ۲، ۳، ۴ - جو سطييرلرينده کي جومله لر بوگوننه قدر گزگينجه اوخوناميشدير. بونون دا سببى، اثرى کؤچورن کاتيبين - اوريژينال نوسخه نى اوخويا بيلمه ديگی و اونون بو سؤزلرى نين شكيللرينى (باجارا - باجارمايا) جيزماق قئاعئينه گلدیگی اولاييلر. او جومله لر بونلاردان عيبارتدير.

«طول طولاده کرديکم طولادارى دوخارلى قويدیغم يغي يوردى الومده قيل كيشلم ايغرمالى ايغر ويروب الدوغم توزلى قتى ياييم بوغره ويروب الدیغم بوغره كرىشم».

بو جومله لرى قوزنى آذربايجانلى دده قورقودشوناس عاليملىرى يعنى فرهاد زينالوف و صمد عليزاده بئله اوخوموشلار:

«طول تولارا گيرديگيم، تولادارى، دوخارلى قوودوغوم، ياغي يوردو الومده قيل كيشلم آيغرمالى، آيغير وئروب آلدوغم توزلى قاتى ياييم، بوغا وئروب آلدوغم بوغره كرىشم».

يشنه ده آذربايجان عالمى پروفيسور شاميل جمشيدوف بئله اوخوموشدور:

«تول - تولادا گيرديگيم، تولو آوارى، دوخارلى قوودوغوم، ياغي يوردىگى آلودا قيزيل كيشلم آيغرمالى، آيغير وئروب آلدوغم توزلو قاتى ياييم، بوغا وئريب آلدیغم بوغره كرىشم»!

دوكتور محمدعلى فرزانه ده همين سؤزلرى بو كيمي اوخوموشدور:

«تول تولارا گيرديگيم، تولالارى دوخارلى قوودوغوم، ياغي يوردى اليمده قيل كيشلم آيغرمالى، آيغير وئريب آلدیغم توزلى قاتى ياييم، بوغا وئريب آلدیغم بوغره كرىشم».

همين سطييرلرين يازارى ايسه بو عيبارتلرى بئله اوخويا بيلميشدير:

«تول - تولادا»^(۴) گيرديگيم، تول، آوارى، دوخارلى^(۵) يى قوودوغوم، ياغي يوردى الومده قيل كيشلم

۱- ايکينجى بوى، سالورقازانين ائوى نين ياغمالانديغى بوى.

۲- دده قورقوددا ايشلنن فعل قاقماق دير (عصبى ئشمک ، دانلاماق) قاقيرماق دئييل، قاقيرماق سؤزونده کي «ر» حال شكيلچيسى دير. آلمانا فعلى نين حال زمانيندا (آليرسان) اولدوغو كيمي. دئمهلى كاتيب سهو يازماميشدير. بو فعل باشقا

بئيرلرده او جمله دن قان تورالى بويوندا دا ايشلنميشدير: قيز قاقيدى، دئدى. (ج - ه)

۳- اوچونجو بوى، يامسى بئيرک بويو.

۴- منجه بئر آدلاريدير.

۵- تول، آوار و دوخارلى ائل آدلارى اولاييلر.

آيغیرمالي، آيغیر وئروب آلدوغييم توزلی قاتی ياييم، بوغا وئروب آلدوغييم بوغما کيريشيم^(۱)
«د. ص. ۱۱۳»: ^(۲) «قرواتا واردوغييم يوق». اوغوز ايگیدی بو جومله لرده بئله دئير:

«آند ايچميشم قيسيراغا (دیشی آتا) مينهرک، دين اوغروندا دؤيوشه و دوشمن ايله قارشيلاشماغا گنتمه يم».

غزوات سؤزو بو صحيفه ده ايکی دؤنه تکراراً «قروات» يازيلميشدير. بللی دير کی، بير سؤزون آنلامینی بيلمه ين، هابئله ايملاسیني باجارمايان بير يازار اونو قلمه آلماز. بئله اولدوقدا، دئيه بيله ريک کی، بو سؤز اورپونال نوسخه ده باشقا بير اليقبايلا يازيلميش و يا عرب اليقباسيلا يازيلسايدی دا بو اليقبا گزکديگی قدر گليشمه ميشدی و بعضی سؤزلری بونونلا دوغرو يازماق اولموردو. نتيجه ده کؤچورولدوکه سؤزو اوخويا بيلمه ين و يا آنلامینی باشا دوشمه ين کاتيپ اونو اولاجاغی کیمی يازا بيلمه ميشدير. بو کیمی يانليش «قره غوج»^(۳) سؤزو باره ده باش وئرميشدير. مثلاً اثرين اون سؤزونده گندن «قره غوج» سؤزو بويلاردا «قره غوج، قره قوج، قاراقوج و ...» کیمی قلمه آلميشيدير. بونا اساساً دئمک اولار کی، ايلک کاتيپ بو سؤزو بويلاردا دا قره غوج يعنی آت يازميشدير، لاکين سؤزون آنلامینی باشا دوشمه ين کؤچورجو اونو قاراقوج و بو کیمی آنلامدا گؤتوروب و گؤستريلن کیمی ده يازماق ايسته ميشدير.^(۴)

«د. ص. ۱۱۷»: ^(۵) «آرغاب آرغاب قارا تاغين ييخيلميشدی». بو جومله ده آرغاب - آرغاب کیمی تکرار سؤز آرکاييک سؤزلردن اولماسا، دئمک اولار: بو سؤز ايلک يازارين نوسخه سينده آرغا به آرغا، آرغا به آرغا، آرغا - آرخايا، بير - بيرينه سؤيکتميش، سيرالانميش اولاييلردی کی، کؤچورن کاتيپ بيلر - بيلمز اونون ايملاسیني بوزموشدور.^(۶)

«د. ص. ۱۲۷»: ^(۷) «ايت اوزمکلی کچه بورکلی ...» بو سؤزو عاليملر، «ايت اورمکلی (ايت هورمکلی، ايت کیمی هورن)، ايت اوزنگیلی (آتی نين اوزنگیسی ايدن اولان) کیمی گؤتورورلر، آنجاق بونلارين بيری دوغرو اولاييلر. يقين کی، سؤزون يازيليشيندا و يا کؤچورمه سينده يانليشليق باش وئرميشدير. «د. ص. ۱۱۱»: ^(۸) «قارونيم. وئرگيم دوله گيم»، بو اوچ سؤزجوک ده قورقودشوناسلار طرفيندن چئشيدلی شکیللرله اوخونموشدور. دئمک اولار: ايلک کاتيپ بونلاری، قادونيم (قادينيم)، ديزگيم (داياغيم)، دوله گيم (توله کيم، متانتليم، ووقارليم) يازميشدير، آما بويلاری کؤچورن سؤزلرين آنلامینی

۱- بو جومله لر ۱۳۷۸- جی ایلده يايينلاديغيميز «دده قورقود کيتابی» آدلی اثرده ص. ۱۱۴ و ۱۱۵ - ده بير آز اچيفلانميشدير.

۳- قره غوجا قييمايينجا يول آليتماز (موقدبمه).

۴- قاراقوج (قره قوج. قره غوج) دوزدور و اصل آت و ايلخی معناسينادير. (ج - ه)

۵- اوچونجو بوی، بامسی بئيرک بویو.

۶- آرغاب - آرغاب قيور قيوريم، سيلسيله (داغلار)، سيرالانميش (داغلار) دئمکدير و دوزدور. (ج - ه)

۷- دؤردونجو بوی، قازان بگين اوغلو اوروز بگين دوستاق اولدوغو بوی.

۸- بيرينجی بوی، ديرسه خان اوغلو بوغاج بویو.

بيلمير و يا اونلاری اوخويا بيلمير و «د» حرفيله «و» حرفی نین بیر آز بنزر اولدوغونا گۆره، بو سۆزلرده کی «د» سسینی «و» سسینه چتویریر.

«د. ص. ۱۳۸»^(۱): «قارشو یاتان قارا داغدان بیر اوغول اؤچوردونسا، دنگیل مانا! همین عیبارتین آردینجا گلن بیر عیارتده اوخویوروق: «قامین آخان یوگرک سۇدان بیر اوغول اؤچوردونسا دنگیل مانا! بویلاردا باشقا شعر پارچالارینا گۆز گزدیردیکده، گۆروروک کی، گۆستریلن ایکینچی جومله ده، «بیر اوغول اؤچوردونسا» سۆزویترینه بیر اوغول آخیتدینسا یازیلما لیدی، بلکه ده بویلار یثنیدن یازیلدیقا، بازار یانیلاراق، اۇنجه یازدیغی جومله ده «اؤچوردونسا» سۆزوتو، سونکو جومله «آخیتدینسا» یازاجاغی سۆزون یثرنده تکرار اتمیشدیر.

«د. ص ۲۰۷»^(۲): «قارغو داللو اؤز سوگیمی قاندم» شوبهه سیز کی، ایلک یازارین مقصدی، - «قارغو (قامیش) دالو (دالی، بوداغی) اوز سوگیمی قاندم» - یازماق ایمیش، لاکین اثر کؤچورولدوکده، اصلی نوسخه اوخوناقلی اولمامیش و یا کؤچورنه آنلاشیلما میش، نتیجه ده جومله بو گونه دوشموشدور.

«د. ص ۲۵۱»^(۳): «ابراهیمی (ابراهیم پیغمبری) توندوردون» عیبارتیندن سونرا «خانم گونه» کیمی ایکی کلمه یازیلیبدیر. بو سۆزلری بعضی عالیملر «خام گۆنه» اوخویور و بو ایکی سۆزون آردینجا گلن سۆزده جومله یه قوشولدوقدا، بئله بیر جومله اله گلیر: «ابراهیمی توندوردون خام گۆنه چولغادین». حالبوکی ابراهیم پیغمبرین اودا سالینماسی حکایه سینده، هئج یثرده اونون گۆنه چولغانماسینا گۆره بیر سۆز تاپماق اولماز. بئله اولدوقدا، گۆستریلن ایکی سۆز هله لیک اوخونامیش و یا ایلک کاتیب، یا دا کؤچورن طرفیندن اونلارین یازیلیشیندا سهو باش وئرمیشدیر.

«د. ص ۲۵۴»^(۴): «گۆردی کیم اوکسیز اوغلان بیر قزانسی چکیشور». بو سۆز عالیملر طرفیندن چئشیدلی شکیللرله اوخونسا دا، بیزه بئله گلیر کی، جومله اصلینده بئله اولموش: گۆردی کیم اؤکسیز (اؤکسوز، یتیم) اوغلان بیر «قیز اینن = قیز ایله» چکیشیر، اما اثر یثنیدن یازیلاندا، همین سۆز یازارا آنلاشیلما میش، و یا یازارکن یانیلاراق سۆزون شکلینی بیر آز دیشیمیشدیر.

«د. ص - ۲۶۶»: «اگرگ آیدیر: گلون وارالیم دئدی توتالیم!» آیدیندیر کی، بو جومله کؤچورولرک پوزولموشدور. همین جومله نی اثرین جومله قورولوشو اساسیندا یثنیدن قورماق ایسته سک، سۆزلری بئله دوزمیلی یک: اگرک آیدیر: گلون، وارالیم، توتالیم دئدی.

«د. ص ۲۷۸»^(۵): «فرعون شیشلر یوکلیب یردن چیقسا قبا اوکچمله پرچین قیلان قازان ار ایدیم». ایندیکی تورکجه میزله: فرعون شیشلر یونه لیب یثردن چیخاندا، دیک دابانیلا باسیب آین (پرچ ائله ین) قازان (آدلی) کیشی ایدیم. جومله نین آنلامی باره ده دوشوندوکده، گۆروروک کی، فرعون سۆز او ایله شیش سۆز او آراسیندا هئج بیر ایلگی اولما بيلمز، شوبهه سیز کی، ایلکین کاتیبین مقصدی «قیزغون

۱-دؤردونجو بوی. قازان بگین اوغلور اوروز بگین دوستاق اولدوغو بوی.

۲-بئددینچی بوی. ۳-دوققوزونجو بوی، بکیل اوغلو ایمران بویو.

۴-اونونجو بوی، اوشون قوجا اوغلو سگرک بویو.

۵-اون بیرینچی بوی، سالور قازانین دوستاق اولوب اوروز بگین چبخردیغی بوی.

شيشلر» يازماق ايميش، او اوزو بيلمە يەرك سۆزون نىچە نوقطەسىنى قلمدن سالماقلا، و يا كىتابى كۆچورن سۆز باشا دوشمە دىگىندىن، يا دا يانيلاراق، نىچە نوقطەنى قلمە آلمادىدا، «قزغون - قىزغون» قىزغىن = ايسىتى، ياخي جى و يا حتى قىرغون - قىرغىن، كسىگىن، بىچگىن» سۆز «فرعون» شكىلىندە تظاهور ائتمىشىدىر. بونلارلا ياناشى ائرىن كۆچورولمە اولدوغو بارەدە باشقا اورتكلر دە گۆسترمك اولار، مثلاً:

«د. ص ۱۱۴»^(۱) «تور قىز اوينارسان اوينامازسان جەنمەدە اوينا» جوملەسىندە يىللى دىر كى، اوينا سۆز كۆچورولەرك قلمدن دوشموشدور. بو سۆز قىرغون، جوملە بىتلە قورولمالىدىر: تور (دور) قىز اوينارسان - اوينا، اوينامازسان جەنمەدە اوينا!

«د. ص ۱۵۱»^(۲) «ايگىرىمى دۇرد بۇيىن اوخشايدان...» جوملەسىندە ايگىرىمى سۆز قلمدن دوشموشدور. بو سۆزلىرى باشقا داستانلار بىن بىكىمى جوملەلر بىن تاپىب، بو جوملەمىزدە كى بۇشلوغو دولدوردوقدا، جوملە بىتلە اولاجاقدىر:

ايگىرىمى دۇرد سانجاق بىگى نىن بۇيون اوخشايدان...

كۆچورولەرك ائردە باش وئرن بو كىمى اولايلارىن سايى آز دئىلىدىر.

بىز بوردا اونلار بىن نىچەسىنى گۆسترمك كى قىفائىت لىتىرىك:

«ص ۲۰۵» دە^(۳) «آيغىر گۆزلو يوزدورن» جوملەسى «آيغىر گۆزلو سويوندا آت يوزدورن (اوزدورن)، «ص. ۱۹۹» دا^(۴) «قوشا بادام تار آغزولوم»، «قوشا بادام سىغمايدان تار آغىزولوم، «ص. ۲۳۱» دە^(۵) «قىرىش گونى اوندىن...» جوملەسى «قىرىش گونى اۇندىن دېن آلپىنوز كىم؟» و «ص. ۲۸۲» دە^(۶) «مره آنا، من خان اوغلى دىگىلمىش، خان قازان اوغلى ايمىشام» جوملەسى «مره آنا، من خان بايىندىر اوغلى دىگىلمىش، خان قازان اوغلى ايمىشام» اولمالىدىر.

۱۳۷۸ - جى ايلدە يايىنلا دىگىمىز «دەدە قورقود كىتابى» مەتنىندە / / آراسىندا يىرلىشىدىر بىن سۆزلىرىن هامىسى «د.» نوسخەسىندە قلمدن دوشموش، سۆزلردىر كى، ائرىن باشقا جوملەلر بىن موراجىعت ائدەرك، بو بوشلوقلار دولدورولموشلار.

بو سەطىرلردە گۆستردىگىمىز بىر سىرا اورتكلرە اساساً، دەدە قورقود كىتابى نىن بو گونەدك لاپ اسكى نوسخەسى تانىنان «دەرسدن» نوسخەسى دە، هەلىك تارىخىن قارائىلىقلار بىن قالمىش بىر نوسخەدن كۆچورولموشدور ■

۱- اوچونجو بوى، بامسى بىرىك بويو.

۲- ايگىجى بوى. سالور قازان بىن ائوى نىن باغمالاندى بوى.

۳- قاضلىق قوجا اوغلو بىگىنك بويو.

۴- قانلى قوجا اوغلو قانئورالى بويو.

۵- ۸- جى بوى. تىه گۆز بويو.

۶- ۱۱- جى بوى، سالور قازان دوستاق اولوب، اوغلو اوروز چىخاردى بوى.

آذربایجان - آمازون اسکندر - آتروپات

راجع به روابط و وابستگی آذربایجان و آمازونها اطلاعات زیادی در دست نیست. اولین دفعه اولین شخصی که از آمازون صحبت کرده هرودوت است. بطوریکه هرودوت می نویسد اینها جمعیت و یا لشگری بوده اند که تمام از زنها تشکیل یافته بودند و در میان آنها مردی وجود نداشت اینها سربازان و سواران خیلی هنرمند و دلاور و بی باک بودند.

بطوری که هرودوت می نویسد وقتی جنگی بین یونانیان و آمازونها به وقوع پیوست در این جنگ یونانیها غلبه کردند و چند زن آمازونی را زنده به اسارت آوردند. این اسیرها را در کشتی یونانی گذاشتند تا به جزیره بپرند ولی در وسط دریا این زنها ملوانان یونانی را کشتند و چون هیچ آشنائی به دریانوردی و یا قایقرانی نداشتند در وسط دریا خودشان را به باد امواج دریا رها کردند. بدین طریق باد آنها را به تخته سنگی در Cremni برسانید که به ساکاهای تعلق داشت Schithin (ساکاهای). بعداً هرودوت شرح می دهد که این ساکاهای خیلی آرزومند بودند که با این آمازونها زناشوئی بکنند و از آنها صاحب اولاد بشوند ولی نمی توانستند به آنها نزدیک بشوند.

بالاخره قرار بر این گذاشتند که یک عده سرباز جوان را مأمور کنند تا این جمعیت آمازون را آهسته تعقیب کنند اگر آنها در جایی ایستادند سربازها هم در همان نزدیکی منزل کنند. سربازان این اوامر را اجرا کردند و چند مدت آنها را تعقیب کردند. تا یک روز یکی از دخترهای آمازون با یکی از سربازان ساکا نزدیک شید و آنها آشنا شدند. با اینکه زبان یکدیگر را نمی فهمیدند باز دوستی آنها ادامه داشت و دختر آمازونی به سرباز با اشاره فهماند که فردا یکی از دخترهای

● دکتر احمد فروغ

آمازونی را با خود خواهد آورد و خواست که سرباز هم یکی از دوستانش را بیاورد. پس از این آشنائی بسیاری از سربازان ساکا می خواستند با آنها یعنی زنهای آمازونی ازدواج کنند و آنها را به خانه های خودشان ببرند. ولی دخترهای سرباز آمازونی این را قبول نکردند و گفتند که ما زنهای سواره و جنگی هستیم و هیچ خانه داری از دست ما نمی آید. بر عکس زنهای شما از جنگ و سواری بی خبرند ولی در خانه داری استاد هستند لذا رفتن ما به آنجا صلاح نیست.

در آخر قرار بر این شد که ساکاها هر چیزی که دارند بردارند با آمازونها به یک جای دیگری مهاجرت کنند. لذا پس از چند روزی به جایی که Tanais نام داشت رسیدند و در آنجا سکونت کردند تا امروز بدین شکل هرودوت شرح می دهد که در زمان او آنها در جایی با نام Tanais زندگی می کردند «من هر چه سعی کردم جای این محل را نتوانستم پیدا کنم».

هرودوت بدین صورت روابط آمازونها و ساکاها را بدین ترتیب شرح می دهد. ساکاها اقوامی بودند که از آلتای و نزدیک چین به خاور نزدیک مهاجرت کردند. این قوم سواره نظام خیلی جنگجو و دلاوری بودند.

اینها در خاور نزدیک دولت Cimerian را که قرنهای زیادی در قفقاز زندگی می کردند شکست داده و زمینهای آنان را اشغال کردند. یک گروه دیگری از ساکاها سیمیریان ارمنستان را شکست داد و جای آنها نشستند گروه دیگر از دربند گذشتند و به جنوب آمده و در اطراف دریاچه ارومیه ساکن شدند این حادثه در زمان سلطنت سارگون آشوری بوده است (۷۲۲ قبل از میلاد)^(۱) بدین شکل از نوشته هرودوت و تاریخ ساکاها چنین برمی آید که آمازونها و ساکاها در

خاور نزدیک به ویژه در قفقاز و آذربایجان زندگی می کردند. برای اینکه این موضوع تقریباً اثبات شود چند نکته از مقاله Warner^(۲) که اخیراً در مجله آرامکو چاپ شده بود نقل می کنم. ورنر می نویسد که «اسکندر کبیر آتروپات ساتراپ مد را به حکومت جایی که (امروز در شمالغربی ایران است) تعیین نمود. پس از این حادثه این سرزمین به اسم آتروپاتان مشهور شد، مورخ مشهور روم Flavius Arrianus پانصد سال پس از مرگ اسکندر در این موضوع نوشته که آتروپات یک دسته از سربازان آمازونی را به اسکندر معرفی کرد و اسکندر تعهد کرد که پس از سفر هندوستان بدیدن ملکه آنها خواهد رفت»، همین نویسنده شرح می دهد که Strab با دقت تعیین کرده است که حدود وطن آمازونها در آن قسمت شمالی تپه های قفقاز که Ceraunian گفته می شود بوده است. نویسنده باز هم ادامه می دهد که بطوریکه می دانیم اسکندر باز پاینجاها باز نگشت ولی خاطره های او در آذربایجان باقی مانده. آذربایجانی ها خاطره اسکندر را زنده نگاه داشته اند.

اینها خواه با نوشتن خواه گفتنی ها و حتی در این موضوع از آیات قرآنی استفاده کرده اند، مثلاً در سوره ۱۸ کهف دو آیه ۸۲ و ۹۷ که راجع به ذوالقرنین (یعنی مرد دو شاخ)^(۳) کسی که بین دو تپه یک سدی یا دیواری کشیده تا از آمدن یاجوج و ماجوج ممانعت کند. دیوار کشیده شد و محافظت برقرار گردید

1. Anc. Britanica NO 18 pp 689 and NO1 pp 314

2. LOVIS WORNER. Aramco world. Jan. Feb. 2000 vol 51 No 1 pp.

۳- گویا اسکندر تاج دو شاخ داشته است.

ولی سوره قرآن پیشگوئی می‌کند که روزی با اراده خدا این دیوار با خاک یکسان خواهد شد.

بعضی از مفسرین این نوشته را راجع به اسکندر می‌دانند. برای اینکه اسکندر به ذولقرنین (دو شاخ) مشهور بود یعنی دو حکومت هر دو شاخ خاور و باختر را صاحب بود. سد و دیوار بالا ممکن است کوهستان قفقاز باشد و یاجوج و ماجوج ممکن است اقوامی بوده‌اند که در این قسمت تاخت. تاز می‌کردند.

همین نویسنده ادامه می‌دهد که شاعر مشهور آذربایجان نظامی گنجوی در خمسه خود به اسم اسکندرنامه با استادی تمام جریانات بالا را به زبان فارسی به قلم آورده. نظامی در قرن ۱۲ در شهر گنجه که یکی از شهرهای جمهوری امروزه آذربایجان است متولد شده.

این شاعر افسانه آموزان را با شرح ملکه آنها نوشابه که در شهر بردع زندگی میکرده جمع کرده است. این شهر دور از گنجه نیست. به طوریکه نظامی نوشته اسکندر در این شهر ملکه شهر را زیارت کرده و در همانجا عاشق شده و قول می‌دهد که پس از تصرف چین برمی‌گردد. برگشتن اسکندر به موقعی می‌افتد که کشور ملکه از طرف شمال توسط روسها مورد تهاجم بوده اسکندر ملکه را از این خطر نجات می‌دهد. اینجا باید علاوه کرد که نظامی غیر از شرح حال بالا راجع به اسکندر و آموزان معلومات دیگری هم داده است. این معلومات خیلی شبیه به نوشته‌های هرودوت است. مثلاً نظامی می‌نویسد که اسکندر شنید که در بردع یک خانم حکمرانی می‌کند و تمام لشگر و خدمتکارانش زن هستند اسم خانم حکمران هم نوشابه بود.

از تمام این حکایات کاراکتر و شخصیت آموزان معلوم می‌شود. مخصوصاً وطن آنها که

در آذربایجان بوده آشکار می‌گردد. به خصوص اگر ما مصاحبه اسکندر و آتروپات که سربازان آموزنی را به او معرفی کرد و جواب اسکندر این نزدیکی را نشان می‌دهد مخصوصاً اگر به نظر آوریم که نظامی هم مثل هرودوت طرز زندگی و سرباز زنانه این اقوام را شرح و شهر بردع را مرکز آنها نشان داده است.

حالا ممکن است سؤال کرد که اسم رود آموزان از کجا آمده بعضی منابع شرح می‌دهند که اسم این رود را در قرن ۱۶ یکی از کاشفان اسپانیولی با اسم Francisco deorrlana گذاشته و بطوریکه این کاشف ادعا کرده در این محل که قبلاً Maranon نامیده می‌شده او با زنان جنگی روبرو شده لذا اسم این رودخانه و ساکن آنجا را خیلی شبیه به آموزنهائی که قبلاً تعریف کردیم یافته است. ■

جنبش دانشجویی آذربایجان گذشته، حال، آینده

با توجه به ارتباطی که میان گذشته، حال و آینده یک جریان اجتماعی وجود دارد، شناخت جریان اجتماعی با توجه به درک گذشته و تبیین رفتار موجود و حاضر زمینه نگرش به وقایع آینده را برای ما روشن خواهد ساخت. درباره جریان و جنبش دانشجویی نیز شناخت و سنجش رفتاری آن علاوه بر تبیین وقایع آینده با تکیه بر تجربه از جهات ذیل نیز حائز اهمیت است:

- ۱- قدرت و توانایی دانشجو در دامن زدن به تحولات اجتماعی.
- ۲- نقش دانشجو در حرکت و گذر از دوره سنت به دوره تجدد.
- ۳- نقش دانشجو به عنوان حلقه ارتباطی بین طیف نخبه و عوام جامعه.
- ۴- یکی از شاخصهای سنجش توسعه اجتماعی و سیاسی در صحنه بودن دانشجو است.

با چنین پارامترهای اهمیتی جنبش دانشجویی، اگر به بررسی جنبش مدنی دانشجویی آذربایجان بپردازیم، خواهیم توانست یک رفتارشناسی از جنبش ملی - مدنی آذربایجان نیز ارائه دهیم. این نتیجه گیری به آن سبب خواهد بود که جنبش دانشجویی آذربایجان شاخه و بازویی از این حرکت است. جنبش مدنی دانشجویی آذربایجان را اگرچه زیر مجموعه ای از حرکت فراگیر مدنی آذربایجان می توان شمرد اما در عین حال این جنبش از معدود جنبشهای دانشجویی خلقهاست که

● حسن م. جعفرزاده

استقلال خود را حفظ نموده است. اگرچه اصل مستقل بودن یکی از خصوصیات حرکت‌های دانشجویی است، اما در چهارچوب مرزهای ایران در مقایسه با دیگر حرکات دانشجویی به خصوص حرکتی که امروز به نام **تحکیم وحدت** موسوم است، این یگانه حرکت و جنبش دانشجویی آذربایجان است که علی‌رغم تمامی شانتاژها مسفل مانده است. این خصوصیت اگرچه از اصلی‌ترین صفات تمییزی جنبش دانشجویی آذربایجان از دیگر گروه‌های جنبش دانشجویی ایران است، اما یگانه خصوصیت نیست. شاید عمده‌ترین خصوصیتی که این جنبش را از دیگر جنبشها متمایز می‌سازد، دغدغه‌های هویتی جنبش دانشجویی آذربایجان است. دغدغه‌هایی که پس از به قدرت رسیدن رضاخان و درهم کوبیدن ممالک محروسه قاجار و اعلان دولت ملی با تکیه بر عنصر به اصطلاح آریایی با مشخصه زبان فارسی خلق آذربایجان و دیگر خلق‌های این سرزمین را فراگرفت. دغدغه‌هایی که به صورت مختلف خودش را در خوزستان، کردستان و آذربایجان نشان داد که تشکیل دولت دموکرات در آذربایجان نیز ناشی از این دغدغه‌ها بود. بعد از تشکیل دولت دموکرات و تأسس دانشگاه تبریز توسط دولت دموکرات در سال ۱۳۲۵ هسته حرکات دانشجویی آذربایجان شکل گرفت. بعد از جریان میدان شهرداری تبریز و عملکرد مزورانه حکومت مرکزی بارقه‌های امید مردم که از زمان مشروطیت منتظر اجرای لایحه ایالتی و ولایتی

بودند و به دولت دموکرات دل بسته بودند به کلی از بین رفت و قرارداد دولت مرکزی با دولت محلی نیز هرگز جامه عمل به خود نپوشید. در چنین جوی پس از کشتار سران فرقه دموکرات و کشتار و تبعید طیف روشنفکری، تا مدتی خلاء روشنفکری ترک آذربایجانی در صحنه کتسور نمایان بود. جنبش دانشجویی آذربایجان نیز تحت تأثیر این خلاء در سالهای آغازین چندان مؤثر نبود. این جنبش در جوی از یک حکومت دیکتاتوری با اتوکراسی رضاخانی و سیاست آسیملاسیونی و هژمونی فرهنگی فارس شروع

عمده‌ترین خصوصیتی که این جنبش را از دیگر جنبشها متمایز می‌سازد دغدغه‌های هویتی دانشجویی آذربایجان است که پس از به قدرت رسیدن رضاخان و درهم کوبیدن ممالک محروسه قاجار و اعلان دولت ملی با تکیه بر عنصر به اصطلاح آریایی با مشخصه زبان فارسی خلق آذربایجان و دیگر خلق‌های این سرزمین را فراگرفت.

به رشد نمود اما تا انقلاب سال ۱۳۵۷ مردم ایران نتوانست نقش شایسته‌ای از خویش به معرض اجرا گذارد. اما با این وجود این جنبش متمدانی چون بهرنگی را در خود پرورش داد. برجسته‌ترین نقش جنبش دانشجویی آذربایجان را باید در سالهای بعد از انقلاب و دهه اخیر دانست. بعد از انقلاب اسلامی این جنبش را می‌توان به سه دوره تقسیم نمود:

الف) سالهای ۶۸ - ۵۸

ب) سالهای ۷۶ - ۶۸

ج) سالهای ۷۶ به بعد

الف) در بررسی سالهای ۶۸ - ۵۸ می‌توان این سالها را سالهای بی‌هویتی دانشجویان آذربایجانی در سطح عمومی نام گذاشت که متأثر از سیاست یکسان‌سازی پهلوی بود. اگرچه این سیاست نتوانست دانشجویان آذربایجانی (به عنوان موضوع بحث) را در خود حل نماید، اما توانست با سلب تاریخ و فرهنگ و انواع دسائس آنان را در نوعی بی‌هویتی قرار دهد. این دوران را می‌توان دوران بی‌هویتی در بین دانشجویان آذربایجان قلمداد کرد. در این دوران تنشهای آغازین انقلاب و سپس جنگ ۸ ساله طیف روشنفکری آذربایجان را نیز مجبور به نگارش کتب ادبی نمود و طیف دانشجویی نیز متأثر از نخبگان خود یک دوره فترت را برای خودش در سطح عمومی گذراند. اما در همین سالها با فروپاشی پهلوی با کاسته شدن نسبی فشار علیه اقوام ایرانی و با انتشار مجله وارلق و صفحات ترکی فروغ آزادی و مهد آزادی بطور مدام و دیگر

نشریات ترکی بطور پراکنده و متناوب هویت قومی - ملی در تبیین دانشجویان و جوانان آذربایجانی مطرح و در سطح محدود بین آنها هویت ملی شکل گرفت. که هستیم؟ از کجا آمده‌ایم؟ چه کاره خواهیم شد؟ تاریخمان چیست؟ سوالهای اساسی دانشجویان این دوره بود.

ب) سالهای ۷۶ - ۶۸. در این سالها دانشجویان آذربایجان گذر از دوران بی‌هویتی را به معرض نمایش گذاشتند. اتمام جنگ تحمیلی، کاهش نسبی فشار اجتماعی، ترویج فرهنگ سرمایه‌داری افسار گریخته و ثروتهای راقتی، افت ارزشهای معنوی همراه با حرکات تبعیض‌گونه دوران سازندگی که آذربایجان و مناطق ترک‌نشین را چون اولاد ناتنی در حاشیه سازندگی قرار داده بود. البته به این موارد برنامه‌های مستهجن صدا و سیما و نیز تاخت و تاز جدید بعضی نهادها و ارگانها علیه فرهنگ و مدنیت آذربایجان و مهمتر از همه فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان و متعاقب آن جنگ قره‌باغ را باید افزود که دانشجویان آذربایجانی را نسبت به مسئله هویت‌جویی بیدار ساخت. دانشجویان این دوره با پرهیز از تابوسازی متأثر از طیف نخبگانشان بودند، نخبگانی که بعد از یک دوره رکود بیشترین روشنگری را انجام دادند.

عمده‌ترین و فراگیرترین حرکت دانشجویی در این دوره در انتخابات دور پنجم مجلس در سال ۷۴ بود که دانشجویان حلقه ارتباطی بین

طبیب روشنگر و توده مردم را به منصفه ظهور رساندند و منجر به نمایش عظیم قدرت دانشجویی و مردمی آذربایجان شد که فریاد ملی خود را چندین دهه در بغض خفه شده دیده بودند، به گوش رساندند.

سوال اساسی پیش روی دانشجویان این دوره، این بود که از چه راههایی می‌توانند به بازیابی هویت خویش که هر روز مورد تاخت و تاز قرار می‌گیرد دست پیدا کنند؟

ج) سالهای ۷۶ به بعد. این سالها را می‌توان دوره بازگشت دانشجویان آذربایجانی به هویت خویش نام گذاشت.

در این سالها دانشجویان آذربایجان عمده‌ترین فعالیتها و حرکات را به نمایش گذاشتند. در این سالها جمعیت دانشگاهیان آذربایجان که پیشرو حرکات دانشجویی بود شکل گرفت. انواع کانونهای فرهنگی - مدنی آذربایجانی تشکیل شد. نشریات دانشجویان آذربایجان به وجود آمدند. طوری که از یک نشریه دانشجویی ترکی زبان در سال ۷۷ از میان ۲۵۰ نشریه دانشجویی فارسی زبان کشور با تیراژی بالغ بر ۱۲۰۰۰۰ نسخه به تعدادی افزون بر ۳۰ نشریه در سال ۸۰ تجاوز کرد که تیراژی بالغ بر ۱۵۰۰۰ نسخه را در هر برج به خود اختصاص داد. این بازگشت به خویشتن دانشجویان آذربایجانی را به برگزاری انواع بزرگداشت شخصیتهای ملی آذربایجان و سیز برگزاری کلاسهای ادبیات و گرامر ترکی آذری وادانت. (۱)

در سالهای ۶۸ - ۵۸ بسا
فروپاشی پهلوی و کاسته
شدن نسبی فشار علیه اقوام
ایرانی و با انتشار مجله
وارلیق و صفحات ترکی فرغ
آزادی و مهد آزادی بطور مداوم
و دیگر نشریات ترکی بطور
پراکنده هویت قومی - ملی در
تئین دانشجویان و جوانان
آذربایجانی مطرح و در سطح
محدود بین آنها هویت ملی
شکل گرفت.

علل عمده این فعالیتها که از بازیابی هویتی دانشجویان آذربایجان سرچشمه گرفت، وجود فضای نسبتاً باز سیاسی کشور از دوم خرداد به بعد و بستر سازی فکری دوره ۷۶ - ۶۸ و نیز روشنگری طیف روشنفکری ترک آذربایجانی بوده است.

با دقت در حرکت دانشجویی آذربایجان در

۱- بسنده محترم مقاله اطلاعاتی زیر در مورد تشکیل کلاسهای آموزش زبان ترکی آذربایجانی جمع‌آوری و تنظیم نموده که در شماره آینده مجله وارلیق درج خواهد شد واریق

این دوره به سادگی می‌توان دریافت که تجربه یک دولت به اصطلاح قانون‌گرا و مردم‌سالار که در عمل به مسائل قومی هیچ فرقی حتی در نگرش به آن با دولتهای دوره سازندگی (۶۸ - ۷۶) نداشت، یک سوال اساسی بر آنها عارض ساخت و آن عاقبت آذربایجان، سر زبان بریده ایران بود.

چنین تجربه‌ای دانشجویان آذربایجانی را به عمل به وظایف دولت واداشت و این نیز یکی از وجه تمایزهای جنبش دانشجویی آذربایجان از جنبشهای دانشجویی دیگر ایران بود. اگر جنبش دانشجویی ایران (تحکیم وحدت) پس از طی دوره فطرت خود با حمایت و طی تبلیغات توانست خود را احیا کند و تحت ارتزاق ثوری از خارج جنبش قرار داشت و دارد اما جنبش دانشجویی آذربایجان بدون تبلیغات و حمایتها و آن هم با تقدم زمانی قابل توجه‌تر از جنبش دانشجویی ایران (تحکیم وحدت) شروع به بالندگی کرد. با این وجود جنبش دانشجویی آذربایجان تا رسیدن به مرحله تکوین و تکامل راه صعب‌العبوری را پیش روی خود دارد. اگر این جنبش خواهان آنست که با کمترین هزینه و صرف زمانی اندک به خواستهای اصولی خویش به شکل نهادینه دست یابد، بایستی چندین کار انجام دهد:

۱- وجین‌کاری علفهای هرزی که عمداً از بیرون یا سهواً از درون در داخل جنبش روئیده می‌بیند.

۲- عدم محدودسازی دامنه خواستهای

جنبش اما در چهارچوب منطبق.

۳- نزدیک نمودن جنبش به طیف روشنگر

و روشنفکر خلقش اما با پرهیز از تابو سازی.

۴- بازگشت به درون و بطن جامعه و ارتباط

صحیح و اصولی با مردمش.

۵- دوری جستن از بازیهای سیاسی طیف

چپ و راست امروزین و عدم قرارگیری زیر چتر

جناحی و تشکیلاتی.

۶- داشتن روحیه نقادگر و مهمتر از همه

شهامت نقدپذیری ■

وارلیق

آگهی بازرگانی می‌پذیرد.

مجله وارلیق به منظور تأمین
هزینه‌های چاپ و نشر خود و
تداوم آن مجبور به درج
آگهی‌های تجاری گردیده
است.

لذا از کلیه دوستانی که به
نوعی امکان تهیه آگهی دارند
دعوت به همکاری می‌نماییم.

بازگشت فاشیسم آریائی و پان‌فارسپسم نگاهی به نامه آقای پرویز ورجاوند به ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران

● ج. علیزاده

اخیراً نامه‌ای از طرف آقای پرویز ورجاوند به جناب آقای خاتمی ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران نوشته شده و در آن ضمن نسبت دادن بدترین تهمتهای ناروا و ناجوانمردانه و بدگوییها به ترکان ایرانی و نشریات دو زبانه فارسی - ترکی در ایران از مقام محترم ریاست جمهوری خواسته است که هر چه زودتر اقدامات جدی برای تعطیل و برخورد قاطعانه با آنها بعمل آورند.

نامه‌ی آقای ورجاوند اگرچه از نظر علمی و تاریخی فاقد ارزش و آمیخته با جعلیات و خیالیاتیهای نژادپرستانه‌ی آریامحوری بوده و بازگوکننده همان تبلیغات فاشیستی دوران پهلوی است با وجود این جا دارد برای روشن شدن خاطر ریاست محترم جمهوری اسلامی و اولیای امور و ملت بزرگ ایران نظری منقدانه به قسمتهائی از نامه‌ی مذکور افکننده و جواب اصلاحگرانه و واقعگرایانه به آنها داده شود.

ابتدا خاطر نشان می‌سازد که :

آقای ورجاوند در خطاب به ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران لفظ (اسلامی ایران) را حذف می‌کند و در ابتدای معرفی خود صحبت از زندانی شدن در زمان شاه و بعد از انقلاب می‌نماید ولی توضیح نمی‌دهد که علت زندانی شدن ایشان در زمان شاه و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی چه بوده است! بعد می‌گوید: از سالها قبل توطئه سنگینی در قبال وحدت ملی، یکپارچگی کشور و استقلال آن در حال شکل گرفتن است فعالیت‌های جهت‌داری درباره.....مناسب برای رویارویی با پدیده وحدت ملی و زیر پرسش بردن آن به بهانه وجود قومیتها و زبانها و خویشهای مختلف در ایران جریان داشته و با وجود سیطره بی‌چون و چرای ارگانهای اطلاعاتی و امنیتی بر همه امور هیچگاه با آن برخوردی صورت نگرفته است.

در اینجا نویسنده مسئله را وارونه جلوه می‌دهد یعنی واقعیت انکار ناپذیر وجود قومیتها و زبانهای مختلف در ایران را بهانه میدانند و بهانه‌ی تهدید یکپارچگی، وحدت ملی و استقلال ایران را جدی و واقعی جلوه می‌دهند و علی‌رغم اعتراف به سیطره ارگانهای اطلاعاتی و امنیتی بر همه امور از عدم برخورد آنها با نشریات دو زبانه ترکی - فارسی و مسئولین آنها شکایت می‌کند و مسئولین اطلاعاتی و امنیتی کشور را زیر سؤال می‌برد.

در اینجا باید از نویسنده نامه پرسید ارگانهای اطلاعاتی و امنیتی که بر همه امور سیطره دارند چرا به شیوه دلخواه شما با این نشریه‌ها برخورد نمی‌کنند؟ آیا این دستگاهها هم مانند ناشران و نویسندگان این نشریات بقول شما پان تورکیست و مخالف وحدت ملی و یکپارچگی ایرانند یا اینکه با داشتن صلاحیت و اطلاعات بیش از شما معتقدند که انتشار نشریات دو زبانه ترکی-فارسی و فعالیت فرهنگی ترکهای ایرانی را بر خلاف نظر شما توطئه و تهدیدی برای وحدت ملی و استقلال ایران تشخیص نمی‌دهند!

در مورد سه کنگره به نام «آذربایجانیان جهان» اطلاعات زیادی ندارم چون نه من در آنها شرکت کرده‌ام و نه کسی را میشناسم که از ایران در آنها شرکت کرده باشد. همین قدر میدانم که در قطعنامه‌های آنها هرگز ماده‌ای و یا ذکری از پیوستن آذربایجان ایران به جمهوری آذربایجان نبوده‌است و اگر نویسنده سندی در این مورد دارد میتواند آنرا در جراید اعلام نماید.

نویسنده نامه ضمن سؤال از رئیس جمهور محترم درباره نوشته‌های مجله‌ها و روزنامه‌های «یارلیق»، چیچک، نوید آذربایجان، امید زنجان، مبین، شمس تبریز و دیگر نشریه‌های دوزبانه» بعید میدانند که تاکنون گزارشهایی از طرف دستگاه ریاست جمهوری و ارگانهای فرهنگی کشور بایشان داده باشند و گرنه در برابر آنها «چنین بی تفاوت» نمی‌ماند.

این در حالی است که خود نویسنده از نوشته‌های نشریات مورد اشاره بی اطلاع است. وگرنه چنین ادعای نادرستی را در مورد آنها نمی‌کرد و تهمت‌های ناجوانمردانه نمی‌زد و مجله وارلیق را که ۲۲ سال است بطور منظم انتشار می‌یابد «یارلیق» نمی‌نوشت.

من سالهاست مجله وارلیق را میخوانم و دیگر روزنامه و مجله‌هایی که در سالهای اخیر منتشر میشود مطالعه میکنم، هرگز در آنها مطلبی مخالف ایران و ایرانیت و استقلال و یکپارچگی ملت بزرگ ایران ندیده‌ام، برای مثال سر مقاله وارلیق را به نام «سخن روز» که بقلم دکتر جواد هیئت صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن نوشته شده (شماره پائیز ۱۳۷۱) را شاهد می‌آورم و از متن آن چند سطر را نقل می‌کنم:

«همچنانکه در مقالات ترکی و فارسی خود به کرات نوشته و تأکید کرده‌ایم ما پیش از هر چیز و بیش از هر چیز ایرانی هستیم و مسلمان و به هر دو افتخار می‌کنیم. پدران ما همراه دیگر اقوام ایرانی، ایران اسلامی را تشکیل و آنرا کشوری مستقل و یکپارچه ساخته‌اند... با چنین مفکوره و اعتقادی، میخواهیم با استفاده از حق طبیعی، مشروع و قانونی خود که در ماده ۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز به صراحت منظور شده در کنار زبان فارسی با نشر و کاربرد نوشتاری ترکی و تعلیم ادبیات آن که زبان آباء و اجدادی و مادری ما بوده و میباشد آنرا از بند و خدمت بیگانه رها سازیم و آنرا بگونه‌ای ایرانی و اسلامی در خدمت مردم ایران و اسلام بکار بریم.

بعد در جای دیگر همین سرمقاله می‌گوید: «شاید برای ملی‌گرایان افراطی که فقط ایرانیان فارس زبان را ایرانی حقیقی می‌دانند تجزیه و جدا شدن آذربایجان ترک زبان از ایران چندان دردناک نباشد ولی برای ما بعلی که در بالا ذکر شد مصیبتی بالاتر و دردی جانکاهتر از آن قابل تصور نیست. به عقیده ما خیال آن هم خیانت است و قابل تحمل نیست و صاحب چنین اندیشه شوم و نکبت‌باری خائن و در جمع ما مطرود است، بعد علل آنرا شرح میدهد و من به آقای پرویز ورجاوند توصیه می‌نمایم که لاف‌سر مقاله مذکور را بخواند و من یقین دارم که اگر وجدان و محبت ایران و ایرانی را داشته باشد از نوشته‌های خود خجالت می‌کشد.

نویسنده هنوز هم گرفتار افکار نژادپرستانه و خیالات دوران منحوس پهلوی است و قومیت را با نژاد مخلوط می‌کند و دیگران را هم کم‌سواد و بی‌سواد می‌خواند.

ایشان می‌گوید: «ما در ایران ترک زبان داریم نه ترک» هنوز نمی‌داند که ترک زبان و ترک هر دو مفاهیم فرهنگی و دارای یک معنا می‌باشند، ترک همان کسی است که زبان مادری‌اش ترکی باشد و به آن زبان تکلم کند و به آداب و رسوم مردم ترک زبان خود آشنائی داشته باشد. ترک یک مفهوم نژادی نیست همچنانکه آریائی و ایرانی مفهوم نژادی نیستند. نژاد دارای ویژگیهای ظاهری (مورفولوژیک) میباشد مانند رنگ پوست و موی سر و شکل چهره، بینی، لبها و .... و در دنیا سه نژاد سفید، سیاه و زرد وجود دارد مردم ایران و اروپا یعنی ترکها، عربها، آریائیا همه از نژاد سفیدند و اغلب اوقات هم مخلوطند. ترک یک مفهوم فرهنگی است و شاخص قوم و قومیت میباشد و نشانه‌ی بارزش زبان ترکی است همچنانکه فارس، آلمانی، انگلیسی و امثال آنها. بنابراین همچنانکه فارسی زبانهای ایرانی فارس نامیده میشوند ترکی زبانهای ایرانی هم ترک ایرانی نامیده میشوند ولی هر فارس یا هر ترکی ایرانی نیست زیرا تاجیکهای آسیای میانه و یا فارسی زبانهای افغانی ایرانی نیستند همچنانکه ترکهای ترکیه و آسیای میانه ایرانی نیستند.

با این توضیح ما نژاد ایرانی و نژاد ترک نداریم اقوام ایرانی داریم که شامل فارسها، ترکها، کردها، عربها، بلوچها و سایر اقوام ساکن سرزمین ایران میشود بعضی از این اقوام قبل از آمدن آریائیا در ایران بوده‌اند. بعضی از آنها هم بعد از آریائیا به این سرزمین آمده و در اینجا توطن نموده‌اند. بنابراین فارسی زبان یکی از اقوام ایرانی است و ضمناً زبان مشترک و رسمی کشور ماست ولی رمز وحدت و هویت ملت بزرگ ایران فارسی و یا زبانهای قومی مختلف نمیتواند باشد. رمز وحدت ما ایرانیها همچنانکه رهبر معظم انقلاب حضرت آیت اله خامنه‌ای فرمودند اسلام است که دین و فرهنگ بیش از ۹۹ درصد ملت ما را تشکیل میدهد. برای ما ایرانیها وطن و اسلام دو رکن اساسی ملت و ملیت محسوب میشود با در نظر گرفتن توضیحات فوق ترک‌زبانان ایران هم ترکند و هم ایرانی.

آقای ورجاوند در نامه خود دانشمندان، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، نویسندگان و روشنفکران

آذربایجانی را بجرم اینکه اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی را خواستار شده‌اند پان تورکیست نامیده‌اند بهتر بود قبلاً معنی پان تورکیست را تعریف میکردند تا برای ریاست محترم جمهوری و مردم ایران که ایشان نمایندگی آنرا یدک می‌کشد معنی آن روشن شود و آذربایجانیهای بی‌زبان! هم از آن دوری جویند و گرفتار عواقب و خیم آن نشوند. من مطمئنم که ایشان هم بمانند سایر همفکران متعصبش معنی درست و علمی این اصطلاح را نمی‌داند و گرنه چنین نسبت ناروایی را به هم میهنان خود نمیداد. ضمناً ایشان از اینکه عده‌ای از نمایندگان کرد زبان نیز این نامه را امضاء کرده‌اند ناراحت و متعجب است و می‌ترسد فردا ترکمنان و بلوچها نیز تقاضای مشابه را در مورد تدریس زبان خود در کنار زبان فارسی بنمایند!

ایشان اینگونه اقدامات را «نشانه ساماندهی یک حرکت ویرانگر در جهت در هم شکستن وحدت ملی و فراهم ساختن زمینه‌های لازم برای طلب خودمختاری» میدانند.

ضمناً ایشان و همفکرانشان باید بدانند که ما نه پان تورکیست هستیم و نه تجزیه طلب و تمام پانها را حتی پان فارسیسم و پان ایرانیسیم ایشان را محکوم می‌کنیم!

آقای ورجاوند طرح اینگونه خواسته‌های قانونی آذربایجانیها را رنگ سیاسی می‌دهد و آنها را عاملی در ازدیاد قدرت مانور ترکیه در قفقاز و آسیای میانه و کاستن از توان ایران در این کشورها می‌شمارد. بهتر است در این مورد به مقاله‌ی علمی و واقع‌گرای آقای مجید نیکوئی (فارس تهرانی) که در روزنامه نوید آذربایجان شماره ۱۲۵ مورخه ۲۴ دی ۱۳۷۹ تحت عنوان «به کجا چنین شتابان» چاپ شده مراجعه نمایید. آقای مجید نیکوئی علت این پدیده تأسف بار را عدم اجرای مواد ۱۵ و ۱۹ قانون اساسی و شیوع دوباره افکار شونستی پان فارسیستهای مثل شما میدانند که میخواهد دوباره سیاست ترک ستیزی و عرب ستیزی و بالاتر از آنها اسلام ستیزی زمان پهلوی را در این کشور ایلامی و چند قومی حاکم نمایند. آقای پرویز ورجاوند ضمن معرفی خود و شرح سوابق کاری‌اش می‌گوید: «در ماه نخست شروع کار دولت موقت که اینجانب مسئولیت وزارت فرهنگ و هنر را برعهده داشتم یک هیئت حدود بیست نفر به سرپرستی شادروان مفتی‌زاده از کردستان به تهران آمدند تا دوباره مسائل از جمله همین مسئله آموزش به زبان کردی آنهم نه به این گستردگی تقاضای آقایان با دولت مذاکره کنند. مسئولیت اینکار برعهده شادروان فروهر و من گذارده شد و در یک جلسه بیش از چهار ساعت با وجود شرایط خاص آن زمان به آقایان توضیح دادم که شما با این پیشنهاد به دلایل بسیار (که یک به یک برشمردم) نه تنها به همه ملت ایران که به مردم کرد این سرزمین نیز لطمه‌ای شدید خواهید زد..... مذاکرات آن شب نتیجه‌بخش بود و بدلیل آنکه هیئت از تحصیل‌کردگان تشکیل یافته بود متوجه ژرفای موضوع شدند و از پی جستن آن صرفنظر کردند».

لازم به توضیح است که آقای پرویز ورجاوند در زمان شاه سابق معاون پهلبد شوهر شمس پهلوی و وزیر فرهنگ و هنر بوده و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و فرار پهلبد تا تعیین تکلیف وزارتخانه از

طرف مرحوم بازرگان در پست خود باقیمانده و در مورد هیئت کردستانی و ردّ خواسته‌های آنها یعنی تدریس زبان کردی بسیار خوش باورانه برخورد می‌تواند بنظر می‌رسد اگر در آن روزهای حساس باتدریس زبان کردی در کردستان در کنار تدریس زبان فارسی مخالفت نمی‌کردند و نمایندگان آنها مایوس روانه کردستان نمی‌شدند شاید غائله بعدی کردستان واقع نمی‌شد و به برادرکشی نمی‌انجامید. آقای پرویز ورجاوند چون یک ملی‌گرای افراطی است پیش‌تازان اسلام را تجاویزگران عرب معرفی می‌کند و از اینکه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بجای چهار واحد تدریس تاریخ و فرهنگ ایران قبل از اسلام برنامه دروس اسلامی تدریس میشود شکایت می‌کند. حالا هم خودش راقیم ما مسلمانان ایرانی ترک، کرد، عرب و بلوچ (یعنی ۶۰-۶۵ درصد ملت ایران اسلامی) میدانند و روشنفکران و نویسندگان ما را خائن و تحت تأثیر خارج معرفی میکنند و پیشنهاد سرکوب و تعطیل نشریات آنان را به رئیس جمهور مسلمان روحانی می‌نمایند. جل الخالق تفویر تو ای چرخ گردون تفو!!

مثل اینکه هنوز انقلاب اسلامی نشده و باز در دوران منحوس آریا مهری بسر می‌بریم. ایشان جناب آقای خاتمی روحانی ودموکرات را که گفتگوی تمدنها را پیشنهاد نموده با رضاخان و شاهنشاه آریا مهر عوضی گرفته و خیال می‌کند رژیم کنونی ما رژیم پان فارسیسم پهلوی است نه رژیم جمهوری اسلامی! من میخواهم به آگاهی آقای ورجاوند برسانم که دوران شوونیسم پان فارسیسم پهلوی و آریا مهری سپری شده و حالا در کشور عزیز ما ایران رژیم اسلامی حاکم است و در اسلام هیچ فرقی بین فارس و ترک و کرد و عرب وجود ندارد. قرآن کریم اختلاف زبانها را به رسمیت شناخته و آنها را آیات الهی دانسته است. شما هم باید به پیروی از قرآن و قوانین اسلامی ایران (قانون اساسی) آنرا محترم بشمارید و هموطنان غیر فارس

زبان را هم برادر خود بدانید و به زبان و فرهنگ آنها احترام گذارید.

آقای ورجاوند درباره ترکیه غلو می‌کند و ترکیه را تواناتر و در مورد آذربایجان فعالتر و علاقمندتر از آنچه که هست می‌پندارد و عبارت درست‌تر ایشان در مورد ترکیه دائمی جان ناپلثونی فکر می‌کند و خواسته‌های طبیعی و بحق آذربایجانها را فقط بخاطر اشتراک زبان ترکی به آنها نسبت می‌دهد. در حالیکه نظیر این خواسته‌ها مخصوص آذربایجانها نبوده و بهمه اقوام ایرانی تعلق دارد بعلاوه دولت و مردم ترکیه بیش از ما گرفتار مسائل داخلی و خارجی هستند و بیشترین توجهشان به اروپاست و جز بخاطر مسائل اقتصادی و منافع مالی بیاد همسایه شرقی خود ایران نمی‌باشند بعلاوه گرفتاریها و اختلافات قومی در آنجا بمراتب شدیدتر است و بخاطر همین ملاحظات مجبور به همکاری با دولت ایران بوده‌اند.

در خاتمه آقای ورجاوند را به خواندن کتاب ۱۲ قرن سکوت نوشته آقای ناصر پورپیرار که یک همپهن فارس تهرانی است توصیه می‌نمایم. من خواندن با دقت و حوصله آن کتاب را برای شما و همفکرانتان لازم می‌دانم. از خداوند متعال سعادت و رستگاری همه هم‌میتهان عزیز را مسئلت می‌نمایم.

● نقل از هفته‌نامه نوید آذربایجان

فرهنگ ترکی نوین

● اسماعیل هادی

و از همان در فارسی: شب + آخون = شباخون / شبیخون (حمله شبانه) آمده است. کلمه اخیر در کتاب «قصه حمزه» ویراسته آقای شعار، به صورت شباخون ضبط شده که مؤید نظر ماست.

آست: (زیر، پائین) از همان آستا: یواش، کند. ک. د. فا: آهسته (آستا = آهسته)

آغاج: (درخت، چوب) بعید نیست «کاج» در فارسی مرخم از همان باشد. آقاج = قیاج = کاج شده باشد.

آلا: (دو رنگ، ناخالص) از همان در فارسی: آلایش / آلودن / آلوده ... نگا: آل ۲ / آلچا

ارک: به نظر می‌رسد بین این کلمه و کلمات: ارک (فارسی)، عرش (عربی): تخت، arch (انگلیسی): طاق بنا، بنای طاقدار و مقوس رابطه لفظی و معنایی باشد.

انس: (نس) آذ. لچوج، یک دنده، غد، مرخم از ترکیب: ان (علامت صفت عالی در ترکی) + نحس (عربی) نحس < نس

ایگ: (ایسی ۲) این کلمه در آذری امروز به معنای «میله‌ای از جنس آهن یا چوب در دوک نخریسی که نخ به دور آن تابیده می‌شود» آمده است. که در واقع در معنای فوق با تحول مفهومی آمده و در اصل صورت دیگر از کلمه: یئگ / یئی (بهرتر) نگا. (با حذف «ی» اول آن) می‌باشد. این کلمه در ترکمنی به معنای خوب، درست، اصیل، شریف، نجیب، دارای اصالت نژادی و خاتوادگی، ترکمن اصیل (در مقابل قول: برده در این جا: فاقد اصالت قبیله‌ای، اجنبی، غیر ترکمن ...) می‌آید. در نهایت معنای اصلی کلمه:

بهرتر، درست، سراسر، صحیح، اصیل ... بوده که بن کلماتی چون: ایگیت / ایگیتیمک / ایگدیش / ائینیمک / ائینگیل ... قرار گرفته (به کلمات یاد شده

قاموس «فرهنگ ترکی نوین» (تبریز انتشارات احرار ۱۳۷۹) به قلم اینجانب اولین تلاش از نوع خود در زمینه تحقیق جامع در تیمولوژی ترکی امروز، باگرایش لهجه آذری آن بوده و قدم نهادن در این وادی به عبارتی ناپیموده، نمی‌توانسته عاری از خطا باشد. این را از اول پیش‌بینی کرده بودم. و اینک که کار خاتمه یافته است، خدای سبحان را شاکرم که اشتباهات کمتر از حدی است که مورد انتظار بوده. حال برای تصحیح برخی سهویات و استندراک چند مورد فروهشته در اینجا همت گماشته‌ایم. طبعاً این موارد در چاپهای بعدی اصلاح خواهد شد. عجالتاً امید آنست که خوانندگان محترم خود به این موارد عطف توجه نموده و این تصحیحات را ضمیمه کتاب خود نمایند. علامات اختصاری داده شده در اینجا همان است که در متن کتاب داده شده است.

آخماق ۲: (جاری شدن) که از همان آخون / آخین: حمله / هجوم، آمده است.

در کتاب مراجعه شود).

بؤیوک < بؤوک < بوک < بوغ. بعید نیست که همین کلمه تبدیل به موغ / مغ در فارسی شده باشد.

پاتلت: آذ. طرز پوشش، سر و وضع. پاتلتینه باخ: سر و وضعش را نگاه کن! ماخوذ از Portret روسی است که آن هم به نوبه خود از زبانهای اروپایی اخذ شده است. از «پرتره» فرانسوی و Portrait (تصویر، تمثال، پیکر) انگلیسی. (این تحلیل از طرف دوست صاحب نظرم آقای مهندس ابراهیم رفراف ارائه شده).
پوسور: آذ. در ترکیب «پوسور... پوسور» مشاهده شده و معنای «بوی عفن» را افاده می‌کند. از بن: پوس اخذ شده است. نگا: پوس / پوسکورمک / بوغ ۲.

تاراما: پراکندن و از هم پاشیدن.

از همین بن در فارسی، ایضاً: دریدن (تاریدن = دریدن) و از بن: دریدن < دره (شکاف و ...) به کلمه و مشتقات آن در متن کتاب مراجعه شود.

تاغ: بوته رستنی‌های رونده (خیار، کدو، خربزه، مو...) ایلان تاغی: بوته حنظل، تلخه، تاغینی پوزماق: حالش را گرفتن. با «تاک» (بوته درخت مو) فارسی مرتبط است.
تیبیل: نگا. داوول.

تسپمک: (با پا زدن، چپاندن) از همان در فارسی «تپاله» آمده. در مفهوم چیزی که به زمین زده می‌شود. (تپه‌له ک < تپه‌له < تپاله).

تیر: در مفهوم این کلمه به عنوان بن، معانی: حیات و جاننداری، استحکام و قدرت یابی، حرکت و انرژی.... نهفته است. به عنوان نمونه می‌توان به معانی کلمات: تیر / دیرک / دیری / دیرنمک... در کتاب مراجعه نمود. از همین بن در فارسی: تیر / تیر (سلاله، نژاد) / تیرک / درخت

از همان است ایگنه: سوزن، (به لحاظ سرراستی آن) از این رو کلمه‌های: ایگ / ایگنه را مشتق دانستن از: اگیرمک (نگا) که در کتاب گفته شده اشتباه است. ایضاً نگا: ینگ.

ایگنه: (سوزن) نگا: ایگ

ایی: کیه. خوب، پک‌ایی (پکی): خیلی خوب. صورت قدیم کلمه ایذگو بوده به معنای: کامل. نگا: ینگ / انله‌مک

اؤن: (پیش، جهت مقابل) از همان: اؤنرمک. کیه: پیشنهاد دادن. اؤنری: پیشنهاد. اؤنرگه: لایحه قانونی. اؤن گؤرمک: پیش‌بینی کردن.

اؤلو: (متعال، سبحان، بزرگ، مقدس ...) رد پای این کلمه در زبانهای دیگر به چشم می‌خورد. شاید مسیر حرکت آن از ترکی به سومری و از آنجا به زبانهای عربی و عبری بوده است و از آنجا در قالب اصطلاحات دینی به زبانهای دیگر رسوخ کرده است. در هر حال به عنوان نمونه: در عربی، علی / علی: والا، بلند مرتبه (ایلاه) الاله / اله (معبود) ال (حرف تعریف) + اله = الله ... در عبری «ایل» در کلماتی چون: اسماعیل / جبرئیل / ایمانوئیل... در انگلیسی: Holy ... چنان که گفتیم، در مغولی: هول / اولا.

اؤیلاق: (به ویژه در مورد حیوانات، محل تجمع) جئیران اویلاغی: چراگاه آهوان. محرف اویناق است. (نگا: اویناماق) که در اشتباه با کلمه اولاق / اوولاق چنین اشتباهی حاصل گردیده (نگا: اوو).

بود: (در ترکی قدیم: ارجدار، چیز با ارزش) ظاهراً از همان در فارسی «بت» (صنم) آمده است. در مفهوم، ارجدار = معبود.

بوغ ۳: (فرمانده، بزرگ، پیشوا) محرف بؤیوک (نگا) بساید باشد.

homicide ... انگلیسی و «هو» (ضمیر شخص در عربی) و «او» (ضمیر شخص در ترکی و فارسی) و **he** (ضمیر شخص در انگلیسی) شاید بتوان دید. در همه کلمات فوق مفهوم انسان مستتر است.

چلنگ: (حلقه گل) در اصل: «حلقه گل و نظایر آن که به سر می زده اند». از این رو با یکی از معانی چالماق / چلمک هم عنان است. لذا به نظر در اصل چالان / چلن بوده که نون آن غنه شده است. (چلن < چلنگ) نگا: چالماق / شلمه.

چور: (آفت، بلا) به نظر می رسد این واژه تلفظ دیگری از کور: عیب (نگا) ترکی باشد.

دال ۱: (شاخه) (قد: تال) به نظر می رسد در برخی مشتقات این کلمه از معنای «شاخه» به مفهوم «پر و بال» تحول یافته است. چنان که دالماق (به آب شیرجه زدن، شنا کردن) در واقع عملی است شبیه بال زدن پرنده. ایضاً به معنای مشتق فعل مذکور (دالینماق) در متن کتاب دقت شود.

با توجه به آنچه گفته شد، کلمه قاراتال (عقاب) در اصل کلمه مرکب ترکی است. و اصل آن: قاراتال: سیاه بال، پرنده بال سیاه، می باشد.

داوول: (طبل) به نظر می رسد این کلمه و تلفظ آذری آن (تیبیل) هر دو ریشه ترکی داشته باشند، با دو منشأ متفاوت. طبل ساز ضربی است و در این جا هم از مصدری مشتق است که همان مفهوم را در بن خود دارد. داوول / دووول از بن: دوومک / دویمک: زدن، کوبیدن (نگا) و دوویول < دووول، ولیکن تبیل از بن: تپمک (نگا) تبیل < تبیل. جالب است که در فارسی «تپیره» نیز به معنای طبل آمده که از همان مصدر (تپمک) می باشد.

دومک: چیدن، درو کردن. از همین بن در

(تیرک < دیرک < دیرخ < درخت). رد پای همان بن را در زبانهای اروپایی نیز می توان جست. به عنوان مثال در انگلیسی کلمات: **draw / drain / tree / treat / drive**

قابل دقتند. از همان بن در ترکی **تیرمانج:** محکم بستن بار به کول. **تیرمانجلاماق** (تیرماشلاماق): بار به کول بستن، کوله به دوش کشیدن.

توخوماق: (زدن، بافتن) از همان بن در فارسی: دوختن، آمده. بن: دوخ/توخ یکی است که در اولی علامت مصدری فارسی، در دومی علامت مصدر ترکی آمده است. نگا: **توخوماق / توخونماق / توخماق**

چای: (رودخانه) گفتیم تلفظ دیگر آن سای می باشد. اینک اضافه می شود که از همان: چای **هون < جیحون / سای هون < سیحون** (دو رود معروف آسیا و هر دو به معنای: رود هون، می باشد. هون نام قدیم ترکان بوده است. لازم به ذکر است که چینیان ترکان را «هو» می نامیدند که جمع آن هون شده. «ن» علامت جمع است. از همان کلمه **هومن / هومان**، نام یکی از سرداران تورانی که در شاهنامه آمده است می تواند باشد.

من / مان پسوند ترکی است. مثل ترکمن، **دبیرمان ...** (نگا: اوغلان / ارن) لفظ «هون» در کلمه «اورخون» به صورت «خون» تظاهر می کند. اور - مفهوم: محل، موطن را افاده می کند (نگا: آوردو / اورتا...) در مجموع اورخون: موطن هون. جالب است که همان چای هون (رود هون) را در نام دو قصبه ترک نشین در نزدیکی تهران می بینیم! رود **هن / بوم هن** («ه» در اینجا به غلط با کسر آن تلفظ می شود). در ترکیبهای فوق رود / بوم لفظ فارسی بوده «هن» محرف «هون» است. رد پای کلمه «هو -

هومن» را در کلمات / **human**

فارسی: درو (درو $\leftarrow$ درو $\leftarrow$ درو) (اوو، پسوند ترکی است. نگا: مقدمه. پسوندها)
دوموک: آذ. هر چیزی که به عنوان سرگرمی از آن استفاده شود. قولچاق اوشاغین دوموگودور:
عروسک وسیله سرگرمی کودک است. از بن تومماق (نگا) به مفهوم چیزی که آدمی غرق در آن می‌شود (بدان مشغول می‌گردد). توموک $\leftarrow$ دوموک.

زلی: (زالو) این کلمه را از «زلیق» (عربی) نوشته‌ام. اما وقتی دیدم «معجز» آن را با ضمّ اول (زولو) به کار برده، دریافتم که کلمه اصیل ترکی و سرخ‌م از سولوک: زالو (نگا) می‌باشد. سولوک $\leftarrow$ سولو $\leftarrow$ زولو $\leftarrow$ زلی.

قاشلارین قارا، گوزون قارا، لبین شیر و شکر
دیلین احمردی ولی میثل - زولو. ممدعلی

تازا تاپیلان شعرلر، ص ۱۱۳

سرمک: (روی زمین پهن کردن) از همان در فارسی «سرگین» (به مفهوم چیز پهن شده بر زمین ...) آمده است.

سئویق: (زئویق) مایع، غیر جامد، رقیق. ظاهراً همان به صورت «زببق / زاووق / زائوق»: جیوه (فلز مایع) شده است. فرهنگ عمید «زببق» را معرب «جیوه» دانسته. فرهنگ معتبر

Arabic _ English Lexicon. by:
Edvard William Lane

نیز همان را تأیید کرده است، طبعاً با این پیش فرض که کلمه معرب از: جیوه / ژیه / فارسی است که به صورتهای: زابق / زببق / زببق / زاووق معرب شده است. همه صورتهای فوق کلمه، ایضاً قرابت معنایی نشان می‌دهد که کلمه محرف سئویق / زئویق / ساویق / زاویق ترکی است که ابتدا وارد فارسی و از طریق آن وارد عربی شده است. علمای لغت به علت

ناآشنایی با زبان ترکی و یا غفلت از آن، کلمه را فارسی قلمداد کرده‌اند. از طرف دیگر در جای خود گفته‌ایم که خود «جیوه» نیز مأخوذ از ترکی است، البته از یک منشأ دیگر. نگا: جوه. ایضاً نگا: سیولماق / سیویق.

سوزالماق: آذ. به ضعف و فتور گراییدن، بی‌جان شدن، از نای افتادن. چیراق سوزالیر: نور چراغ در حال کم شدن است (دارد خاموش می‌شود) محرف از سوزولمک می‌باشد. نگا: سوزمک.

قابال: به معنای «حصه‌ای که یک کارگر در کار جمعی باید آن را انجام دهد»، «کار کنتراتی» هم آمده است.

ایش قبال اولمایا یاتار فهله

کیشی خاطیر جمع اولما نا اهله

معجز: تازا تاپیلان شعرلر. ص ۷۶.

(تحلیل کلمه در متن کتاب داده شده. نگا).

قارا: (سیاه) قاراداش: سنگ سیاه رنگ و سخت، سنگ خارا.

به نظر ترکیب فارسی «سنگ خارا» ترجمه «قاراداش» ترکی است و خارا، محرف قارا است.

قاغایی: مرغ دریایی. مأخوذ از قاقا ۱ (متقار: نگا) می‌باشد.

قائریلماق: آذ. به عقب برگشتن، به پشت سر نگاه کردن، عطف توجه نمودن.

قائریلییان شوخ باخاندا

قلیمی اودلار باخاندا

بایرام اولور هر باخاندا...

محرف است از: قایریلماق از مصدر: قایماق ۱ (نگا) که معنی اصلی فعل اخیر «عطف توجه نمودن» است. مجازاً: برگشتن، از همان: قاییتماق.

قایسار: (فتیسر) مجاله شدن بدن و انکماش عضلات در اثر سرمای شدید. نوعی سرما

خوردگی. قایسار اؤلماق / قایسارلاماق: چاییدن.
تۆکولردی قدملرینیزده ات
قیش زامانی، هم ده اؤلاردی قئیسر
- معجز: تازا ناپیلان شعرلر، ص ۸۰
از بن: قایماق ۱ (نگا) می باشد. ایضاً نگا:
قایساق.

قو: (صدا) از همان در فارسی گو / گفتن، در
روسی قوواریت / قاواریت (گفتن) در عربی قول
(سخن) قابل دقتند. در همه آنان بن: قو، مفهوم
صدا، گفتن ... را افاده می کند. ایضاً نگا: قولاق.
کیلیم: ظاهراً ریشه ترکی دارد و:
کنذیم < کییم < کیلیم شده است. ساختار ترکی
کلمه نشان آن است که از ترکی وارد فارسی شده،
نه برعکس. نگا: کیلیم / گئیمک / جنجیم
کولفه: این کلمه در فارسی به صورت «کلبه»
درآمده. به مفهوم جایی که در آنجا خاکستر باشد،
خانه دهقانی ...

کوله: (برده) گفتیم این کلمه از بن قدیمی:
کؤلیمک (بستن) می باشد. (در مفهوم انسان
دست بسته و اسیر) اضافه می شود از همان بن در
فارسی: کول / کوله آمده است. (به مفهوم باری
که به پشت بسته و حمل می گردد).
ضمناً از همان ریشه کؤلون که در فارسی
کلون (نوعی چفت در) شده است.

کوی: (روستا، کوی) کویلو: روستایی،
دهاتی. که در فارسی «کولی» شده است.
گای: (پخمه، خل) نگا: خای
گورزو: در ترکیب «آرزو - گورزو» آمده است.
محرّف از: گورگو (از بن گورمک. نگا) به مفهوم
آنچه انسان امید و آرزوی دیدنش را دارد.
گورنش: (گورنش) حالتی که رمه گوسفندان
برای فرار از گرما سر خود را پایین انداخته و
بدنبال هم قطار روند.

بعید نیست «گرنش» فارسی همان باشد. در
گرنش کردن نیز سر گرنش کننده به پایین است.
مثل گوسفندی که در گورنش رود. الله اعلم!
(برای معنی اصل کلمه به متن کتاب مراجعه
شود).

گولگوز: نام زنانه، نام معشوقه «عاباس
توفارقانلی» آشیق معروف آذربایجان. در اصل: از
بن گولمک (خندیدن) گولگج < گولگز (خندان،
خنده رو، بشاش). ایضاً نگا: درگز که ذیل کلمه
درمک قید شده است.

گؤگوس: (گؤیوس) سینه (در مورد زن:
پستان). تلفظ قدیم کلمه کؤگوس بوده است. در
این کلمه «ز» علامت جمع است که در اعضا زوج
بدن نیز آمده است (نگا: گوز) و در اینجا تبدیل به
«س» شده است. و کلمه مرکب است از: کؤک
(فربه) + ز (دو عضو فربه و برآمده بدن)
نگا: کؤک ۲

گؤوده: (تن، تنه، بدن) صورت قدیم کلمه
کؤودونگ بوده و گفتیم از همان در فارسی «گنده»
آمده است و اینک اضافه می نماییم که کلمه
«کنده» در فارسی نیز همان است و هر دو از ترکی
اخذ شده اند.

ماراق: (مراق) حیرت و تعجب. ماراقلی:
جالب. به این نتیجه رسیده ام که می تواند محرف
واژه قدیمی تر: باراق (سگ پشمالو. نگا: باراق)
باشد. گویی در حیرت موی بر اندام راست
می گردد. برای تحلیلهای دیگر به متن کتاب ذیل
واژه ماراق مراجعه شود.

مان: (عیب و نقص) گفتیم این کلمه به
صورتهای: من / مۆن / بۆن هم آمده است. (نگا:
مان / بونالماق) از طرف دیگر - جل / جیل /
جول پسوند ترکی هستند. مثل: اؤلومجول،
آدامجیل، گونجیل... (نگا: دیباچه. پسوندها)

التهایه ترکیب ترکی من + جل = منجل: معیوب، کثیف: در ترکیب منجل + آب = منجلاب (آب کثیف) می بینیم. ایضاً: یونجول < بنجل: معیوب، خراب (جنس بنجل).

میسین: (مؤسون) آذ. درختچه‌ای از خانواده بید که در بستر رودخانه روید. شاخچه‌های آن که به رنگ مسین هستند و در سبذافی به کار رود. به لحاظ رنگ شاخچه‌های درختچه میسن / مؤسون نامیده‌اند. مأخوذ از «م» فارسی.

تنجه: اصلی کلمه «نه + تک» بوده نثته < تنجه شده است. نگا: نه

هؤووشته: این کلمه در برخی مناطق به معنای: میل و اشتیاق شدید جنسی، شهوت بکار می‌رود. کلمه دیگر از همین خانواده «هؤوور» که معنی مشابه دارد. آت هؤووره گلمیش: مادیان در طلب جنس مخالف است.

به نظر مأخوذ از: هوا / هوس (عربی) باشد. وره‌زن: زمین مسطحی در کنار تاجکستان برای خرمن کردن انگور، خرمن انگور.

ریشه کلمه را نامکشوف نوشته بودم. ولی اکنون به این نتیجه رسیده‌ام که محرف «برزن» فارسی باشد. در سانسکریت «ورجن» در فرس هخامنشی «وردن» (شهر) (وردین نام آبادی، قره داغ، بخش ورزقان) در اوستا «ورز» (خانه و سرای) به نقل از: پور داود. گاتها. مقدمه ص ۴۵ ون: نوعی درخت جنگلی صلب. نارون.

ظاهراً «ون» در زبانهای قدیم ایران به معنی درخت است. از همان نارون / ونک / ونستان (دهی در ارسباران) ایضاً: ون < ول: تخته خرمن کوبی.

ول: نگا: ون.

یاس: (ماتم، عزا) در واقع تلفظ دیگری از واژه قدیمی اس (نگا) می‌باشد.

یاشوماق: (امروزه: ایشیماق) درخشیدن. کلمه فارسی «ستاره» در انگلیسی star در یونانی و عبری ster (استر، نام زن یهودی داریوش شاه) همان کلمه بابلی و اکدی «ایشتار» است که از این آخری چنان بر می‌آید که با بن یاد شده ترکی مرتبط باشند.

یثر: (زمین) به صورتهای: ار / اثر نیز ضبط شده است که با افزودن «ی» بر اول آن به صورت: یثر درآمده است. (چنین افزودنی مرسوم است). رد پای این کلمه را در زبانهای دیگر توان یافت. مثل: ارض (عربی)، earth (انگلیسی) هآرتس (عبری).

یووا: (کنام، مأوی، مسکن، موطن) گفتیم تلفظ دیگر این کلمه اووا / آوا میباشد. همین کلمه به صورت «آوا / اوو» در ترکیب اسامی مناطق ترک‌نشین زیاد به چشم می‌خورد. مثل: آوا / آوه (قصبه‌ای ترک‌نشین در جوار شهر ساوه) آواجیق (روستا) بوستان آوا / حسن اوو / چیلناوو ...

یولوخما: (۱- عیادت ۲- سرایت بیماری) در متن اتیمولوژی این کلمه غلط داده شده. این کلمه از واژه یول: (راه) بوده و در اصل: یول - یولوق - یولوقماق: راهش از جایی افتادن، گذرش افتادن، باکسی رو به رو درآمدن، مواجه شدن ... و معانی بعدی مجازی‌اند.

آولاقدا یوگون اولارکن، یاره یولوخدوم بیرآیدان آری، گونگیمی دیلداره یولوخدوم - شاه اسماعیل ختایی، دیوان. ج ۱، باکی

۱۹۶۶

هله‌لیک: سون

نکاتی چند درباره «فرهنگ نوین ترکی» تألیف آقای اسماعیل هادی

فرهنگ ترکی نوین تألیف آقای اسماعیل هادی که اخیراً از چاپ خارج و از طرف مؤلف محترم همچون هدیه‌ای گرانبها به اینجانب اهدا شده بطوریکه روی جلد در زیر عنوان کتاب ذکر شده «تأملاتی در عرصه ریشه‌شناسی» فرهنگ اتیمولوژیک ترکی آذری است. در زمینه ترکی آذربایجانی از دیرباز فرهنگهای متعددی در ایران و خارج نوشته شده و در سالهای اخیر هم فرهنگهای جدیدی بنام آذربایجانجا - فارسجا و نامهای دیگر از طرف آقایان بهزادی و پیفون و دیگران تألیف شده ولی نگارش فرهنگ اتیمولوژیک ترکی لافل در ایران سابقه نداشته است.

مؤلف کتاب سالهاست که در زبان و ادبیات ترکی مشغول مطالعه و تحقیق بوده و در سالهای اخیر هم وقت خود را مصروف تحقیق و نوشتن فرهنگ اتیمولوژی ترکی نموده است.

من که سالهاست آقای اسماعیل هادی را از نزدیک می‌شناسم و با او سابقه همکاری ادبی و دوستی دارم شاهد فعالیت شبانه‌روزی ایشان در این کار پر زحمت بوده‌ام. اینک بعد از مطالعه کتاب ایشان لازم می‌دانم ضمن معرفی کتاب نکات زیر را در نقد این مجموعه گرانقدر که محصول سالها کار و کوشش مدام و تحقیق و تفحص یک دانشمند جوان ماست از نظر خوانندگان عزیز و اهل تحقیق برسانم.

مؤلف در دیباچه کتاب بعد از شرح مختصر منشاء زبان ترکی و تاریخچه آن در فصل «اجمالی از آواشناسی» معلومات مقدماتی لازم را درباره گرامر ترکی و طرز نگارش آن با خط عربی و علائم دیاکریتیکی که جز در دو مورد (صائتهای O, a) با الفبای وارلیق مطابقت دارد در اختیار خوانندگان کتاب قرار می‌دهد. بعد تحول و تغییرات آوائی و حروفی را در طول تاریخ و لهجه‌های مختلف ترکی امروزی شرح می‌دهد و سپس پسوندهای اسمی و فعلی را به تفصیل بازگو می‌نماید. بعد از این دیباچه به شرح

لغات ترکی به ترتیب الفبای فارسی تا آخر حرف ی ادامه می‌دهد. البته حروف مخصوص عربی در این فرهنگ جایی بعنوان سرفصل لغات ندارند. چه در ترکی مخرجهای مخصوص عربی وجود ندارد. اگرچه در الفباهای ترکی شرقی (جغتائی - ازبکی) و ترکی غربی یا اغوز (ترکیه و آذربایجان و ترکمنی) که تا سالهای ۹-۱۹۲۷ در کلیه این مناطق رایج بود حروف مخصوص کلمات عربی نیز در آثار نوشته شده با این الفبا بکار رفته و همچنین در آثار متأخر ما نیز هنوز کم و بیش بویژه برای نوشتن کلمات عربی بکار می‌رود. ضمناً بعد از الف (ا) کلماتی را که با صائتهای نه گانه ترکی که در اول کلمات با الف نوشته می‌شوند (اؤ = O و ...) آورده و در آخر کتاب نیز مجموعه لغات ترکی را که در فارسی وارد شده و در این کتاب ذکر گردیده نقل نموده است.

مؤلف در فصل دیباچه کتاب اطلاعات مفیدی را که برای هر خواننده زبان ترکی لازم است در اختیار او قرار می‌دهد که این را هم باید یکی از مزایای علمی این کتاب به حساب آورد. ضمناً مؤلف در صفحه اول (سفید) نسخه کتابی که به اینجانب اهدا نموده مکتوبات قلبی خود را بصورت شعری آورده و چون خود مولف ابراز تمایل برای چاپ آنرا در وارلیق نموده شعر در آخر این مقال چاپ خواهد شد.

اینک نظر انتقادی خود را از مبحث گرامری (دیباچه) آغاز می‌نمائیم.

در فصل اجمالی از آواشناسی ترکی با آنکه مولف در صفحه ۲۶ تصریح می‌نماید که «در ترکی صائت ممدود وجود ندارد و حتی کلمات دخیل معمولاً با از دست دادن صائت ممدود خود بصورت سریع (یعنی کوتاه: توضیح از ما) و بدون مدّ ادا می‌شوند. مثلاً کلمات دخیل چون: بادام، بازار، ناشی و ... همگی بدون مدّ تلفظ می‌شوند». (یعنی کوتاه ادا می‌شوند: توضیح از ما).

معهداً در ادامه همین مطلب می‌گوید: «آواهای ترکی را بر حسب وضعیت دهان و لبها در حین تلفظ به سه دسته عمده «بلند و کوتاه، راست و گرد، باز و نیمه باز» تقسیم می‌کنند (ترکی هنر است ص ۱۵) که در جدول زیر نمایش داده شده است:»

آواها		راست		گرد	
بلند	آ	ای	اؤ	او	اؤ
	ا	ای	اؤ	او	اؤ
کوتاه	ا	ای	اؤ	او	اؤ
	ا	ای	اؤ	او	اؤ

توضیح: همانطوریکه مولف قبلاً تصریح نموده در ترکی (غربی) آوای ممدود (یعنی بلند و یا کشیده) وجود ندارد بنابراین در جدول داده شده بالا کلمه بلند مورد ندارد. (البته در ترکی ترکمنی کلمات با آوای کوتاه و بلند وجود دارند و بلندی و کوتاهی آواها سبب تغییر معنی کلمات می‌شوند).

مولفین ترکشناس آوای ترکی را به شرح زیر تقسیم بندی می‌نمایند:
صائتهای ترکی نسبت به محل تشکیل (نقطه عوج برجستگی زبان) و وضعیت دهان و لبها در حین تلفظ به سه دسته عمده تقسیم می‌نمایند:

۱- نسبت به باز و یا بسته بودن مجرای دهان:

الف) صائتهای باز (گشیش) مانند: $A = \text{آ}$ ، $\Theta = \text{اَ}$ ، $O = \text{او}$ ، $\ddot{O} = \text{اُ}$

ب) صائتهای بسته (دار) مانند: $\text{اِ} = \text{ای}$ ، $\text{اُ} = \text{ایب}$ ، $U = \text{او}$ ، $\ddot{U} = \text{اُ}$

صائت $E = \text{اِ}$ (کسره) نیمه باز (یاری آچیق) خوانده می‌شود.

۲- نسبت به وضعیت زبان در موقع تلفظ یعنی برجستگی او در جلو و یا عقب دهان:

الف) صائتهای قدامی و یا نازک (اینجه) مانند: $\Theta = \text{اَ}$ ، $\ddot{O} = \text{اُ}$ ، $\ddot{U} = \text{اُ}$ ، $E = \text{اِ}$

ب) صائتهای خلفی (خشن = قالین) مانند: $A = \text{آ}$ ، $\text{اِ} = \text{ایب}$ ، $O = \text{او}$ ، $U = \text{اُ}$

۳- نسبت به وضع لبها در حین تلفظ:

الف) صائتهای راست (دوژ، دوداقلانمیان) مانند: $A = \text{آ}$ ، $\Theta = \text{اَ}$ ، $\text{اِ} = \text{ایب}$ ، $\text{اُ} = \text{ایب}$ و $E = \text{اِ}$ (کسره)

ب) صائتهای گرد (یووارلاق، دوداقلانان) مانند: $O = \text{او}$ ، $U = \text{اُ}$ ، $\ddot{O} = \text{اُ}$ ، $\ddot{U} = \text{اُ}$

در ضمن بر خلاف آنچه در جدول مولف ارائه شده «ای» بلند و نیمه باز نیست بلکه بسته و کوتاه

است و $E = \text{اِ}$ (کسره) هم نیمه باز است.

در صفحه ۲۶ دیباچه در مبحث «اجمالی از آواشناسی ترکی» آمده است: «در ترکیه (لهجه رسمی آن)

«ق» و «خ» وجود ندارد. البته در الفبای رسمی ترکیه حرفی مخصوص «ق» وجود ندارد ولی در کلمات

ترکی (در اول و در وسط کلمات و یا هجای دوم و...) صدای ق موجود است و با حرف G نشان داده

می‌شود. مانند: قالاتاسارای Galatasaray، اولقون Olgun و...»

در صفحه ۲۸ در توضیح هم‌آهنگی اصوات بجای بلندی و کوتاهی باید خلفی و قدامی و یا خشن

(قالین) و نازک (اینجه) جایگزین شود.

در صفحه ۳۳ در مبحث تحولات حروفی: در تحول یک صامت (حرف) به صامت دیگر مثال آورده

شده: $\text{ذ} \times \text{د} \times \text{ی}$ یعنی تبدیل ذ به د و د به ی از نظر تاریخی درست نیست زیرا در ترکی میانه د به ذ (از ترکی

قدیم گوک تورک به ترکی قاراخانی آسیای میانه) تبدیل شده مثلاً: آداق (پا) به آذاق تبدیل شده و در

ترکی اوغوز (غربی) د به ی تبدیل شده یعنی آداق تبدیل به آیاق (پا) شده است.

در صفحه ۳۴ در قسمت تبدیل $\text{ی} \times \text{ج} \times \text{ی}$ بهتر است تذکر داده شود که ی کلمات اوغوز (یول=راه،

یون=پشم و... در ترکی قرقیز و قازاق (لهجه‌های قیباقی) به ج و ژ تبدیل می‌شود. یعنی یول=جول، یون=جوتنگ تلفظ می‌شود.

همچنین در تبدیل ب به و، م بهتر بود قاعده زیر اضافه می‌شد:
ب (ترکی شرقی مانند ازبک، اویغور) در ترکی غربی معمولاً به و تبدیل می‌شود: بارلیق=وارلیق (هستی، موجودیت). بارماق=ارماق (رسیدن) و گاهی ب به م تبدیل می‌شود و بعضاً برعکس این دیده می‌شود.

همچنین در مبحث تبدیل ت به د بهتر است قاعده زیر ذکر شود:
ت ترکی شرقی معمولاً در ترکی غربی (اوغوز) به د تبدیل می‌شود: تیل=دیل (زبان)، تیش=دیش (دندان).

ضمناً در این مبحث زبانهای ادبی با گویشهای گفتگو مخلوط شده است مثلاً:
قاچماق و قاشماق، آج و آژ، قیلینج و قیلیش، گنچمک و گنشمک. و همینطور است اغلب مثالهای داده شده در مبحث جایگزینی.

در مورد افزوده شدن هـ (H) به بعضی کلماتی که با صائت شروع می‌شوند نظر پرفسور گ. دورفر بر اینست که در ترکی قدیم در اول کلماتیکه با صائت شروع می‌شده صائت هـ بوده و چون در الفبای اورخون حرف هـ وجود ندارد لذا در کتیبه‌ها خوانده نشده است. نمونه کامل آن در ترکی خلج می‌باشد که هـ در اول کلماتیکه با صائت شروع می‌شوند مانده است مانند: اتو=هتو (منزل)، ار=هر (شوهر)، اکمک=هکمک (نان). هـ اول کلمات در ترکی آذری بیش از ترکی ترکیه مانده است مانند هورمک (آذ)=اورمک (تر) به معنی بافتن، هتیاو (آذ)=آیوا (تر) به معنی به، هاچار (آذ)=آچار (تر) به معنی کلید.

در صفحه ۳۷ دیباچه در مبحث اسقاط می‌گوید: در برخی لهجه‌های قدیمی بعضاً نون از آخر کلمات حذف می‌شده است: قویون (گوسفند) × قوی، آلین (پیشانی) × آل ... چنان که حرف کامی (کاف و گاف) از کلمات ترکی به تدریج حذف گردیده است. «پاراگراف فوق بهتر است به شکل زیر اصلاح شود: صائت جفت نی ny (مثلاً در کلمه‌ی تونیوکوک) ترکی قدیم در ترکی اویغوری بعد از ظهور دین مانی و بودائی و پیدایش دو لهجه متفاوت ترکان مانوی و بودائی به دو صدای «ن» و «ی = ʏ» تبدیل شد. مثلاً کلمه‌ی آنییق (anyiq) گوک تورک در متن‌های مانی به شکل «آنیق» و در متن‌های بودائی «آییق = بیدار» نوشته شده و یا کلمه‌ی «کونی = kony» به معنی گوسفند در یک لهجه کون (kon) و در لهجه دیگر کوی (koy) شده است. به علاوه حروف کامی ک، ق در ترکی غربی (ترکیه و آذربایجان) حذف شده است.

در مورد اسقاط ک، ق از کلمات ترکی نیز بهتر است قاعده زیر اضافه شود:
ک، ق هجای آخر کلمات که در ترکی قدیم بوده در ترکی شرقی حفظ شده ولی در ترکی غربی حذف شده است مثلاً: قزان=قازان (دیگ)، اولوق=اولو (بلند، بزرگ)، اولوک=اولو (مرده).

همچنین در فصل اجمالی از سازه‌شناسی ص ۳۸ بهتر بود ابتدا پسوندها از نظر نوع آنها ۱- پسوندهای سازنده ۲- پسوندهای تصریفی تقسیم‌بندی می‌شد و در مورد هر کدام شرح کوتاهی داده می‌شد.

بعد از ذکر نکات فوق لازم می‌دانم در مورد متن کتاب و ویژگیهای آن توضیحات زیر را اضافه نمایم: فرهنگ ترکی نوین یک لغت اتیمولوژیک می‌باشد و رنج تهیه و تألیف آن قابل مقایسه با فرهنگهای معمولی نیست. در اینجا غیر از ردیف کردن لغات و نوشتن معانی مختلف آنها مسئله ریشه‌یابی واژه‌ها مطرح می‌شود و این کاریست بس دشوار و کم سابقه در ترکی و بی سابقه در ترکی آذری. در لغت ترکی قدیم و ترکی میانه کتابهای نادر و کمیابی مانند فرهنگ اتیمولوژیک ترکی قدیم جرار کلاوزن و همچنین دیوان لغات‌الترک و دیگر مآخذ که در دسترس مولف قرار گرفته تا حدود زیادی نیاز ایشان را در ریشه‌یابی لغات برآورده کرده است ولی مولف درباره لغات ترکی جدید و لهجه و گویشهای مختلف ترکی آذربایجانی شخصاً زحمات زیادی را متحمل شده و در بعضی موارد هم ارتباط واژه‌ها را که بسیاری از آنها شکل امروزی‌شان تغییر یافته به فراست و حدس و گمان دریافته و با نظر شخصی تحلیل و ریشه‌یابی نموده است. البته در موارد اخیر امکان ریشه‌یابی و ارتباط درست کلمات همیشه مقدور نیست و مولف هم چنین ادعائی ندارد که همه کاوشها و حدسیات او مقرون به حقیقت است.

با وجود این کار ریشه‌یابی کلمات ولو با مراجعه به منابع موجود و پیدا کردن آنها کاری بس دشوار است. بطوریکه این کار در کشور ما بی سابقه بوده و در ترکیه نیز بیش از دو سه لغت نوشته نشده که درست‌ترین آنها کتاب لغت اتیمولوژیک پرفسور حسن ارن می‌باشد که بعد از چهل سال کار و کوشش مدام سال گذشته منتشر شده و موقعی بدست مولف رسیده که کتاب ایشان برای حروفچینی در چاپخانه بوده است. در کتاب ذیقیمت حسن ارن هم جلو بسیاری از لغات از نظر اتیمولوژی کلمه نمی‌دانم درج شده است.

کتاب فرهنگ ترکی نوین آقای هادی حاصل مطالعه و تحقیق و زحمات سالهای متمادی است که مولف با عشقی که به زبان مادری و فرهنگ ترکی دارد برای تهیه و تألیف آن صرف نموده و چنین اثر ذیقیمت و بی نظیری را بوجود آورده است. مولف ضمن ریشه‌یابی کلمات زبان ادبی و گویشهای مختلف محلی ترکی مثلثای مناسب و گویائی را که در میان مردم شهرها و دهات معروف است برای بیان معانی مختلف کلمات بعنوان شاهد نقل نموده و این خود تسلط ایشان را نه تنها به زبان ادبی ترکی آذری و حتی ترکی ترکیه بلکه آشنائی عمیق ایشان را به واژه‌های محلی و ضرب‌المثل‌های ترکی نشان می‌دهد.

من آقای هادی را از اول جوانی‌اش می‌شناسم. ایشان سالهاست با مجله وارلیق آشنائی و همکاری نزدیک دارند. من از همان ابتدا شاهد هوش سرشار، کوشش خستگی‌ناپذیر و اشتها و اشتیاق علمی و

صداقت ایشان بوده‌ام. ایشان بزرگ شده دهات آذربایجان است لهذا گنجینه لغات ترکی ایشان به مراتب از جوانان شهری ما غنی‌تر است. آقای هادی ابتدا در قم تحصیلات حوزه‌ای دیده و عربی را عمیقاً فرا گرفته و بعد در تهران دانشکده حقوق را تمام کرده و انگلیسی را هم خوب یاد گرفته است. در مدت بیست سال گذشته هم با وارلیق آشنا شده و از نزدیک با ما همکاری داشته و با شوقی وصف‌ناپذیر معلومات خود را در زبان و ادب ترکی تکمیل نموده است. با این مشخصات من همیشه با یک دنیا امید به او نگریسته و او را یکی از پرچمداران آینده زبان و ادبیات آذربایجان دانسته‌ام.

اثر اخیر ایشان نشان می‌دهد که تشخیص و امید من بیجا نبوده و امیدوارم کار تحقیقات ریشه‌یابی لغات ترکی را ادامه دهند تا در آینده توفیقات بیشتری در این زمینه بدست آورند. ضمناً توصیه‌ای را که بطور خصوصی به ایشان کرده‌ام در اینجا بازگو می‌نمایم تا نصب‌العین همه‌ی مولفان جوان ما گردد: شایسته و لازم است هر اثر علمی، فرهنگی بعد از نگارش و یا تألیف و حتی ترجمه از طرف همکار مورد اعتماد مولف هم با دقت خوانده شود و بعد برای چاپ آن اقدام گردد. من شخصاً در تألیفاتم از این شیوه پیروی کرده و فایده آن را هم دیده‌ام. اینک قطعه شعری از ایشان که حاکی از لطف بی‌پایان و قدرشناسی عاطفی ایشان به مجله وارلیق و مخلص است ذیلاً درج می‌نمایم.

دکتر جواد هیث

عاغیل

و

جسارتدن یوغرولموش

ایکی آتلی^(۱)، چیخدیلار دوژه

تیکان باتسین یامان گۆزه!

بۆرولغان تک سۆروب گلدیلر بیزه:

اؤنلرینده،

قیسیر بیر چۆل

و قوروموش بیر گۆل!...

۱-ایکی آتلی دان بیری رحمتلیک دوکتور حمید نطقلی به اشاره‌دیر.

«اوته میتاگ»

کیتاب یابین مرکزی
اسماعیل میتاگ یین
ترجومه ائتدیگی
کیتابلاری یایینلادی!

- اوستاد شهریارین سئچیلیمیش شعرلری. ایکی جیلد.
- سهراب طاهیرین سئچیلیمیش شعرلری.
- علی معجزون سئچیلیمیش شعرلری.
- علی آقا واحیدین سئچیلیمیش شعرلری.
- الیاس نظامی نین سئچیلیمیش شعرلری.
- آلمانلی تاجیرین سفری، تبریزدن یازدیقلاری.
- قیرخ دورد ناغیل آذربایجاندان.
- گونده لیک جومله لر.
- دوکتور جهانشاهلونون خاطیره لری.
- باقاواد قیتا.

Add: 13597 Berlin - Breite
Str.6 - Ute Mietag

چالدیلار مارشی،
یوخلوق، یوخ ائدیلمگه قارشى!
«وارلیق» توخومو سپدیلر، قیسیرلامیش
توپراغا
چۆلده بیر گۆبردی گل گۆر!
و....

بو کیتاب
اورادا گۆبرمیش تیکانلاردان بیر یئمیش -
ایستر آجی - ایستر شیرین
نشه وئره جک باغمانا!
آخی اۆز الیه بسله میش اونو
بو بیر عۆمور امگین سۆنو.
و یاشاسین «دوکتور جاواد هیئت!»
قوجا باغمان
دائما باشی اوجا باغمان!

● اسماعیل هادی
تهران ۸۰/۲/۹

چاپ سوم کتاب «سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی»

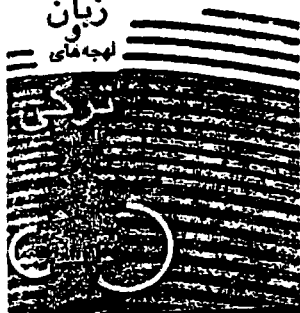
چاپ سوم کتاب «سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی» تألیف آقای دکتر جواد هیئت استاد جراحی دانشگاه آزاد اسلامی، دکتر افتخاری تورکولوژی از دانشکده ادبیات دانشگاه استانبول، عضو فرهنگستان زبان ترکی ترکیه و مدیر مجله ادبی - فرهنگی «وارلیق» منتشر شد.

چاپ اول این اثر گرانبها در سال ۱۳۶۵ و چاپ دوم آن یکسال بعد انتشار یافت و بلافاصله نایاب گردید. عده‌ی زیادی از علاقمندان به فرهنگ و ادب زبان ترکی بی‌صبرانه در انتظار چاپ سوم آن بودند که متأسفانه به علت مشکلات فراوان انتشار آن به تأخیر افتاد. علت علاقه هم‌میهنان و علاقمندان به مطالعه این کتاب عبارت از این بود که کتاب مزبور اولین کتابی بود که در زمینه تورکولوژی (ترک و ترکی‌شناسی) به زبان فارسی در ایران نوشته شده بود.

بالاخره چاپ سوم این کتاب بعد از بازخوانی و اصلاح و الحاق مباحث تازه از طرف مؤلف بوسیله نشر پیکان در ۴۶۱ صفحه به قطع وزیری چاپ و انتشار یافته است. این کتاب شامل چهار بخش، ضمائم و ملحقات است و در آن درباره زبان ترکی، عالمانه و دور از هر نوع تعصب و جهت‌گیری بحث می‌شود.

مؤلف در مقدمه کتاب درباره زبان ترکی می‌نویسد که: «زبان ترکی از لحاظ قاعده و گرامر یکی از

سیری
در
تاریخ
زبان
لهجه‌های

باقاعده‌ترین زبانهاست و از جهت افعال شاید یکی از غنی‌ترین زبانها باشد». سپس ادامه می‌دهد: «این زبان در حدود ۱۵۰۰ سال سابقه تاریخی کتبی دارد و از زبانهای قدیم مشرق‌زمین می‌باشد و در حال حاضر شاید نصف و به تحقیق بیش از یک سوم مردم کشور ما را ترک‌زبانها تشکیل می‌دهند و در تاریخ ایران بعد از اسلام ترکها در هر مقوله اعم از دانش و فلسفه و شعر و حتی حکومت بیش از هزار سال برجسته‌ترین صفحات را به وجود آورده‌اند.

در بخش نخست کتاب منشأ زبان ترکی و ساختمان یعنی مورفولوژی آن شرح داده می‌شود و نظریات مؤلفین مشهور غرب و شرق بطور خلاصه از نظر خوانندگان می‌گذرد. در کتاب گفته می‌شود که زبان ترکی منشأ اورال آلتائی و یا بهتر بگوییم منشأ آلتائی دارد و مانند زبان‌های مغولی، منچو و تونقوز از گروه زبانهای التصاقی است. بدین معنی که در صرف کلمات ریشه هیچگونه تغییری نمی‌کند و با اضافه شدن (التصاق) پسوندها کلمه صرف می‌شود و گسترش پیدا می‌کند.

در بخش دوم مراحل مختلف تاریخی زبان تشریح می‌شود یعنی بعد از ذکر دوره‌های آلتائی، ترکی پروتو ترک، ترکی اولیه (هون، بلغار، پچهنک و خزر) ترکی قدیم یعنی ترکی گوک تورک و ترکی اویغوری به تفصیل شرح داده شده است. در بخش دوم درباره ترکی میانه: (۱۶-۱۱ میلادی) آثار ترکی خاقانی (قاراخانیان)، خوارزم، آلتون اوردو و جغتائی توضیحاتی داده میشود و در بخش سوم ترکی جدید مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در این بخش زبان و ادبیات جغتائی دوره اوزبکان، تاریخ ترکی اوغوز و زبان و یا لهجه‌های منشعب از آن یعنی ترکی ترکیه، ترکی آذربایجانی و ترکی ترکمنی که از قرن سیزدهم میلادی تا امروز ادامه دارد شرح داده می‌شود.

بخش چهارم به تقسیم‌بندی زبان و لهجه‌های زنده امروز و ویژگیهای آنها اختصاص داده شده است. ضمن بررسی ترکی قدیم کتیبه‌های اورخون و ینی سئی (قرن پنجم تا دهم میلادی) الفبای گوک تورک، ویژگیهای اصلی آن بررسی و نمونه‌هایی از متن سنگ نوشته گول‌تیکین داده می‌شود و بعد از ترکی اویغوری، ویژگیهای آن و همچنین از دوران تکاملی آن بحث می‌شود و ضمن نقل الفبای اویغوری نمونه‌هایی از شعر اویغوری پیش از اسلام و نمونه‌های ادبی پس از اسلام داده می‌شود و سپس در بخش ترکی میانه چنین گفته می‌شود: ترکی میانه با مختصر تغییراتی ادامه همان ترکی قدیم است و زبان رسمی دولت قاراخانیان بوده و بنام ترکی خاقانی و کاشغری هم معروف شده است. این زبان مدتها زبان ادبی مشترک آسیای میانه بوده و سپس در سه دوره و سه مرکز فرهنگی سه لهجه کاشغری، خوارزمی و جغتائی را بوجود آورده است.

در این بخش از آثار ادبی، زبانشناسی مانند دیوان لغات‌الترک محمود کاشغری و ویژگیهای لهجه‌های

ترکی از نظر محمود کاشغری، قوتادقو بلیگ، عتبه‌الحقایق، دیوان حکمت احمد یسوی و سایر کتابهایی که به ترکی ترکستان نوشته شده و همچنین از زبان ترکی در منطقه آلتین اردو یا دشت قبیچاق، فرهنگ نویسی و کتابهای لغت قبیچاقی و گرامر آن سخن می‌رود.

در مبحث سیر تکامل ترکی جغتائی و ویژگیهای آن از آثار امیرعلیشیر نوائی، سلطان حسین بایقرا، بابر و بابرنامه، فرهنگ و لغت نویسی در ترکی جغتائی و نمونه‌هایی از نظم و نثر جغتائی ارائه و در پایان ویژگیها و خصوصیات گرامری ترکی جغتائی شرح داده می‌شود.

در بخش سوم از زبان جغتائی در دوره اوزبکان سخن می‌رود و نمونه‌هایی از نثر شجره تراکمه و شجره ترک و نمونه نثر اوزبکی معاصر، ادبیات و ویژگیهای زبان اوزبکی بحث می‌شود.

در این بخش از ترکی اوغوز و اوغوزها (قدیم، میانه و جدید) بحث شده و ویژگیهای شاخه‌های آن یعنی ترکی ترکیه، ترکی آذربایجانی و ترکی ترکمنی و همچنین درباره تاریخ ترکی ترکیه و ترکی آذربایجانی بطور تفصیل سخن می‌رود.

در بخش چهارم ضمن نامگذاری زبانها و یا لهجه‌های ترکی معاصر از تقسیم‌بندی‌های مؤلفین مختلف سخن به میان آورده میشود و تقسیم‌بندی جغرافیائی جرار کلاوزن و فرهاد زینالوف به تفصیل شرح داده میشود.

دوبخش که بنامهای ضمائم و بخشهای الحاقی در چاپ سوم افزوده گردیده در پایان کتاب به شرح زیر آمده است: ضمیمه نخست «درباره نام و موقعیت زبان ترکی آذربایجانی» است، در این مبحث مؤلف ضمن شرح تشکیل زبان ترکی و رواج آن در آذربایجان به کسانی که مانند کسروی و پیروان او مدعی هستند این زبان تحمیلی است و بعد از استیلای مغول در این خطه بوجود آمده، جوابهای علمی و منطقی و دور از هر گونه تعصب داده میشود و نظرات ارائه شده در دایرة‌المعارف‌های مشهور جهان بزبانهای انگلیسی، فرانسه و آلمانی بعنوان شاهد بازگو میگردد.

در بخشهای الحاقی که ویژه چاپ سوم است ترکی خلیج، ترکی ایبوردی، ترکی سُنقوری که نتیجه بررسیهای اخیر دانشمندان و خود مؤلف میباشد سخن میرود و علاوه بر آن از ترکی خراسانی که بعد از تحقیقات پروفیسور دورفر و بررسیهای شخص مؤلف دوباره نویسی شده بحث میشود.

در هر بخش این کتاب مؤلف بعد از شرح سیر تاریخی زبان و یا لهجه‌های ترکی و تغییرات حاصله در طول زمان نمونه‌های ادبی نظم و نثر در این زبانها بشکل یک آنتولوژی (منتخبات) نقل میشود.

در مورد ترکی ترکیه و آذربایجان و حتی ترکی جغتائی سیر تاریخی و نمونه‌های ادبی بطور مفصل شرح داده میشود و با در نظر گرفتن این واقعیت که هنوز در هیچیک از این کشورها کتاب یا کتابهایی با این شمول تاریخی و وسعت جغرافیائی و بررسی عمیق و همه جانبه نوشته نشده^(۱) میتوان کتاب «سیری

۱- تا آنجا که این نگارنده اطلاع دارد.

در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی» اثر بی نظیر در این زمینه بحساب آورد و نظر نگارنده با وجودیکه مؤلف درباره زبان، تاریخ، ادبیات و فرهنگ ترکی کتابهای مختلف پر محتوا، باارزش، آموزنده و مفید دارد، میتوان این کتاب را شاهکار مؤلف نامید.

شادروان پروفیسور واقف اصلانوف رئیس سابق شعبه تورکولوژی فرهنگستان علوم آذربایجان که در حیات خود سرآمد ترکشناسان آذربایجانی بود درباره این کتاب تعریفی نوشته و آنرا بمثابه جلد دوم دیوان لغات ترک محمود کاشغری به حساب آورده و یاد آور گردیده که این کتاب حتماً باید بزبان ترکی آذربایجانی ترجمه و با تیراژ قابل توجهی انتشار یابد. تا آنجا که این جانب اطلاع دارد این کتاب در کشور همسایه ما ترکیه از طرف فرهنگستان زبان ترک به ترکی ترکیه ترجمه شده و در حال چاپ میباشد.

کتاب «سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی» اثر پایه‌ای برای دانش تورکولوژی است و علاوه بر آن مرجع ارزنده‌ایست برای ترکشناسان بویژه علاقمندان و مشتاقان مطالعه زبان و ادبیات ترکی و ترکشناسی.

این کتاب روی کاغذ سفید، بقطع وزیری با چاپ خوب و جلد زیبا منتشر و بر روی لغاف کاغذی آن از شرح حال، زندگی و خلاقیت مؤلف محترم بطور کوتاه سخن بمیان آمده است.

عزیز محسنی

آبونه فۆرمو

آبونه اولماق ایسته‌ین عزیز وطنداشلاردان ۱۳۸۰ - جی ایلین آبونه پولونو (۲۰۰۰ تومن) «بانک ملی، شعبه داریوش، خیابان بهار، دکتر جواد هیئت، ۲۱۶۳» نومره‌لی حسابا یاتیریب، قبضینی بو فورملا بیرلیکده آشاغیداکي آدرسه گۆندرمه‌لری خواهیش اولونور.

تهران - فلسطین شمالی ۱۵۱، دفتر مجله وارلیق، تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

آد و سؤی‌آد: .....

آدرس: .....

پؤست نومره‌سی: ..... تلفون: .....

نگاهی به کتاب مقایسه اللغتين (ایکی دیلین مقایسه‌سی)

ویژه‌نامه وارلیق

تألیف: دکتر جواد هیث

فارسی شکر است ترکی هنر است

در این کتاب که اخیراً بعنوان ویژه‌نامه وارلیق پائیز ۱۳۷۹ در ۹۶ صفحه چاپ و منتشر شده زبان ترکی آذری در مقام مقایسه با فارسی بررسی شده و ویژگیهای آن بطور اختصار بیان گشته است. چاپ اول این رساله در سال ۱۳۶۲ در ۸۷ صفحه ضمیمه مجله وارلیق چاپ و در مدت کمی نایاب شد. متأسفانه علیرغم درخواستهای زیاد از طرف خوانندگان چاپ دوم آن تا بحال میسر نشد. ولی دو سال بعد ترجمه آن به ترکی آذربایجانی در باکو تحت عنوان «ایکی دیلین مقایسه‌سی» با خط کریل چاپ و منتشر شد که آنهم در مدت کوتاهی نایاب گردید.

درباره مقایسه زبانهای فارسی و ترکی پانصد سال قبل شاعر بزرگ خراسان و ترکستان امیر علیشیر نوائی کتابی بنام «محاكمة اللغتين» نوشته که جزو آثار کلاسیک ترکی است. نوائی یکی از بزرگترین شعرای ترکی و بانی و مروج ادبیات جغتائی است.

دیوان اشعار نوائی قرن‌ها از طرف ترکان خراسان و ترکستان، ایران و آسیای صغیر خوانده شده و برای اشعار آن نظیره‌ها گفته شده است. میرزا مهدیخان استرآبادی منشی نادر شاه فرهنگ سنگلاخ را برای فهم آسان دیوان اشعار نوائی تألیف نموده است.

نوائی از اینکه اغلب شعرای ترک اشعار خود را به فارسی می‌سرودند ناراحت شده و از آنها خواسته

است به زبان مادری نیز شعر بگویند و طبع خود را بیازمایند. نوائی در این مقوله می‌گوید: در ترکی ظرافت و تازگی و ریزه‌کاری بسیار است ولی بکار بستن آنها آسان نیست. او در کتاب محاکمه اللغتين ضمن شرح بعضی از ویژگیهای ترکی نتیجه می‌گیرد که ترکی برای بیان احساس و اندیشه مناسب و رساتر است ولی هنرنمائی و سرودن اشعار نغز به ترکی کار هرکسی نیست. هنرمند ورزیده‌ای لازم است که از دشواریهای زبان نهراسد و به ریزه‌کاریهای آن وقوف عمیق پیدا کند تا بتواند به ترکی هم اشعاری نغز بسراید.

رساله حاضر دنباله‌ی کار نوائی است و بهمین جهت مقایسه‌اللغتين نامیده شده است. در کتاب محاکمه اللغتين نوائی ترکی جغتائی با فارسی مقایسه شده ولی در این رساله ترکی آذربایجانی برای اینکار انتخاب شده و واژه‌ها و ویژگیهای زبان ادبی امروزی آذری مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است.

شبهت و خویشاوندی زبانها همچنین اختلاف و مقایسه آنها ابتدا از نظر منشأ و خواستگاه آنها و بعد از نظر شکل و ساختمان خارجی (مورفولوژی) آنها بررسی میشود.

زبان ترکی جز و زبانهای آلتائی بشمار میرود یعنی خواستگاه آن دامنه کوههای آلتائی میباشد.

زبان ترکی از نظر مورفولوژی مانند زبانهای مغولی، منچو و تونقوز جزو زبانهای التصاقی است در حالیکه زبان فارسی ریشه سانسکریت دارد و از زبانهای تحلیلی و یا تصریفی است.

در زبانهای التصاقی ضمن صرف کلمات ریشه ثابت می‌ماند و با پیوستن پسوندها کلمات جدید ایجاد میشوند.

در زبانهای تحلیلی ریشه کلمات در موقع صرف آنها تغییر می‌کنند مانند رفتن و میروم (از فعل رفتن) در بررسی مقایسه‌ای دو زبان از چهار نقطه نظر تحقیق میشود:

۱- از نظر جمله‌بندی یا نحو.

۲- از نظر مورفولوژی یا شکل خارجی و پسوندها.

۳- از نظر آوایی یا فونتیک.

۴- از نظر لغات.

افعال ترکی بسیار غنی است مؤلف در این رساله از نظر مدلول و معنی، وجه و زمان ۴۳ شکل متفاوت صرف افعال ترکی را بیان کرده و بعنوان مثال سوم شخص فعل گلمک (آمدن) را انتخاب نموده است.

در ترکی کلمات مترادف و با اختلاف جزئی (نوانس) در معانی زیاد است مثلاً مؤلف برای درد (آغری) نسبت به نوع، شدت و علت آن نه کلمه ذکر نموده در صورتیکه در فارسی برای همه آنها درد و یا سوزش بکار میرود.

مؤلف در آخر کتاب در حدود ۱۷۰۰ کلمه ترکی آذری را نقل کرده که در فارسی کلمه مستقلی برای آنها وجود ندارد ناچار در اغلب موارد لغات عربی بکار می‌رود و یا از کلمات مرکب استفاده میشود و تعداد قابل توجهی هم (۳۵۰) لغات ترکی عیناً و یا با تغییراتی در شکل تلفظ آنها در فارسی بکار میرود. مؤلف بعد از شرح ویژگیهای ترکی آذری و مقایسه‌ی آنها با فارسی چنین نتیجه می‌گیرد:

زبان ترکی یکی از با قاعده‌ترین زبانهاست و از نظر لغات بویژه کلمات مترادف و افعال بسیار غنی است. وجود قانون هم آهنگی اصوات کلمات ترکی را موزون و آهنگدار نموده و به آنها نظم و ترتیب خاصی داده است.

در ترکی علاوه بر اسامی ذات لغات زیادی برای مفاهیم مجرد وجود دارد. بعلاوه لغات مترادفی با اختلاف جزئی در معنی موجود است که میدان قلم فرسائی را وسیعتر و قلم نویسنده را تیزتر و دقیقتر می‌سازد.

افعال ترکی بقدری وسیع و متنوع‌اند که در کمتر زبانی نظیر آنها را می‌توان یافت. گاهی با یک فعل ترکی اندیشه و مفهومی را میتوان بیان کرد که در فارسی و زبانهای دیگر نیاز به جمله و یا جملاتی پیدا می‌کند. از طرفی وجود پسوندهای سازنده سبب شده که قابلیت لغت‌سازی برای بیان مفاهیم مختلف و تعبیرات جدید بسیار زیاد است.

نحو و ترکیب کلام در ترکی با زبانهای هند و اروپائی (از جمله فارسی) متفاوت است در ترکی عنصر اصلی جمله یعنی فعل اصلی در آخر جمله قرار می‌گیرد. در زبانهای هند و اروپائی عنصر اصلی جمله در ابتدا قرار دارد. و عناصر بعدی با ادات ربط بشکل حلقه‌های زنجیر به یکدیگر مربوط می‌شوند و اگر عناصر بعدی قطع شوند سازمان جمله ناقص نمی‌شود ولی در ترکی ترتیب عناصر جمله کاملاً بر عکس است، یعنی ابتدا باید عناصر ثانوی و فرعی تنظیم و گفته شود و قسمت اصلی در آخر قرار گیرد و از همین جاست که هنر نویسنده و یا گوینده ترک زبان نمایان میشود.

با در نظر گرفتن مراتب فوق مؤلف نیز مانند نوائی و بسیاری از شرقشناسان خارجی زبان ترکی را برای بیان اندیشه (نثر) و مفاهیم و موضوعات مختلف علمی، فلسفی و اجتماعی رساتر و مناسبتر از فارسی و بسیاری از زبانهای دیگر می‌داند.

از این رساله دو هزار نسخه چاپ و منتشر شده و بدیهی است در اندک مدتی نایاب خواهد شد. بنابراین به مشتاقان زبان ترکی توصیه میشود تا دیر نشده نسخه‌ای از آنرا از فروشندگان مجله وارلیق و یا دفتر مجله تهیه نمایند.

محمد رضا هیئت

● بىلگە خاقان يىن خزىنەسى تاپىلدى

گۆك تورك حۆكمدارى بىلگە خاقانا عايد اولان و ۱۸۹۰- دان برى موغولىستاندا آختارىلان خزىنە توركيە ايش بىرلىگى و كالكىنما ايداره سى باشقانلىغى نىن (TIKA) گۆندردىگى تورك آرکئولوقلار طرفىندن تاپىلدى. آمريكادان ژاپونا روسيەدن كانادايا حتا دانماركا قدر بىر چوچ آركئولوگ ۱۱۱ ايلدى كى، بو خزىنەنى آختارىردىلار.

بىلگە خاقان يىن خزىنەسى، بۆيوك بىر گوموش ساندىغىن ايچىندە ۲۲۸۰ پارچاھان عىبارتدیر. اولار يىن چوخو قىزىل و گوموش و بىر قىسمى دە دمىر، بۇرۇنۇز و قورقوشومداندیر.

قىزىل اثرلر: آغزىندا قىمتلى بىر داش داشىدىغى دۆشونولن ميتولوژىك بىر قوش تصورىچ اولان آلېنلىغىن اطرافىندا قازما و قابارتما تىكنىكى اوبقولاناراق ايشلنمىش سۆسلەمەلردن (تۆئىنلردن) اولوشان قىزىل بىر تاج، كمر توققالارى، پالتارلاردا ايشلنن قىزىل حىصەلر، صۆراخى، بوشقاب كىمى قابلار و ... بۆلونماقدادیر.

گۆموش اثرلر: چوخو چىچىك بىچىملى سۆسلەمەلردن عىبارتدیر. گوموش بىر ساندىغا عايد اولدوغو دۆشونولن بو پارچالار تخمىنأ ۱۸۵۰ عدددیر. ايكى يۇنولموش جئىران ھىكلىندن بىرى نىن بىر قىچى و بوينوزو دىشىندا تامامى ساغلام اولاراق، او بىرىسى ايسە قىرىق و ارمىش پارچالار حالىندا الە گئىر يلمىشىدیر. بوشقاب، صۆراخى، كۆپ وس. قابلار، قابلار يىن بعضى لرى نىن ايچىندە دىرلى داشلار، دىرلى معدن پارچالارى و چئشىدلى اورقانىك قالىنتىلار (سوموك، كۆمور و...) بۆلونماقدادیر.

بىلگە خاقان كىمدىر؟ م.س. ۷۳۴ - ۶۸۳- جو ايللر آراسىندا ياشايان گۆك تورك حۆكمدارى بىلگە خاقان، ايلترىش خاقان يىن اوغلودور. او، ۷۱۶- جى ايلدە حۆكمدار اولدو. بىر چوخ حربى باشارىيا نايىل اولدو. اولكەسى نىن رىفاھا چىخماسى اوچون تىجارته اؤنم وئردى. تورك دىلى نىن الله اسكى اؤرنكلرىندن اولان اورخون يازىتلارنى (كتىبەلرىنى) تىكدىردى. قارداشى و اوزو اوچون ياپىدىغى يازىتلاردا گۆك توركلردە اولدوقجا قىسا اولان مزار يازىتى گلەنگىنى پوزدو. يازىتلارنى اوزون توتاراق تورك تارىخى و دىلى آچىسىندان چوخ دىرلى بىلگىلرى بوراخدى. و سونوندا زهرلەنك اولدورولدى. ■

آوراسيا دوسىياسى، سايى ۱۴۵، ۲۰۰۱ آنكارا

«توتقون بۇيالار» فىلمى نىن مونتاز مرحلەسى تاماملاندى

«توتقون بۇيالار»، گنج يۇنتىمىن (كارگردان) اكبر سلېمانى نىن توركجە ايلك اوزون اشرى دىر. آذربايجانين گوزل و تاريخى يئرلىرى سايبان كلثيبر، بابك قالاسى و آراز چايى اطرافيندا چكىلن بو فىلم ابراندا ايلك دفعه اولراق ادبى آذربايجان توركجە سيله حاضيرانميش و اوراداكى بوتون سؤيلشمه لر (ديالوقلار) توركجە شعرلرله وئريلميشدير. فىلمين داستانى ميتولوژيك و رومانتيك دىر. گؤيلردن آيرىلاراق يتره ائتميش ايكى سئوگىلى اوزون مؤدّت يتر اوزونده بير - بيرلرينى آختاردىقدان سونرا نهايت تاپيشيرلار. اونلارين سئوگى ماجرالارى پاك و تمىزدير. اونلار «بولود» و «ياغيش» كىمى بير - بيرلرينه مؤحتاج دىرلار. انحاق يتره سيغيشمادىقلارى اوچون نئنه ده گؤيلره، اوز يوردلارنا قابىد يرلار.

فىلمين باش زوللايرىنى حسين رزمى (بولود) و گرنای رحيمووا (ياغيش) اويناميشدير. فىلم سؤيلشمه لرينده ممد آراز، ناظيم حيكمت، حسين رزمى، عباس بابايى و ديگر شاعيرلرين شعرلر يندن فايدالانيلميشدير. توتقون بۇيالار فىلمى نىن چكىلىش و مونتاز ايشلىرى سونا چاتميش و موسيقيسى بىستىلنىدىكن سونرا گلهجك آيلاردا اكرانا چىخاچاقدىر ■

● «گۆرکملی عالیمه فخری دیپلوم»

КӨРКӘМЛИ АЛИМӘ ФӘХРИ ДИПЛОМ

Азәрбајчан Милли Елмләр Ака демијасынын Нәсими адына Дилчилик Институтунун елми шурасында дүнјашөһрәтли чәрраһ-алим Чавад Гәј'әтә Азәрбајчан дилчилик елминдәки хидмәтләринә көрә фәхри филологија елмләри доктору диплому тәгдим олунмушдур.

Көркәмли алиме диплому институтун директору, профессор Ағамуса Ахундов тәгдим етмишдир.

Баки да Чичан Республика Фәтти Нин ۳۱ Май ۲۰۰۱ تاریخی Сайисинда وئرلن معلوماتا گۆره:
«Азәрбајжан Милли Елмләр Академии Нин Нисими Адбна Дилчилик Инстититусонун علمی Шурасинда Дуня
Шөһртли Јراح - عالیم دوكتور Јواد هیته Азәрбајжан Дилчилик Елминде Ки Хидмәтләринә Гۆره Фәхри
Филолози Елмлери دوكتورу Диплomu تقديم اولونмушдур.

گۆرکملی عالیمه دیپлomu اینстититонун директору, профессор Ағамуса Ахундов تقديم аتمішдир.
Қиба аңдیلме лідир Ки, доктор Јواد هیт дилмир, адбиятимиз و тарихимиз аوزринде Апардиغي
Арасдирмалар و یاپдиغي Хидмәтләрдн دولایی Азәрбајжан و Туркие Јомهورитләри Нин аунорсителри و
Академирлери طرفинден аунларла фәхри доктурулуқ و профессорлуқ Диплomu айле тәлтиф аңдилмиш и Турк
Дил Күромунон Шерф аویه سی (Еوضوو) سئچилмишдир. ■

● جشنواره سراسری نشریات دانشجویی آذربایجان

اولین جشنواره سراسری نشریات دانشجویی دانشجویان آذربایجانی با شرکت بیش از سی نشریه دانشجویی در دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی تهران برگزار گردید.

این جشنواره شامل سه بخش نشست و ویژه مدیر مسئولان، کارگاه روزنامه‌نگاری و همایش عمومی بوده، مدیران مسئول در نشست ویژه خود ضمن تأکید بر وحدت در اصول، وجود سلائق مختلف در خطمشی نشریات را انکار ناپذیر فرض نموده، تشکیل کانون نشریات دانشجویان آذربایجانی را امری ضروری دانستند.

بخش همایش عمومی جشنواره با پیام دکتر محمودعلی چهرگانی آغاز و با سخنرانی اساتید و اندیشمندان و مدیران مسئول چند نشریه پیگیری شد.

این بخش شامل سخنرانی احمد حکیمی‌پور (عضو شورای اسلامی شهر تهران)، توکل غنی‌لو (استاد دانشگاه زنجان)، ارکین موسوی (مدیر مسئول نشریه دانشجویی چاغری) و کمال امینی (مدیر مسئول نشریه دانشجویی چیچک) بود.

در پایان بیانیه‌ای از طرف مدیران مسئول نشریات صادر گردید که در آن ضمن دوری جستن از هرگونه سیاست زدگیهای رایج روزمره بر بیان دردها و مصائب و مشکلات آذربایجان تأکید مضاعف گردیده بود.

اجرای موسیقی اصیل آذربایجانی و برگزاری نمایشگاه نشریات دانشجویی در حاشیه این جشنواره از نکات حائز اهمیت دیگر بود.

این جشنواره به همت جمعیت دانشگاهیان آذربایجانی ترتیب و بیش از ۷۰۰ نفر از علاقمندان فرهنگ و اهل قلم آذربایجانی در آن شرکت داشتند.

ضمناً به همین مناسبت شماره مشترک نشریات دانشجویی نیز چاپ و منتشر گردید ■

ارکین موسوی

● «آتا یوردو» درسیگی

آذربایجان تحصیل ناظیرلیگی نشریاتی طرفیندن ۵- جی صنیف اویرنجیلری اوچون نظره آیینمیش درسیگین یتنی باسقیسیندا اوتایلی - بوتایلی چاغداهش آذربایجان شخصیتلری آراسیندا ستارخان، باقرخان، شیخ محمد خیابانی، اوستاد شهریار و دوکتور جواد هیئت و اونون نشر ائتدیگی وارلیق درگیسی حاقیندا بیلگی وئرلمیش و شکیللری قویولموشدور.

درسیگین شهریارا عاید بؤلومونده اونون حیاتی و یارادیجیلیگی و عئینی زاماندا اونون تورکجه اثرلر یاراتماسیندا دوستلاری او جومله‌دن رحمتلیک سهند و دوکتور جواد هیئتین تأثیریندن و اوستاد

شهریارین وارلیق درگیسینه حصر ائدیگی «آزادلیق قوشو وارلیق» شعرى ایله وارلیق درگیسی امکداشینا چئوریلمه سیندن بحث ائدیلمیش و وارلیق درگیسی، «۲۲ ایلدن برى آذربایجان خالقى نین آزادلیقى، دیلى نین و مدنیتی نین وارلیقى اوغروندا موباریزه آپاران، اونا اؤز تاریخی کئچمیشینی، میلی کؤکونو تانیدان، اوتایلی - بوتایلی آذربایجانى معنوی جهتدن بیرلشدیرن» بیر درگی اولراق تقدیم اولونموشدور ■

● ایکینجی تورک دیلی اورتوقرافی سمیناری

دیلمیزین اورتوقرافی مسأله لرینه عاید ایکینجی سمینارین سونا چاتماسیله یازی قایدالاریمیز تثبیت ائدیلدی. ایرانین موختلیف بؤلگه لریندن گلن عالیم و یازیچیلارین ایشتیراکیله تهرانین اندیشه کولتور ائوینده کئچیریلن بو سمینار یابانجی کلمه لرین مؤعین چرچیوه اساسیندا فوتیک یازیلما سینا قرار وئردی. قرارلار، سؤنولان تکلیف لایحه سی و علمی هیأت و بوتون ایشتیراکچیلارین فیکیرلری و رایلرینی نظره آماقلا تثبیت و تصویب ائدیلمیش و سونوندا بیر قطعنامه کیمی مطبوعات واسیطه سیله خالقیمیزا چاتدیریلیمیشدیر. وارلیق درگیسی گله جک ساییسیندا اورتوقرافی سمیناری نین آلدیغی قرارلاری و تورک دیلی یازی قۇراللارینی درج ائده جکدیر. قئید ائتمک لازیمدیر کی، درگیمیزین بو سایی همین قرارلار اساسیندا حاضرلانمیشدیر ■

آجی بیر ایتگی

آذربایجانین بؤیوک عالیم، دیلچی، ادبیات شوناسی و وارلیق درگیسی نین دیرلی یازیچی و تنقیدچیسی و یازارلار ^{تانی} نین عوضو حؤرمتملی دوستوموز پروفوسور حمید محمدزاده تانری نین رحمتینه قووشموشدو.

بو آغیر و آجی ایتگینی باشدا حؤرمتملی عایله سی و اؤلادلارینا، وارلیق درگیسی نین یازیچی و اوخوجولارینا و بوتون آذربایجانلیلارا و او سؤیملی و یوکسک اینسانی سؤنلره باش ساغلیغی وئریر و اؤلوتانری دان او مرحوما رحمت و قالنلارینا صبر و اوزون عؤمور دیله بیرم.

اونون حاقیندا کی یازیمیز گله جک ساییمیزدا درج ائدیله جکدیر.

وارلیق یازیچیلاری طرفیندن

دوکتور جواد هیئت

قره‌باغ

مهد تمدنی کهن و باشکوه

● صمد سرداری‌نیا

سرزمین قره‌باغ از کانون‌هایی است که یکی از تمدن‌های باستانی و درخشان بشریت در آن تکوین یافته است. به طوری که آثار گرانقدر پیدا شده توسط باستان‌شناسان نشان می‌دهد در دوران‌های بسیار دور، یعنی عصر پارینه سنگی، گروه‌های انسانی در این نقطه از کره ارض در کنار هم زندگی می‌کردند و در واقع ناحیه بین رودخانه‌های گُر و ارس یکی از کهن‌ترین نواحی تمدن به شمار می‌رود. چرا که در این خطه در اواخر دوران سوم و به ویژه در اوایل دوران چهارم زمین‌شناسی برای مسکن گزیدن انسان و زندگی او، شرایط مساعد و مناسبی فراهم بوده است. به گمان قوی این ولایت توأم با اراضی حاشیه دریای مدیترانه و شمال آفریقا مناطقی بودند که نیاکان بشری در آنجا زندگی کرده‌اند و در این نواحی انسان به صورت یک واحد اجتماعی تشکیل پیدا کرده است.

پیدایش غار آزیخ^(۱) در کناره شمالی رودخانه ارس در بخش هادروت و نزدیکی شهر فضولی و کشف دیگر غارها از این دست در اراضی همجوار آن، در ۴۵ سال اخیر کاوش‌های دقیق باستان‌شناسان در آن غارها دستاوردهای علمی گرانبهایی را در دسترس دانشمندان قرار داده است.

این کشفیات نشان می‌دهد که غار آزیخ به عنوان مسکن کمیاب انسان‌های نخستین و محل تشکیل جمعیت‌های اولیه و پیدایش فرهنگ مادی و معنوی ابتدایی از اهمیت استثنایی برخوردار می‌باشد. مطالعه غار آزیخ که در فاصله کوتاهی از رودخانه ارس قرار گرفته و یکی از اقامتگاه‌های دسته جمعی انسان‌های پیش از تاریخ می‌باشد، از نظر بررسی وضعیت محیط‌شناسی دیرینه انسان‌های قدیم، استنتاج‌های بدیعی و جالب توجهی را به دست می‌دهد.

۱- آزیخ در ترکی قدیم به معنی خرس بوده است. (بهزاد بهزادی. فرهنگ آذربایجانی - فارسی، ص ۹۵).

پیدایش غار آزیخ این امکان را فراهم آورد که محققین، بررسی تاریخ آذربایجان و به ویژه قره‌باغ را از روزگاران ماقبل تاریخی و از یک میلیون سال پیش آغاز کنند. در پرتو این اکتشافات ثابت شد که قدمت تاریخ آذربایجان و قره‌باغ به دهها هزار نسل می‌رسد.

جالب توجه است که اشیای کشف شده از غار آزیخ برای ما از توسعه و ترقی قوانین عمومی و اساسی جمعیت انسانی و جهات عمومی زندگی اجتماعی آنها، آن هم بر اساس قواعد معینی در شکل و مدل طرز زندگی انسان‌ها و جامع بودن آنها خبر می‌دهد.

گفتنی است که در دوران باستان، گروه‌های انسانی در دشت پهنه‌ها و کناره‌های رودخانه‌ها پراکنده بودند و مسکن و پناهگاه ثابت نداشتند. در دوران سنگ، آدمیان هنوز قادر به تولید محصول نبودند. از این رو یا به شکار حیوانات دست می‌زدند یا ماهیگیری می‌کردند و یا شاخه‌ها و ریشه‌های گیاهان را گرد می‌آوردند.

پس از سرد شدن هوا و دگرگونی شرایط اقلیمی، آدمیان به غار و زیر سنگ‌نخته‌های بزرگ پناهنده شدند. اینگونه غارها را در بیشتر نواحی آذربایجان، به ویژه در اطراف کوه‌های قفقاز بزرگ و کوچک می‌توان دید.

آدمیان نخستین، ابزار اولیه خود را از سنگ می‌ساختند. این ابزار در آغاز منحصر به زوبین‌های سنگی و بعدها عبارت از چکش سنگی، تبر، ابزار نوک‌تیز برای راست کردن دسته‌های سرنیزه و غیره بود. آدمیان از هر نوع ابزاری به منظور خاصی بهره‌مند می‌شدند.

هنگام کاوش در غار بزرگ آزیخ، در اعماق غار، دهها هزار ابزار سنگی به دست آمد و استخوانهای سالم یا شکسته بیشتر جانورانی نظیر کرگدن، خرس، آهو و جز اینها که سالهاست نسل‌هایشان در این منطقه از میان رفته، کشف شد که همگی شبیه سنگ شده بودند.

آدمیان نخستین که در این غار زیست می‌کردند از گوشت همین جانوران تغذیه می‌نموده‌اند. در بعضی از غارهای دیگر نیز چنین ابزاری به دست آمده است.^(۱)

رشید گویوشوف تحت عنوان «آثار قدیمی‌ترین تمدن دنیا» می‌نویسد:

«شرایط طبیعی - جغرافیایی قره‌باغ سبب گردیده که این خطه یکی از کهن‌ترین تمدن‌های بشریت را در بطن خود پرورش دهد. باستان‌شناسان آذربایجان، در نزدیکی‌های شهر فضولی کنونی، غارهای آزیخ و تاغلا را که یکی از زیستگاههای دیرین انسان می‌باشد کشف کرده‌اند.

غار آزیخ که از چند سالن بزرگ تشکیل شده، در دو راهی رودخانه‌های قوروچای و کؤنده‌لن جای واقع شده و در دراز مدت اقامتگاه انسان‌های ابتدائی بوده است. هنگام حفاری، اشیائی که نمایانگر شرایط زیست انسانهای ابتدائی بود از این غار به دست آمد. این آثار نشانگر تمدن باشکوه آذربایجان در ۲ - ۱/۵ میلیون

۱- ن. قلی‌یف، از پیدایی انسان تا رسایی فتودالسم در آذربایجان، ص ۶.

سال پیش از این بود. در سال ۱۹۶۹ میلادی حادثه بس مهمی در زندگی علمی پژوهشگران آزیخ رخ داد، به طوری که هنگام کاوش در یکی از سالن غار، قسمتی از چانه یک انسان خیلی قدیمی کشف شد و این رخداد به عنوان پنجمین حادثه جهانی به ثبت رسید. کشفیات یاد شده در ادبیات علمی به عنوان آزیخ آنتروپ (انسان آزیخ) شناخته شده و این انسان نه تنها قدیمی ترین ساکن آذربایجان بلکه قفقاز بوده است. دانشمندان ما پس از مطالعه و تحقیق در سیر زندگی و چگونگی فعالیت انسان آزیخ، به نتایج جالب توجهی دست یافته اند. قبل از هر چیز معلوم گردیده که انسان آزیخ، چگونگی استفاده از آتش و طرز نگهداری آن را می دانسته است. برای ساختن ابزار، سنگهای معدنی را مورد استفاده قرار داده و در شکار حیوانات، شگردهای مختلفی را به کار می برده است.

انسان آزیخ و پیرامونینانش، خالق یکی از کهن ترین تمدنهای تاریخ بشریت بودند که باستانشناسان آن را تمدن قوروچای نامیده اند. از ویژگیهای چشمگیر آن این بود که انسانهای ابتدائی ساکن در دشت قوروچای با روش انتخاب سنگ برای ساختن سلاح و ابزار و شیوه شکار حیوانات و کلاً با نحوه تماس با طبیعت آشنا بودند. و نیز جالب است که این ویژگیها مختص دوره سنگ نیست، بلکه در دورانهای ائنتولیت و مفرغ نیز روند تکاملی خود را پیموده است. ساکنان بالاترین طبقه غارهای آزیخ و تاغلار، ابعاد مهم تکنیکی دوره سنگ را تجربه کرده و در هزاره های ۵-۴ قبل از میلاد به عهد مس - سنگ که از دستاوردهای مهم بشریت بود قدم گذاشتند. بدین ترتیب در دو حادثه بزرگ که مخصوص مراکز تمدنهای کهن دنیا بود شرکت جستند. یکی از آنها ایجاد سیستم تقسیم کار اجتماعی و دیگری تغییر بافت جامعه از نظام مادر سالاری به پدر سالاری بود.

ساکنان قوروچای، رموز طرز استفاده از اولین فلز، مس را یاد گرفته و به کشاورزی و دامداری اشتغال می ورزیدند. آنها در دشت قوروچای و ساحل کونده لن چای، مسکنهای جدید احداث می کنند. یکی از کانونهای زیست که در بالای تپه های بلند ساخته شده به نام «قارا کۆپک تپه» مشهور است. این تپه در حال حاضر در ارتفاع ۵۰ متری سمت راست ساحل کونده لن چای در اراضی شهر فضولی واقع شده است. زیستگاه قارا کۆپک تپه با طبقات زیاد که مدت زمان طولانی به حیات خود ادامه داده، از دوره ائنتولیت تا سده های میانه از ۵-۴ هزار سال قبل از میلاد آغاز و تا سده های ۱۴-۱۲ میلادی کانون تمدن پاشگوهی را تشکیل می داده است. این زیستگاه که دارای آثار مخصوص ادوار ابتدائی، از ابزار سنگی و ظرفهای گلی دست ساز گرفته تا سلاحهای مسین و ظروف گلی منقش و بناهایی با ویژگیهای زیبای معماری بوده، نشانگر آن است که روند تکاملی درخشانی را پیموده است.

در دشت قوروچای و کونده لن چای، در کنار قارا کۆپک تپه، دیگر آثار تاریخی از جمله گونشلی تپه، مئینه تپه، خان تپه و کول تپه این امکان را می دهند که از دوران پیدایش انسان آزیخ تا عهد تکامل یافته مفرغ، نحوه گذران انسانها و تحولات به وجود آمده در حیات اقتصادی و اجتماعی آنها مورد بررسی قرار گیرد.

صدها تپه که دشتهای قاراباغ را زینت می‌دهند. برای یک چنین بررسی در طول حیات بشر، یعنی از بدو خلقت انسان تا روزی که دست به تشکیل گروههای اجتماعی زده، زمینه لازم را فراهم می‌آورند. آثار کشف شده از این تمدن‌های درخشان، در حال حاضر نه تنها در آذربایجان، مسکو و پترزبورگ نگهداری می‌شوند، بلکه زینت‌بخش موزه‌های اغلب شهرهای دنیا از جمله پاریس، برلین و لندن می‌باشد.^(۱)

از آثار اجاق‌هایی که در غار پیدا شده، چنین بر می‌آید که آزیخ آنتروپ قادر بوده است آتش تولید کرده و آن را برای مدتی نگهدارد. توانائی استفاده از آتش، انسانهای اولیه را قادر ساخته است که گامی به سوی غلبه بر نیروهای طبیعت بردارند و از حیوانات متمایز گردند.

گفتنی است که: «انسان‌های اولیه، زمانی که در دشت‌ها به طور پراکنده زندگی می‌کردند، در معرض خطرات متعددی از جمله باد، گرما، سرما، باران و از همه مهمتر حمله حیوانات درنده بودند. آنان نه سرپناهی داشتند که در امان باشند و نه سلاحی کار آمد که به کمک آن از خود دفاع کنند. انسانها به بلندی‌ها پناه برده و کنجکاوانه به درون غارهای تاریک رفتند، دوباره حیوانات درنده، از غارها بیرون آمده و اینانها را دریدند.

تا این که یک روز اتفاقی، درختی را صاعقه زد و جنگل آتش گرفت. بشر ناباورانه مشاهده کرد که حیوانات، همه در برابر آتش می‌گریزند. او به آتش نزدیک شد، چوب مشتعلی را برداشته و فرار کرد. او می‌دید که حیوانات از او می‌ترسیدند. بشر به بزرگترین کشف خود رسید. آتش را سلاح خود کرده غارها را تصرف کرد. هرگز ما درک نمی‌کنیم که آتش چه ارزشی برای آن انسانها داشت. آتش مقدس شد، خدا شد مذهب بوجود آورد: آتشی پرستی^(۲)

درباره تاریخ تقریبی کشف آتش در این خطه، در ضمیمه روزنامه اطلاعات، در مطلبی تحت عنوان «بقایای انسانهای اولیه در قفقاز کشف شد آمده است: «بر اساس شواهد موجود کشف آتش در حدود یک میلیون و ۲۵۰ هزار سال پیش صورت گرفته است.»^(۳)

پدید آوردن آتش و مراقبت آن که کار دشواری بوده، دقت در تهیه و نگهداری آن، احترام و نوعی تقدس، نسبت به آتش به وجود آورد و پرستش آتش از دوران باستان در فرهنگ و زندگی مردم آذربایجان و از آن جمله قریباغ تاثیر گذاشت. بی جهت نیست که نشانه‌های تقدس آتش هنوز در بسیاری از افسانه‌ها و قصه‌های آذربایجانی به جا مانده است. به عقیده برخی از پژوهشگران، واژه «آذربایجان» با آتش پرستی مردم این سرزمین بی‌ارتباط نیست. زمان درازی در تاریخ، آذربایجان به «دیوار آتش» معروف

۱- قاراباغین کنج‌میشینه سیاحت - ص ۸

۲- پرویز زارع شاهمرس - فرهنگ و تکامل فرهنگی - امید زنجان - ۱۳۷۳ / ۱۲ / ۱۰

۳- ضمیمه روزنامه اطلاعات - ۱۳۷۴ / ۲ / ۲۴

بوده است.

در دوره پالئولیت میانه، در تمام سطح آذربایجان، جمعیت‌های قومی و عشیره‌ای به وجود آمده بود. در انجام دوره نوسنگی، انسانها توانستند، در زندگی و کار خود از قلزها نیز بهره گیرند. نخست مس را شناختند. کاوشها روشن ساخته است که کان‌های مس ناحیه گنده‌بیگ، داش‌کسن و اراضی قره‌باغ کوهستانی، مورد استفاده طوایف آن عهد بوده است.

در هزاره دوم و سوم پیش از میلاد، انسانهای آغازین، به تدریج به داد و ستد مس و روی پرداختند و بدین گونه توانستند اسلحه و ابزار بسازند. باستان‌شناسان هنگام کاوش در اطراف خوجالی در قره‌باغ کوهستانی، مینگه چئویر، نخجوان، شامخور، داش‌کسن، گنده‌بیگ و خانلار به کشف شمشیرهای بزرگ مفرغی، تبر، تبرزین، خنجر و صدها داس سنگی، سرنیزه و همچنین سفالهای گوناگون نایل شدند.

در دوره مفرغ، ابزار کشاورزی تکامل یافت و کشاورزی پیشرفت کرد. کشت انگور و نیز گله‌داری اهمیت کسب کرد. در بسیاری از جاها، انسانها به شکار نیز می‌رفتند. به تدریج کارهای دیگری هم بوجود آمد. (۱) دوره ائنتلیت در منطقه قره‌باغ به احتمال زیاد از هزاره پنجم تا ششم قبل از میلاد مسیح شروع می‌گردد. این دوره در منطقه یاد شده، تشکل کشاورزی و دامداری ساکن (نه متحرک) بوده است.

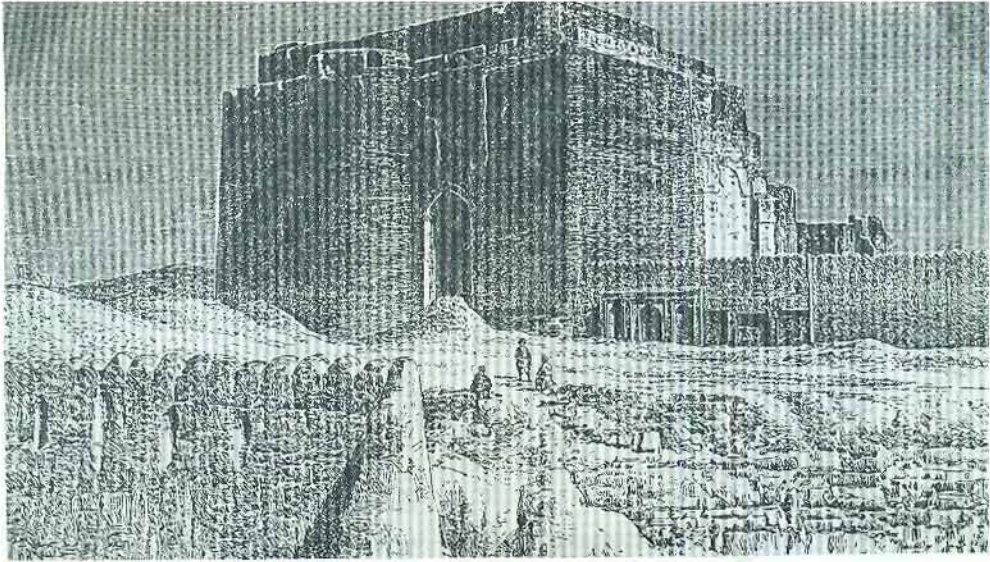
تمدن و فرهنگ دوره مفرغ و اوایل دوره آهن در آثار مدفون قره‌باغ کوهستانی منعکس گردیده است. مناطق مسکونی مربوط به این دوره، هنوز کشف نگردیده است. در تپه‌های اطراف «خان کندی» گورهای دسته‌جمعی و محل سوزاندن جنازه‌ها مشخص گردیده است. وسایل و تجهیزات این گورها شامل تبرهای نوک تیز، سنجاقهای خمیده و قفل، آویزهای طلائی، شمشیرهای برنزی و انواع سفالها و ... می‌باشند. در کورقان منطقه خاچین خان، ظرف استوانه‌ای به شکل سیلندر که در روی آن نقوش برجسته وجود دارد و همچنین سفالهایی که سطح خارجی آن صیقل شده و به رنگ سیاه می‌باشد کشف شده است. (۲)

«ونه گروسه» نیز از کشف حلقه‌های زیبائی در گنجه و قره‌باغ بحث می‌کند که از مفرغ برای تزئین ساخته شده و شکل حیوانات را با وضع هندسی ترسیم نموده‌اند. (این هنر در حدود ۱۴۰۰ قبل از میلاد یا ۱۲۵۰ شروع شده و حداکثر تا قرن هشتم باقی بوده است) همین هنر تا ناحیه «طالش» ادامه یافته و در این منطقه، در حدود ۱۲۰۰ سال قبل از میلاد، صنعت مفرغ سازی رونق و نفج می‌یابد. (۳)

۲- اقرار علی‌اوف - پیشین

۱- ن - قلی‌یف - پیشین

۳- رنه گروسه - امپراطوری صحرانوردان - ترجمه عبدالحسین میکده - ص ۳۰

ارک فالاسی نین اسکی گؤرونوسو

وارلیق - مجله فرهنگی، ادبی، هنری به زبانهای ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

رداکتور و دبیر هیئت تحریریه: محمدرضا هیئت

آدرس: تهران - شهرک غرب، فاز ۲، خیابان هرمان، برج ۹، طبقه ۳

و یا تهران، خیابان فلسطین شمالی، ساختمان ۱۵۱، کدپستی: ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - PERSIAN AND TURKISH JOURNAL

CHIEF REDACTOR: DR. JAVAD HEYAT

REDACTOR: MOHAMMAD REZA HEYAT

22 TH YEAR, No: 119-4

ADD: 151, NORTH FELESTIN AVE, TEHRAN - IRAN

TEL: 021 - 6466366

E Mail: Varliq@Journalist.com